

Ukrainian Review
Ukrainische Rundschau
Revue Ukrainienne

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК

КНИГА 15

Institute for the Study
of the USSR

Institut zur Erforschung
der UdSSR

Institut d'études
sur l'URSS

МЮХЕН
1959

ІНСТИТУТ ДЛІ ВІВЧЕННЯ СССР

Institute for the Study of the USSR * Institut zur Erforschung der UdSSR
Institut d'études sur l'URSS

БІБЛІОТЕКА

ІМЕНІ

O. OLYBKA

У К Р А Ї Н С Ь К И Й
З Б І Р Н И К

Книга 15

35610

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ С. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

1974

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ С. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

М ю н х е н

Передруковувати статті й матеріали із Збірника, з поданням джерела, дозволено.

Праці, що їх видає Інститут, є вільним висловом поглядів і висновків авторів і не завжди тотожні з поглядами чи висновками Видавничої Колегії.

Редагує Видавнича Колегія Наукової Ради Інституту.

Відповідальний редактор проф. П. Курінний.

Herausgeber und Drucker: Institut zur Erforschung der UdSSR, e.V.
Muenchen 22, Mannhardtstr. 6, Germany.
Verantwortlicher Redakteur: Prof. P. Kurinny, Muenchen 26.
Schliessfach 8, Mannhardtstr. 6, Germany.

Борис Мартос

І. Б а к а л о

БОРИС МИКОЛАЙОВИЧ МАРТОС
/ до 80-річчя з дня народження /

Походить з стародавнього козацького роду, що осів на Полтавщині /Лохвицька сотня, Лубенського полку/ ще на початку 17 століття. З цього роду походили такі визначні особистості: полковий обозний Лубенського полку Павло Мартос, що один час був наказним лубенським полковником /1728/, скульптор Іван Петрович Мартос /1752-1835/, письменник Іван Романович Мартос / 1760-1831/, що був кабінетним секретарем у гр. К.Г. Розумовського, історик Олексій Іванович Мартос /1790-1842/ і приятель та видавець першого Кобзаря Т.Г. Шевченка - Петро Мартос.

Борис Миколайович Мартос народився 20 травня /ст.ст./ на Полтавщині. Закінчив класичну гімназію з срібною медаллю у Лубнях 1897 р. Й університет у Харкові - 1908 р.

Ще з молодих років життя Борис Миколайович став на шлях активної боротьби за національне пробудження українського народу, його просвіту та соціальну справедливість. За ці ідеали він бореться з особливою енергією і тепер. Його громадсько-політична й наукова діяльність до дня його славного 80-річного ювілею позначилась ось такими визначними актами:

1899 р. вступив до таємної Української Студентської Громади. Тут Борис Миколайович знайомиться з Д. Антоновичем, О. Коваленком, Л. Мацієвичем, М. Русовим, Ю. Колардом, Б. Камінським та іншими українськими визначними культурно-громадськими діячами того часу. Під впливом знайомства з "артільним батьком" М.В. Левицьким - Борис Миколайович зацікавився кооперацією та економікою і це стало предметом студій та практичною галуззю його громадсько-політичної та наукової діяльності аж дотепер.

У Студентській Громаді Борис Миколайович - діяльний член: 1900 р. на нелегальних Шевченкових роковинах, улаштованих Гро-

мадою, зачитав реферат: "Соціально-політичні погляди Т.Г.Шевченка", тогож року відбув подорож до Галичини, де брав участь у Першому Українському Конгресі і при цій нагоді перепачкував в Україну нелегальні видання РУП, де були, між іншими: "Самостійна Україна" М. Міхновського, "Дядько Дмитро", Д. Антоновича. По повероті до Харкова зачитав в Укр. Студ. Громаді реферат: "Кооперативний і культурно-просвітній рух у Галичині".

1901 р. за участь у студентській демонстрації Бориса Миколайовича було заарештовано. Він просидів деякий час у тюрмі, потім його було вислано на 2 роки з Харкова під нагляд поліції і з заборною жити в якомубудь університетському місті.

1901-1903 р.р. Б.М. проживав на Полтавщині, провадячи культурно-національну роботу. Тут організував по селах читання української забороненої літератури з відповідними роз'ясненнями, викладав політичну економію та українську літературу в організованих ним політичних гуртках середньошкільників й. Полтави, допомагав РУП у складанні, друку і розповсюдженню відозв та брав участь у таємній конференції Укр. Студ. Громади /Полтава 1901 р./, за що був поліційно переслідований /трусі, допити/.

Восени 1903 р. повернувся до Харкова і знову брав участь у діяльності Харківської Студентської Громади /виступи з рефератами, в дискусіях, кольтортування українських книжок тощо/.

1903-04 р. півроку просидів у тюрмі /Харків/, обвинувачений за участь в РПУ, за перевозку шрифту для нелегальної друкарні. У тюрмі Б.М. перебув дві голодівки / 9 і 11 днів/. Вийшовши на волю Б.М. знову поринає у вир національно-революційної боротьби. 1904 р. бере участь в опрацьованні проєкту програми УСДРП, а 1905 р. бере діяльну участь у революційному русі /Харків, Люботин/, який охопив тоді цілу Росію: виступи на мітингах, складання, друк і розповсюдження відозв і видань УСДРП, командування українською озброєною дружиною /студенти, телеграфісти/, виїзд на села для боротьби з пропагандою російських соц.-революціонерів.

З часом, як відшумів революційний зрив, в роках 1906-1908, ще до закінчення університету, Б.М. провадив педагогічну працю: викладав математику і космографію на загальноосвітніх курсах Чадова в Харкові, математику на курсах підготовки землемірів, географію на курсах Т-ва Торговельних помішників, латинську мо-

ву на Вищих Жіночих курсах Харкова і розпочав був викладати математику в жіночій гімназії в Харкові, але поліція йому заборонила будь-яку педагогічну працю, що й змусило Бориса Миколайовича змінити напрямок своєї діяльності.

1909 р. Б.М. працював на Волині як старший контролер оціночно-страхових статистичних робіт.

1910 р. у Києві дістав пропозицію від відомого статистика О.О. Русова обняти посаду асистента при кафедрі статистики в Київському Комерційному Інституті, але виїхав на Волинь, де працював в рр. 1910-11 як старший інструктор кооперативних товариств.

Щоб уникнути переслідування з боку поліції, Б.М. мусив переїхати на Кубань, де в р.р. 1911-12 керував фінансовим відділом управління Чорноморсько-Кубанської залізниці. В той же час був членом редакційної колегії кооперативного органу "Союз" та провадив іншу громадсько-політичну роботу: викладав історію України, українську літературу в нелегальному гуртку, виступив з рефератом на Шевченківських роковинах у Новоросійську.

1913 р. ювіляр працював як член дирекції Кубанського Кооперативного Банку і тоді ж перевів короткотермінові курси для членів управ кредитових кооператив. Як представник Банку брав участь у Всеросійському 3"їзді по збуту зерна.

Хвороба на малярію обірвала кооперативну діяльність Б.М. на Кубані і, переїхавши до Полтави, в р.р. 1913-1917 він провадив працю в Полтавському Губерніяльному Земстві як інспектор кооперації. Тут ювіляр провів статистичне обслідування споживчих т-в, провів низку курсів по кооперації, брав участь в організації союзів кредитових і споживчих т-в Полтавщини та українських центральних кооперативних союзів у Києві, брав участь у кооперативних з"їздах та конференціях, а на деяких з них головував. Виступав з публічними лекціями по кооперації в Києві. Зорганізував і провадив закупочне бюро Полтавського Губерніяльного Земства для забезпечення населення речами першої необхідности в час першої світової війни.

В 1917 р. з початком революції Борис Миколайович бере найактивнішу участь в громадсько-політичному русі. На Українському Кооперативному 3"їзді ми бачимо Б.М. в Президії, як Голову теж і на Полтавському Губерніяльному Селянському 3"їзді; брав участь

у I-му Національному Конгресі, I-му Всеукраїнському Селянському З'їзді й був обраний на члена Управи Всеукраїнської Селянської Спілки. Того ж року його делеговано на члена Центральної Ради, покликано на Генерального Секретаря, а потім на товариша Ген. Секр. Земельних справ. Організував курси для підготовки інструкторів для земельної реформи, що її намічав Уряд провести, і шостимісячні курси для підготовки кооперативних інструкторів, на яких викладали відомі професори: М. Туган-Барановський, К. Маціович, С. Остапенко, К. Воблий та інші.

1918 р. Б.М. віддається виключно кооперативній діяльності. В цей час він мав становище Голови управи Центрального Кооперативного Комітету, Голови Надзірної Ради "Дніпросоюзу", Члена Надзірної Ради "Українбанку" та члена редакційної колегії журналу "Українська кооперація". Викладав у кооперативній школі "Дніпросоюзу", був запрошений лектором Київського Комерційного Інституту і разом з М. Туган-Барановським та К. Маціовичем організував першу в світі високу Кооперативну Школу в Києві - Кооперативний Інститут.

В рр. 1919-20 Б.М. обіймає високе становище в Уряді - як міністер Фінансів і Голова Ради Міністрів Директорії УНР. За цей час провів закон про усамостійнення української валюти і, не дивлячись на війну та несприятливе економічне становище, півтора року державний апарат і армія були добре забезпечені.

Опинившись за кордоном в р. 1920/21 відбув наукову подорож по Німеччині /Берлін, Дрезден, Ляйпціг, Реґенсбург, Мюнхен, Гамбург/ для студіювання кооперації і практичного ознайомлення з кооперативним рухом у Німеччині.

В 1921 р. Б.М. обіймає становище директора Кооперативного Бюро при Українському Громадському Комітеті в Празі, організовує кооперативні курси, які у 1922 р., за близької участі Б. М., були перетворені в дворічний Інститут с.-г. кооперації, а потім в Українську Господарську Академію /вищий учбовий заклад/ в ЧСР /Подєбради/, як член Організаційної Комісії розробив плани навчання кооперативного відділу. 1921 р. був також секретарем редакції місячника "Нова Україна".

1922 р. Б.М. було обрано на доцента Української Господарської Академії з дорученням керувати двома катедрами: теорії кооперації та кооперації споживачів, а також був обраний на сек-

ретаря Професорської Ради. При Академії зорганізував зразкове споживче т-во й т-во розповсюдження кооперативного знання, яке пізніше перетворилося в т-во українських кооператорів. На протязі 13 років існування цього т-ва Б.М. був його головою та редагував "Кооперативний Альманах".

1924 р., після захисту перед факультетською Радою праці: "Теорія кооперації", Б.М. іменовано професором. В роках 1923/24 і 1924/25 - Б.М. був продеканом економічно-кооперативного відділу.

В час вимушеної обставинами ліквідації Укр. Госп. Академії Б.М. брав активну участь в комісіях по організації Укр. Техніч. Госп. Інституту /УТГІ/ та Спільки професорів Укр. Госп. Академії /СПУГА/, а в роках 1936/37 та 1937/38 мав становище директора УТГІ та голови СПУГА. В ці роки, як стверджують об'єктивні показники - кількість примірників виданої наукової літератури, число випускників - УТГІ досяг свого найбільшого розвитку.

За час з 1922 по 1945 р.р. квіляр брав участь та був членом багатьох наукових т-в, як от: в Масариковій Академії Праці в Празі, в Міжнародному Інституті для Кооперативних Студій у Парижі, Українському Економічному т-ві в Подєбрадах, Українській Науковій Асоціації в Празі, т-ві Українських Кооператорів в Подєбрадах. В цих т-вах Б.М. зачитав ряд наукових доповідей. Ось характерніші з них: "Міжнародна Кооперативна Виставка в Генті 1924 р.", "Колонізація на півдні Франції", "Характеристика капіталістичного ладу", "Світова криза", "Організація містасаду" та інші.

Б.М. проявляв активну участь в українських і міжнародних наукових та в чеських кооперативних з'їздах. На Першому Українському Науковому З'їзді зачитав доповідь: "Класифікація Кооперативів", на Другому - "Значення Будівельної Кооперації".

На запрошення Центрального Союзу чехословацьких кооператорів Б.М. організував у р. 1936-37 кооперативний семінар у Празі та керував ним, провів дослідження хиб у діяльності кооперативів цього Союзу та брав участь у розробці 10-річного плану діяльності цих кооперативів.

Приїхавши до Німеччини квіляр в 1945 р. взяв активну участь в організації Української Економічної Високої Школи в Мюнхені і

за час існування цієї Школи викладав політичну економію та теорію кооперації, організацію і практику споживчих т-в, організацію і ведення зібрань, а також керував кооперативним семінаром. В р.р. 1945-49 був ректором цієї Школи.

У лютому 1948 р. Б.М. було обрано дійсним членом Української Вільної Академії Наук /УВАН/. Обіймав становище директора Інституту для дослідження Сходу Європи. При Економічній Секції УВАН зачитав доповіді: "Методи поширення або ослаблення економічних криз", "Гарантизм", "Забезпечення паперових грошей".

З квітня 1948 р. - дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка.

Б.М. брав участь також і в громадському житті української еміграції. Так, з 1946-1949 р.р він був членом Переселенчої Комісії та Головної Переселенчої Ради при Центральному Представництві Української Еміграції, дбаючи про найвигідніші умови розселення української еміграції, скупченої на той час в Німеччині, виступав на різних зібраннях і урочистих академіях з рефератами - "IV Універсал Центральної Ради", "Симон Петлюра", "Українські гроші", "Боротьба за українську державність", та співпрацював у різних українських часописах.

Восени 1951 р. квітень переїхав до Швейцарії, де жив під опікою Швейцарського уряду, одержуючи регулярну пенсію.

Маючи достатнє забезпечення для прожиття, Б.М. продовжує громадську працю серед української еміграції та далі провадить науково-педагогічну працю. Головнішими видами його праці в Швейцарії були: праця над темою "Гарантизм, як система народного господарства", виклад короткого курсу політичної економії /нім. мовою/ на курсах для німецьких дівчат в Кавальяно /Тічіно/, писав спогади.

В липні 1954 р. квітень було обрано на голову Наукової Ради Інституту для дослідження історії та культури ССРСР, а 1955 р. - переобрано. З 1956 по 1958 р.р. був науковим секретарем Наукової Ради того ж Інституту. В той же час Б.М. впродовж трьох років /1954-1957/ був головою Видавничої Колегії Наукової Ради Інституту і з його ім'ям тісно пов'язаний розвиток видавничої діяльності Інституту після його реорганізації. Всі редакції Інституту багатьом зобов'язані Б.М., який ставився до видавничої діяльності Інституту з особливою увагою й дбайливістю та

особисто брав участь в рецензуванні й редагуванні окремих праць.

На початку своєї праці в Інституті /1954 р./ за ініціативою ювіляра Науковою Радою Інституту опрацьовано положення про окремі колегії та комісії з визначенням їх функцій, як постійно діючі органи Інституту. Ці органи Інституту якнайкраще себе виправдали і діють дотепер.

Восени 1958 р. Б.М. виїхав до США. Тут він також провадить наукову працю, як член УВАН та НТШ, викладає "Теорію кон'юнктурних питань" в Укр. Техн. Ін-ті /Нью-Йорк/, виступає з доповідями та публічними лекціями в різних організаціях.

Найважливіші наукові праці ювіляра, опубліковані в українській, чеській та французькій мовах, такі:

1. Схема кооперативного будівництва /доповідь, виголошена на III Укр. Кооп. З'їзді, Київ 1918/;
2. Розмежування чинности кооперативних Союзів /"Українська кооперація" 1918/;
3. Курс валюти і забезпечення її золотом /"Нова Україна", 1922/;
4. Теорія кооперації /Подєбради 1924/;
5. Організація і ведення зібрань /Подєбради 1925 р., в чеській мові видана Центр. Союзом чеських кооператорів 1935/;
6. Кооперативна ревізія, Львів 1926 ;
7. Класифікація кооперативів /"Наукові Записки Укр. Господ. Академії в ЧСР т. I та Revue Internat. des Études Cooperatives, Paris 1937/;
8. Межі розвитку кооперації споживачів /"Наукові Записки Укр. Господ. Академії в ЧСР т. II та Revue Internat. des Études Cooperatives, Paris 1936/;
9. Будівельна кооперація /не закінчена/;
10. Балін і Козлов /Львів 1937/;
11. Василь Доманицький /Львів 1938/;
12. До методики студіювання кооперації /"Економіст", Подєбради 1928/.

Закінчені, але невидані праці:

1. Значення М. Туган-Барановського для української кооперації;
2. Проект кооперативного закону;

3. Земельна справа в Укр. Центральній Раді;
4. Відновлення української валюти;
5. Українська Студентська Громада в Харкові та інші.

Публіцистичні статті ювіляр містив в українських та чеських часописах.

Українська Редакція Інституту вітає Б.М. Мартоса як свого співробітника з нагоди 80-ої річниці з дня його народження та довголітнього служіння українській державності.

Дмитро Соловей

ГОЛОД У СИСТЕМІ КОЛОНІЯЛЬНОГО ПАНУВАННЯ ЦК КПСС В УКРАЇНІ

/до 40-літнього ювілею КП/С/У і 25-ої річ-
ниці голоду 1932-1933 рр. в Україні/

I. Голод 1921 - 1922 року

1. Скільки було голодних років в Україні за останні 40 років^{x/}

За останні сорок літ український народ пережив щонайменше п'ять страшних голодних років, які спричинили смерть мільйонів людських одиниць, ослабили життєву силу українського народу, затримали його фізично-біологічний розвиток у порівнянні з російським народом і залишили в психіці та моральному відчутті народу страшні карби. Таких голодних років і з такою кількістю загиблих - Україна ніколи раніше не зазнавала. Це були роки : 1921-22 та частково 1922-23, 1931-32 та особливо 1932-33 і 1946-47.

Провина за ці страшні невіджалувані мільйонові людські втрати українського народу цілком лягає на окупаційну владу. Цим і пояснюється, що висвітленню причин, обставин і наслідків цих голодних років не приділено ніякої уваги в літературі, що вийшла в Україні та в ССРСР, за винятком частково тільки голоду 1921-22 р. Про той голодний рік в Україні дещо було надруковано під час самого голоду, але без намагання дати вичерпну картину і без спроби виявити обставини, що цілком залежали від окупаційної влади і які сприяли загибелі маси людей^{1/}. Так само ці публікації не робили спроби обчислити кількість загиблих, хоча в руках уряду, а пізніше - в урядових архівах, були

^{x/}Автор використовує нагоду і висловлює тут щире подяку О.І. Повстенкові, що здобув для нього старі харківські видання і тим уможливив появу даної праці.

для цього всі потрібні дані. Та окупаційна влада не була і не є зацікавлена у виявленні правди. Навпаки вона свідомо намагається сфальшувати дійсність. Що ж до решти голодних років, та про них не було ніяких публікацій. Не згадано про них і не висвітлено їх під час сорокарічного партійного ювілею в 1957 році, бо це аніж не личило до партійних урочистостей. Принаймні ми ніде не натрапляли на згадку про існування такої публікації.

Які ж були причини голоду в Україні в зазначені передніше роки, та що підсилювало процес загибелі людей? Відповідь на це ми й спробуємо дати тут, спираючись на той матеріал, що його нам пощастило зібрати. Не вважаємо, що ця наша відповідь буде досконалою і остаточною, бо не маємо в руках усіх потрібних даних. Але все ж гадаємо, що ця наша невелика розвідка буде кроком наперед у дослідженні цього питання.

2. Голод 1921 - 1922 рр.

Року 1921-22 велика посуха охопила степові хліборобські райони РСФСР, в основному - Надволжя. Охопила вона також і південну та східню степову частину України, себто - райони, які дають, звичайно, Україні основну масу загального збору хлібів та товарових лишків їх. Наприклад, року 1927-28, докладні відомості про хлібозаготівлю якого ми маємо під руками, із усіх 42533,5 тис. центнерів, або 259 667 017 пуд., заготовлених хлібопродуктів Степ дав 24 151,7 тис. центнерів, або 56,8%, Лівобережжя - 11 988, 1 тис. центн., або 28,2%, а разом - 85,0% всієї заготівлі ^{2/}. Року 1921-22 посуха знищила врожай у Степу та в східній степовій частині Лівобережжя, які разом давали Україні понад 70% усіх товарових лишків хліба. Інша ж частина України /західня і північна/, яка особливо густо заселена і яка давала Україні менше за 30% усіх товарових хлібних запасів, мала в 1921-22 р. дещо знижений проти нормального врожай. У цілому ситуацію цього року можна уявити собі з таких цифрових даних. Перед Першою світовою війною /в 1909-1913 рр./ пересічний щорічний загальний збір хліба в Україні дорівнював - 1 151,5 міль пудів ^{3/}. Року 1920, за офіційними даними, зібрано було зернових культур 750 міль пуд. ^{4/} А року 1921 зібрано було тільки 277 міль.

пудів зернових хлібів ^{5/}, або 24,1% пересічного передвоєнного.

Як бачимо, ситуація для Укр. ССР в 1921-22 рр., яка мала тоді, певно, близько 25,5 міль. людности ^{6/}, створилася явно загрозна. За свідченням відпоручників закордонних допомогових організацій, що провадили тоді в СССР рятункову акцію, та за іншими даними, року 1921-22 в УССР голодувало 9,5 - 10,0 міль. людей. А наступного 1922-23 рр., хоча гострота ситуації з новим врожаєм трохи зменшилася, все ще в тій же Степовій Україні в стані фактичного голодування, перебувало ще близько 4 міль ^{7/}. Щоправда, Віктор Кравченко, колишній комуніст, що пізніше втік з советської амбасади в США, у своїй книзі-сповіді - "Я вибрав свободу /" I chose Freedom " / - пише /в част. IV/, що "добрі і намолотні були жнива в 1922 р." Може бути, що це враження у нього лишилося від споглядання якоїсь окремої місцевості та ще й після страшної посухи і голоду. Крім того, він, Кравченко, швидко, ще в тому ж 1922 р., спонуканий власним молодим ентузіазмом, виїхав на працю в Донбас і не міг безпосередньо спостерігати життя села в 1922-23 рр. У всякому разі, за офіційними даними, загальний збір хлібів з урожаєм 1922 р. був нижче середнього і дорівнював по цілій Україні - 734 міль. пудів ^{8/}. Але тут треба мати на увазі головне: в умовах диктатури партії, керованої з Москви, з її політикою вивласнення у селян зернових хлібів та інших сільськогосподарських продуктів, навіть добрий урожай сам по собі не забезпечував українського селянства від голодування. Все залежало від того, скільки хліба та інших сільськогосподарських продуктів заберуть з села. Як би там не було, а найвищого напруження голод досяг в 1921-22 році.

Скільки ж загинуло в Україні людей під час цього голоду? В СССР ніхто не спробував дати на це відповіді, хоч там є найбільше можливостей зібрати відповідні матеріяли для найточнішого з'ясування цього питання. Але партія до цього не допустила й не допустить. На еміграції ж зробити це значно важче, бо маємо тут дуже мало даних. Тому в емігрантській літературі ми й знаходимо дуже різні цифри. Найбільшу цифру втрат України від цього голоду подав Р. Паклен - 5 міль. осіб ^{9/}. Найменшу - 500 тисяч - подав В. Маркус ^{10/}. Ні перший, ні другий автор не зазначив, у який спосіб вони здобули свої цифри. А перша ж цифра більша за другу аж у десять разів! Гадаємо, проте, що цифра

Р. Паклена фантастична і цілком довільна. Та, мабуть, і цифра - 2 міль., яку ми особисто приймали в 1952 р. ^{11/}, є дещо завелика. Але, з другого боку, схоже на те, що й цифра В. Маркуся є замала.

Передніше ми умовно прийняли /за советським виданням 1954 р./, що в Україні в 1920 р. було 25,5 міль. людности. За даними демографічної статистики УССР в 1924-1927 рр. природній приріст людности в Україні дорівнював щороку пересічно 2,36%. Поширивши цей відсоток на період 1920-1926 ми здобудемо що на 17.XII.1926 р. /час перепису/ в Україні мало б бути людей понад 29,3 міль. Але тут взято до уваги лише природній приріст. До цього треба додати прибулих в Україну з РСФСР для опанування країни, під час переведення окупації в 1920-21 рр. та після закінчення її: десятки тисяч партійців, сотні тисяч війська, що їх сформовано було в Москві, Ленінграді, Іваново-Вознесенську тощо, різних продотрядців і, нарешті, масу робітників-росіян, що їх надіслано було для праці в Донбасі. Адже Ленін тоді писав, що без відновлення видобування вугілля в Донбасі "ні про яке відбудування великої промисловости в Росії, ні про яке справжнє будівництво соціалізму не може бути й мови" ... ^{12/} Нарешті, під час голоду хвиля людности з Надволжжя цілими родинами посунула, користуючись з усіх видів транспорту, в північну частину України, де посуха не понижила врожаїв. У наступних роках ця хвиля поволі одійшла назад, проте якась частина залишилася в Україні на постійне життя.

Немає сумніву, що це все мусило підняти кількість людности на час перепису в кінці 1926 р. Гадаємо, що вона піднялася до 30,0 мільйонів мінімум, себто всього на 700 тис. Це при тій умові, коли у всіх цих розрахунках виходити з цифри людности в УССР в 1920 р. - 25,5 міль. осіб. Та проте не виключено, що ця вихідна кількість є трохи переменшена і в дійсності мусила б бути трохи більша. Нам бо відомо, що якась частина переписних бланків в різних місцях України загинула зараз же після переведення перепису від партизанських виступів проти окупаційної влади. І ми не знаємо, чи це взято до уваги при встановленні загальної цифри в 25,5 міль. Переписом же 17.XII.1926 р. зареєстровано в УССР всього 29 міль. людности. Отож, оця різниця, щонайменше в один мільйон, яка створюється при порівнянні обчисленої кількості

ти з кількістю зареєстрованою переписом, і була наслідком загибелі людей від голоду в 1921-22 рр. та частково наслідком зменшення в наступному році народжень.

Чи правдоподібною є ця цифра загиблих від голоду близько одного мільйону? Нам здається, що вона є цілком правдоподібною. За офіційними даними загального збору зернових хлібів у 1921 році було 277 міль. пудів. Якщо припустити, що цього року засіяно було мінімум 12 міль. га /для порівняння нагадаємо, що у 1913 р. в Україні зерновими хлібами засіяно було 24,7 міль., а в 1932 р. - 18,1 міль. га/, то для тих 12 міль. га мусили вжити 96 міль. пудів насіння. За советськими даними з України лише за час до 31 грудня 1921 р. вивезено - 16 670 тис. пудів хліба. Отож, в Україні із урожаєм 1921 р. могло лишитися для прохарчування максимум 164,3 міль. пудів.

Якщо взяти тепер голодну норму по 8 пуд. зерна на рік /або по 360 грамів зерна на день, при умові, що хліб в Україні був основним продуктом харчування сільської людности/, то 164,3 міль. пудів вистачило б тільки на 20,5 міль. людности. Решта 5 міль. людности /із наявної кількості в 1920 р. - 25,5 міль. осіб/ мала залишитися зовсім без хліба з урожаєм 1921 р. Проте всі оті п'ять мільйонів загинути не могли. Бо коли б так трапилось, то перепис 1926 р. не дав би в Україні 29,0 міль. людности, як взяти пересічний щорічний натуральний приріст в 2,36%. А більшого натурального приросту для цих років ніяк не можна припустити. Так само не можна припустити, щоб на місце тих п'яти мільйонів /це становило б 20% всієї тодішньої людности України/, якби вони всі вимерли, привезено було стільки в Україну після 1921-22 рр. з РСФСР та інших республік. Це зразу б і дуже сильно відбилося б на національній структурі людности України і різко зменшило б відсоток українців, як це трапилось після 1932-33 рр. А ми знаємо, що перепис 1926 р. дав таку картину національної структури УССР: українців - 80,1%, росіян - 9,2%, євреїв - 5,4%, поляків - 1,6%, інших 3,7% ^{13/}. І всі ці національні групи здавна жили в Україні. Отож, коли між 1921 і 1926 роками і відбулася зміна у співвідношенні національних груп в Україні за рахунок прибулих із-за її кордонів, то вона не могла вийти тоді за межі якихось 5%, себто - за межі одного мільйона, про який ми говорили передніше, зазначаючи відки і який

саме елемент прибував в Україну та поповнив мільйонову втрату української людности. Решта ж /до 4 міль./ якось утрималася при житті, рятуючися частково можливими малими запасами хліба від попереднього року, частково картоплею, буряками і іншою городиною, частково зарізом худоби та птиці і навіть тварин та птахів, що їх, звичайно, не їдять і, нарешті, допомогою від закордонних гуманітарних організацій.

Щоправда, Віктор Кравченко у своїх спогадах про 1921-22 рр. пише в частині третій своєї книги, що голод і тиф забрали мільйони людей. А в частині четвертій, знову повернувшись до теми про голод 1921-22 рр., каже, що:

"...мільйони мертвих були поховані і немов за попередньою тихою змовою ніхто про минуле страхіття й не згадував. Мара хай закритється темрявою".

Проте, подаючи ці Кравченкові твердження, мусимо застерегтися, що він не каже, що вони стосуються тільки України. Хоча розповідь у нього у тому контексті, з якого взяті оці його твердження, йде про явища спостережені і пережиті ним в Україні.

Коли б Україна була самостійна і ні від кого незалежна держава; коли б її уряд був дійсно обраний українським народом, а не призначений з Москви; коли б той уряд мав змогу самостійно розпоряджатися харчовими запасами своєї країни; коли б він міг диспонувати грошовими і усіма іншими матеріяльними вартостями, що їх випродукував український народ; коли б він мав змогу в той чи інший спосіб безпосередньо здобувати за кордоном харчові продукти і харчову допомогу для свого народу - він міг би не допустити до велетенського розгорнення тієї трагедії, яка сталася. Принаймні - значно ослабив би її, зменшив би розміри загибелі людей до мінімуму. Та так не сталося. Україна тоді вже була окупована і центр влади опинився в Москві. Власних фінансів Україна була позбавлена. Харчові запаси України також опинилися підпорядковані московському центру і безупинно з України випомповувалися для потреб РСФСР. У Москві ж було зосереджено й усе планування господарським життям України. Ще року 1919, не встигши навіть цілком окупувати територію Української Народньої Республіки, московський уряд поспішив накинути уряду Х.Раковського, що його для України сформував і призначив ЦК РКП/б/, договір про централізування і об'єднання під твердим керівницт-

вом московських органів усіх банківських і товарних фондів УСРСР та РСФСР ^{14/}. І от, не зважаючи на мізерний загальний збір хлібів з урожаю 1921 р. - 277 міль. пуд., якого не могло вистачити для нормального прохарчування всієї людности України та для засіву, на селянство України московський уряд наложив 117 міль. пуд. продподатку ^{15/}.

Треба думати, що увесь він був зібраний цілком. Принаймні Лихолат пише:

"Завдяки енергійній діяльності комнезамів, що ними керували партійні організації /тут ми від себе додамо, що ці партійні організації в Україні, як свідчать матеріяли, зібрані з советських видань В. Голубом ^{16/}, склалися з росіян та інших: за даними кінця 1920 р. на 81%, а за даними літа 1923 р. - на 76% - Д.С./, не зважаючи на величезні труднощі, на Україні з другої половини 1921 р. до 1 січня 1922 р. надійшло в рахунок продподатку 56 400 тис. пудів хліба. Млинарського податку було зібрано 2186 тис. пуд. Заготовлено шляхом товарообміну 1038 тис. пуд. хліба. Інших надходжень - 758,6 тис. пудів. А всього по Україні за цей період було заготовлено 61 215 тис. пуд. хліба" ^{17/}.

Оці свої відомості Лихолат подає, покликуючись на "Партархив Украинского филиала ИМЭЛС". Та чомусь він обмежився лише першою половиною сільсько-господарського року і нічого не сказав про те, скільки в рахунок згаданого оподаткування надійшло збіжжя у другу половину року, від 1.1. до 1.VII.1922 р. А відомо, що хлібозаготівля розтягувалася тоді здебільшого на цілий рік. Так, наприклад, року 1927-28 в Україні в першу половину надійшло до комор хлібозаготовлювачів 57,6% річної хлібозаготівлі, а в другу половину того сільсько-господарського року - 42,4% ^{18/}. 61 215 тис. пуд., що їх було, як свідчить Лихолат, заготовлено до 1 січня 1922 р., становлять 52% від 117 міль. пуд., що їх мусила була Україна дати за пляном Москви за весь 1921-22 рік.

Отож, можна сміливо припустити, що року 1921-22 увесь встановлений для України продподаток в кількості 117 міль. пудів був таки зібраний. Тим паче, що його збирали озброєні загони /"продотряды"/, надіслані з РСФСР ^{19/}. А винних у нездачі продподатку судили спеціальні сесії ревтрибуналів ^{20/}. На жаль, ми не знаємо точно, скільки з усього зібраного хліба було використано на місці для прохарчування міської людности, окупацій-

ного війська та маси голодних із степових неврожайних районів РСФСР, які, рятуючи своє життя, сунули в північну частину України. Про це подає відомості І.П. Мазепа ^{21/}. Цей процес довелося нам особисто спостерігати тоді й на власні очі в районі Полтави. Не знаємо ми також, скільки вивезено було хліба за межі УССР. А той же Лихолат пише, що від 1.VIII до 31.XII. 1921 р. "з України до РСФСР вивезено 16 670 тис. пудів хліба" ^{22/}. При чому зазначає, що це була допомога голодуючим у Надволжю. А Віктор Кравченко, що жив тоді зі своїми батьками у Степовій Україні, у своїй вже згадуваній книзі-сповіді пише, що там, у Степовій Україні, вже "влітку 1921 року голод був у повному розгоні, а з ним і його брат - епідемічний тиф". Далі він каже, що йому бракує слів для опису всіх страхіть та страждань, що їх йому на власні очі доводилося бачити. Він розповідає, що люди з розпачем і ненажерливою жадобою кидалися на все живе - на коней, собак, котів. Їли навіть дохлу худобу, не зважаючи на остерогу, що можуть заразитися. Голодні люди обдирали кору з дерев і з неї варили "чай" чи "юшку", жували невчищені шкіри, розшукували по стернях ще не виабірані колоски, вивирали найменшу травичку

А чужинець, помічник Нансена, що побував навесні 1922 р. в РСФСР та в Україні, організуючи інтернаціональну допомогу голодуючим в ССРСР, під свіжим враженням того ж 1922 р. писав, що в Україні "розмір нещастя перевищує все, що можна бачити в голодних районах над Волгою". Очевидно, ці свідчення В. Кравченка і чужинця не розминалися з правдою, бо харківська газета "Коммунист" за 16 лютого 1922 р., а також в ч. 38 за той же місяць, подавала факти божевілля на ґрунті голоду. А "Пролетарська Правда" за 9.V.1922 р. подавала відомості, що вимирання людности в одному лише маленькому місті Бердянську щоденно досягає 130 душ, та що довелося там щойно мобілізувати всю чоловічу людність, щоб викопати чотири братські могили і поховати в них 4636 трупів ^{23/}. А це ж тільки один випадковий епізод з маленького степового міста, що знайшов своє відбиття в пресі.

Але подавши відомості, скільки до 31.XII.1921 р. було вивезено різних хлібів з України до РСФСР, Лихолат знов таки нічого не згадує про те, скільки було вивезено з України в наступному півріччі, від 1.1. до 1.VII.1922 р., себто - до ново-

го врожаю. А вивіз безперечно був і в цю другу половину сільсько-господарського року. І ці відомості в архівах мусять бути. Як взяти й тут для прикладу той же 1927-28 р., за який ми маємо докладні відомості, то вивіз з України до союзних республік розподілявся так: від 1.VII до 31.XII.1927 р. до союзних республік було вивезено 45%, а з 1.1. до 31.VI.1928 р. - 55% всього річного вивозу. Як припустити тепер, що й року 1921-22 вивіз по півріччях дорівнював приблизно цим відсоткам, то доведеться 16 670 тис. пуд., що їх подав Лихолат, вважати за 45% річного вивозу. Тоді на другу половину цього року припаде 55%, що дорівнюватиме - 20 370 тис. пуд. Увесь же вивіз за 1921-22 р. міг тоді досягти - 37 040 тис. пуд. Проте, з обережності, зменшимо вираховану тут цифру вивозу з України за другу половину року / 20 370 тис. пуд./ на цілих 45%, себто - до 11 300 тис. пуд. Тоді ми матимемо, що за 1921-22 р. з України вивезено щонайменше 28 міль. пуд. зернових хлібів. Цієї кількості досить було, щоб прогледувати протягом року не один мільйон, що за нашим підрахунком загинув від голоду, а два мільйони людей.

Отож, якщо в Україні в 1921-22 рр. загинуло так багато людей, то цього хотіла окупаційна влада, яка провадила вже протягом кількох років збройну боротьбу з повстаннями українського селянства. Ці повстання дезорієнтуюча партійна пропаганда навмисне намагалася загально кваліфікувати як "куркульські", приховуючи їхній національно-визвольний характер, спрямований проти московського колоніалізму ^{24/}.

Цікаво, що це явно вороже щодо України наставлення урядових чинників у Москві спостеріг навіть чужинець - Г.Г. Фішер, професор історії, що був тоді в СРСР представником американської допомогової організації АРА, яка намагалася рятувати голодних. У своїй книзі про голод 1921-22 рр., яку згодом видав Н.Н. Fisher : The Famine in Soviet Russia. New York, 1927 /, він писав:

"Політика комуністичної партії щодо голоду на Україні цікава з кількох сторін. Більшовицьке правительство не тільки ховало перед АРА те, що діялося на Україні, але ця влада активно знищила всяку найменшу змогу зв'язку між Україною і Америкою. Перед тим як АРА почала свою діяльність /січень 1922 р./ ні московське, ні т.зв. харківське правительство нічого поважно не зробило для допомоги голодним України".

І далі:

"Треба зазначити дивну річ, що транспорти харчових продуктів, зложені в Києві та Полтаві, мусили їхати сотні кілометрів, щоб дійти до голодуючих над Волгою, замість того, щоб їх перевезти недалеко в губернії Одеську та Миколаївську, де тоді лютував страшний голод " 25/.

Г.Г. Фішер твердив, що представники влади СРСР рішуче намагалися від членів американської рятувкової місії "не розпоршувати своїх сил", себто - не звертати увагу на Україну, а "зосередити свою допомогу виключно над Волгою". Туди ж уряд спрямував й усю допомогу, що надходила із Західної Європи 26/. Це підтвердив пізніше і згадуваний Віктор Кравченко у книзі "Я вибрав свободу", зазначивши, що американська допомога в 1921-22 рр. йшла переважно в райони Волги".

Намагаючись усю закордонну допомогу спрямувати виключно на Поволжя для рятування великоруської в основному людности РСФСР, уряд СРСР вживав до голодного Півдня України ще й методу бльокади. "Заградительные отряды" на найважливіших вузлових станціях залізниць старалися всіляко унеможливити рух голодних з південної до північної частини України, де посуха не знищила врожаю. Цим, треба думати, досягалася подвійна мета: а/помста непокірній людности України, бо як каже Віктор Кравченко, "найбільший голод був якраз там, де найбільше шаліла громадянська війна", а ту "громадянську війну" з українським селянством провадило і організувало військо, надіслане з Москви і кероване московським центром; б/ полегшення урядовому апарату процесу вивласнення хлібних запасів у селян у північній частині України 27/, чому заважав вплив голодних з Півдня України. А про такі мадрівки з голодної Степової України до північно-західної Полтавщини /наприклад, до району міста Прилуки/ для вимінювання і купівлі хліба з власного досвіду досить картинно розповів той же Віктор Кравченко у згаданій книзі. Проте вивласнення хліба робилося навіть на Півдні, де лютував голод 28/.

З п'яти південних і східних губерній України, що потерпіли від посухи, і в яких увесь збір хлібів дорівнював лише 54 міль. пудів, стягнуто було 18 міль. пудів продподатку 29/. А це ж і був голодний район загибелі людей навесні 1922 року !

Отже, безперечно мали цілковиті підстави автори публікації про "Голод на Україні", що її року 1923 в Берліні /німецькою і англійською мовою/ видав Центральний Комітет Укр. Соц.-Демократичної Робітничої Партії, висунути обвинувачення, що:

"Голодова політика московських більшовиків на Україні має намір ослабити політичну активність українських народніх мас у їхній боротьбі проти окупації хоч би навіть через знищення частини української людности" 30/.

Підтвердження цього, здавалося б неймовірного, обвинувачення, але ще більш виразне і переконливе, ми знайдемо далі у фактах, коли говоритимемо про голод 1932-1933 рр.

II. Штучний голод 1932 і 1933 років

1. Кілька вступних зауважень

Висвітленню справи штучного голоду в Україні в 1932 і 1933 рр. та страшних наслідків його для українського народу присвячена вже велика кількість статей та окремих видань українською мовою, що вийшли на еміграції 31/. З'явилося також чимало статей і окремих видань чужими мовами, починаючи від книжки W.H. Chamberlin: Russia's Iron Age, 1934 і до видання ДОБРУС-у The Black Deeds of the Kremlin. A White Book. Vol. I (1953) and Vol. 2 (1955) 32/.

Цим зроблено тільки початок. Призбирано чимало матеріялу. Здійснено першу спробу систематизувати його і дати загальну картину трагедії. Зроблено, нарешті, спробу підійти до обчислення кількості людських втрат, що їх зазнав український народ у наслідок організованого московським урядом голоду в Україні того. Проте, вичерпне висвітлення цієї справи - це завдання ще майбутніх істориків, для яких доступні будуть архівні матеріяли України і ССРСР, які тепер приховані від людського ока, а також архіви дипломатичних посольств тих держав, що мали тоді своїх амбасадорів у Москві.

Але ж і майбутній історик, якщо він і матиме цілком вільний доступ до державних архівів, не зможе в них знайти цілком точних та вичерпних даних на всі питання, бо органи влади, за

вказівками з Москви, вживали цілої низки заходів, щоб систематично затирати будь-які сліди цього голоду, штучно викликаного за пляном ЦК ВКП/б/. Людина, особисто нам відома, яка довгі роки працювала на керівній посаді в відділі демографічної статистики центрального статистичного органу України / в ЦСУ УССР, а потім в УНГО при Держплані УССР/ і яка безпосередньо про все це знала, так писала десять років тому:

"Вже року 1930 з'явилися перші ознаки підвищеної смертності і заборона в зв'язку з цим будь-якого використання та оголошення статистичних даних щодо руху населення" 33/.

Таким чином, ще за кілька років до штучно організованого у велетенських розмірах голоду, влада, розпочавши примусову колективізацію, супроводжувану масовими узаконеними грабунками і насильствами /для замаскування їх називали "розкуркулюванням"/, викликала в Україні збільшення смертності 34/. А щоб приховати це явище, влада заборонила використовувати відомості статистичних підрахунків, а тим паче - оголошувати їх. Ці дані стали відтоді секретними.

Та повернімося до дальших свідчень людини, котра, як ми вже сказали, добре визнавалася на деталях справи демографічного обліку України. Вона пише:

"Ці зміни в смертності набирають інтенсивного характеру року 1931 /підвищення в півтора рази/, в той же час природній приріст замість звичайних 400-500 тисяч чол. /на рік/ становить ледве 250 тисяч. 1932 рік позначається вже абсолютним надщербом, убутком населення через перевищення смертних випадків над кількістю народження.

Але в цьому явищі, в утворенні негативного балансу визначну роль вже, крім збільшення кількості смертних випадків, має рівнобіжний процес - зменшення народжень, спричинюване масовими абортами. Кількість останніх досягає щорічно кількості народжень за нормальних умов, тобто близько 1 мільйона" 35/.

Заборонивши використовувати і оголошувати друком демографічні відомості, коли голод почав косити масами людей, уряд подбав також, щоб справжня причина смертності - голод, в офіційних лікарських стверджуючих смерть документах не згадувалася. Той же свідок пише:

"Взимку 1933 року спустошення і здичавіння па-
нують скрізь в українському селі. Цілі великі села
перетворюються в пустелі. Численні комісії, які пря-
мують до голодних сел для "вивчення" стану смертно-
сти та обстеження санітарно-побутових та інших умов,
спостерігають жахливу картину. Мало було хат, де б
вони не знайшли одного-двох трупів, яких нікому було
ховати, або напівтрупів, що майже не рухалися, але
ще живуть, кинуті напризволяще, які поступово на са-
моті вмирають без будь-якого нагляду і допомоги. На
вулицях і в хатах не видно жадної тварини: навіть ко-
ти й собаки знищені або розбіглися, як і люди, шукаю-
чи порятунку свого життя.

Жахливе враження викликають статистичні матерія-
ли: невеличка купка карток народжених, мільйони карток
про смерть з зазначенням причин смерті: "безбіл-
кова набряклість", "дитяча", або "стареча кволість",
"параліч серця", якими лікар маскує за розпоряджен-
ням згори справжню причину: виснаження, голод.

Трапляються навіть такі страшні /мабуть з від-
чаєм перед безсильністю науки/, хоча й дуже рідко, від-
верто визначені діагнози: "з'їдено матір'ю" - у
дітей, молодших від 5 років".

Далі, подавши картину вулиць великих міст - Києва, Хар-
кова, Дніпропетровського, що їх заповнювали опухлі постаті го-
лодних, а подекуди - розпластані на бруку померлі або вкрай
знесилені, що їх не встигали забирати, авторка згадує про поя-
ву в цей час на околицях міста дивних установ. Звалися вони -
"терапевтичні лікарні", а безпосередньо підпорядковані були
органам НКВД. До цих "терапевтичних лікарень" у вантажних маши-
нах, прикритих брезентами, звозили трупи і тих живих, що вже не
мали змоги ходити і їх підбирали на вулицях. Працівники ЗАЦС-ів,
що провадили облік народжень і смертей та надсилали ці відомос-
ті до центрального органу демографічної статистики УССР, досту-
пу до цих "терапевтичних лікарень" не мали. А тому, пише автор-
ка:

"Не можна більш-менш /точно/ визначити, які були
справжні розміри смертності в ті часи. Навіть добре
організована і бездоганно впорядкована статистика при-
роднього руху людності, яка цілком перебувала в руках
НКВД, не в силах була охопити всієї маси смертних ви-
падків, які у великій кількості траплялися на шляхах,
по лісах, на вулицях великих міст.

Цілком зруйнований був облік по спустошених се-
лах і вже зовсім ніким не реєструвалися смертні ви-
падки по установах зазначеного типу, в так з. тера-
певтичних лікарнях, куди не було доступу навіть пра-
цівникам ЗАЦС-у /Запис Актів Цивільного Стану/, хоча

вони й були співробітниками НКВД. Про значний недооблік кількості смертних випадків у поданнях офіційної статистики промовляють, між іншим, численні матеріали, зібрані під час обстеження стану людности і смертності від голоду".

Вартий уваги факт. Даючи завдання зробити обстеження стану української людности, уряд турбувався не про те, щоб, з'ясувавши дійсне становище, організувати якусь допомогу нещасним жертвам голоду, які склалися не тільки з дорослих і старих чоловіків та жінок, а й з маси селянських дітей. Ні, метою цього обстеження було всіляко маскувати наявність голоду й надати явищу свідомо фальшивого тлумачення. Авторка, що за станом своїх службових обов'язків була добре в цій справі поінформована, пише:

"Зазначене обстеження було проведене за особистим дорученням Сталіна спеціально створеною для того комісією на чолі з довіреною особою - майбутнім головою Держплану - Вознесенським. До складу комісії, крім відомого фейлетоніста "Правди" - Михайла Кольцова - введено було низку інших "перевіраних" людей, комуністів і "чесних" безпартійних: журналістів, громадських діячів тощо. Комісія дала завдання довести будь-що-будь, що замість голоду є тільки "шалений спротив куркульства колективізації", а величезні числа померлих від голоду - "це шкідницька вигадка контрреволюціонерів", що засіли в органах державної статистики.

Протоколи представників комісії на місцях скрізь навмисно зменшують справжні розміри смертності".

Зрозуміло, що при такій настанові від ЦК ВКП/б/ облік померлих від голоду, і без того досить вже на початок 1933 р. дезорганізований мільйонною міграцією голодної і безпритульної людности по країні, в пошуках рятунку, ще більше занепадає. І авторка продовжує:

"В одному тільки Києві і тільки в одній "терапевтичній лікарні" виявлено 5000 смертних випадків од голоду, не зареєстрованих в ЗАЦС-і та не заведених, отже, до зведень офіційної статистики" 36/.

Оце свідчення людини, що працювала в той час у центрі демографічного обліку і була в курсі усіх справ того обліку, досить ясно говорять про всі ті труднощі, на які натрапить майбутній дослідник. Але до цього треба додати ще одну важливу об-

ставину. Під час Другої світової війни на всій території України під час відступу сталінських військ під тисненням гітлерівських армій, за наказами з Москви нищилися всі архіви часів совєтської влади, що їх не було можливості і часу вивозити. Через це маса матеріалів первинного обліку була знищена і назавжди втрачена.

У цих умовах праця над цією темою на еміграції набирає особливого значення. Поперше, дослідник тут цілком забезпечений від будь-якого тиснення на нього окупаційної влади і може вільно, згідно з своїм сумлінням, досліджувати тему, шукаючи правдивого її висвітлення, хоча він тут і дуже обмежений наявністю малої кількості матеріалів. Подруге, він може тут зібрати й зафіксувати конкретні свідчення людей, які пережили те лихоліття і опинилися тепер на еміграції. Ця праця в якійсь мірі, про що згадано на початку, й провадиться тут, на еміграції, створюючи необхідну вихідну базу для майбутнього остаточного, ґрунтовного і вичерпного висвітлення даного питання. Нарешті тут, на еміграції, дослідник може використовувати і зводити докупи матеріали чужинецького походження, друківані й недруківані. Доброю справою в цьому напрямку треба визнати згадану старанну працю Мілени Рудницької: "Боротьба за правду про Великий Голод". З свого боку й ми також віддали вже чимало уваги і зусиль на те, щоб більш-менш докладно висвітлити різні моменти, пов'язані з цією темою, виходячи з наявності приступних нам друківаних матеріалів та спираючись на фактичні дані, що їх нам особисто пощастило зібрати серед свідків і жертв голодової катастрофи. Та тут у наше завдання не входить повторення чи зведення докупи всього написаного раніше. Ми в даному разі хочемо, нагадавши загальну картину і основні, вже встановлені, моменти трагедії, зупинитися переважно над аналізом нових, раніше не доступних нам офіційних матеріалів. Ними є в основному промови Сталіна, Постішева і Коссіора та резолюції Пленуму ЦК КП/б/У за січень і лютий місяць 1933 р., що були надруківані в чч. 1-2 і 3-4 "Господарства України" за 1933 р. та промови Постішева, що були надруківані в окремій збірці, що вийшла в світ у 1935 р.

БІБЛІОТЕКА

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ С. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

35610

2. Яка кількість людей загинула в Україні в 1932 і 1933 рр.?

Точно відповісти на поставлене в наголовку питання - надзвичайно важко, особливо тут, на еміграції. У наших руках немає достатньої кількості конкретних статистичних даних про смертність у ці роки в Україні та в інших складових республіках ССРСР. Цим і пояснюється, що в літературі на еміграції фігурують різні й дуже відмінні цифрові дані. Так, наприклад, "Енциклопедія Українознавства" т. I /що вийшла в світ ще в 1949 р., а приготовлена до друку ще раніше/ подає як більшменш, на думку редакторів, вірогідну кількість загиблих від голоду - 2-3 міль. осіб. Інші ж рівнобіжні втрати України від 1.1.1933 р. до 1.1.1939 р. "Е.У." рахує наблизно 3-4 міль. У цілому ж за зазначений період вона подає таку кількість втрат України:

загинуло безпосередньо від голоду	2-3 міль.осіб
загинуло від репресій	1 " "
заслано, вивезено та емігрувало	2-3 " "

Разом Україна втратила за час від 1.1.1933
до 1.1.1939 р. 5-7 міль.осіб^{37/}

Але в літературі, що присвячена цьому питанню, подаються різними авторами і інші цифри загибелі людей від голоду. Серйозної уваги заслуговують розрахунки агронома-економіста С. Соснового, що, либонь, загинув десь в 1943-1944 рр. Свою статтю про голод 1922-1933 рр. він написав року 1942 в Харкові, де мав змогу користуватися з різних друкованих офіційних джерел, що їх за кордоном важко розшукати. Надрукував він цю свою статтю в Харківській газеті "Нова Україна", а через 8 років передруковано було її в новсульмівських "Українських Вістях". З цього тексту ми й користуємося.

Уважно аналізуючи цифрові дані про кількість людности України на 1.1.1932 р. /32 680 700 душ/ і на 1.1.1933 р. /31 901 500 душ/, що їх подано в надрукованих офіційних статистичних довідниках^{38/}, а також порівнюючи їх з даними перепису на 17.1.1939 р. /30 960 200 без новоприсланих областей/, автор, вирахувавши приріст людности, приходять до висновку, що

людські втрати в Україні були такі:

загинуло від голоду до кінця 1932 р. 1 504 600 осіб

загинуло від голоду за першу половину 1933 р. 3 317 000 "

разом загинуло від голоду 4 821 600 "

зменшення приросту населення за час до
17.1.1939 р. 2 700 000 "

Всього Україна не дораховувалася
під час перепису 17.1.1939 р. 7 521 600 "

Закінчуючи свою докладну аналізу, автор писав, що "число загиблих безпосередньо з голоду буде близько 4,8 міль., а можливо 5,0 міль. людей"^{39/}. Дефектом цих обчислень є те, що автор зовсім не взяв до уваги масової депортації української людності, що дуже інтенсивно відбувалася починаючи з 1929-30 року. Потік депортованих спрямований був ЦК ВКП/б/ переважно в межі північних незалюднених просторів РСФСР, до концентраційних таборів примусової праці, для примусового оселення тощо. Очевидно, ця категорія убулої української людності потрапила у цього частково до групи "зниження приросту", а частково була покрита зустрічним ввозом неукраїнської людності для колонізації вимерлих в Україні сіл.

Про цифру шість мільйонів загиблих від голоду, що нелегально походили з кіл робітників Держплану, ми особисто знали з року 1933, до закінчення голодової катастрофи^{40/}. Цифру жертв голоду в 6,5 міль. подає колишня керівниця групи статистики УССР, статтю якої ми вже цитували. Вона пише:

"Якщо за браком прямих даних, вдатися до певних припущень, загальну суму втрат української людності від голоду треба було б визначити числом в 6,5 міль. чол."^{41/}.

Своє твердження вона підпирає розрахунками. Проте дехто подає й значно більше число загиблих від цього штучно організованого голоду. Ф. Правобережний подає цифру - 8 міль.^{42/}. Неодовго П. Самодін рішуче обстоював цифру - 10 міль.^{43/}. А ще один автор статті - Петро Могилін, висунув твердження про

загибель в Україні від цього голоду - 14 міль. осіб ^{44/}.

Як бачимо, амплітуда відхилень дуже велика: від 2-3 міль. до 14 міль. Якщо б прийняти цю останню цифру, то треба було б визнати, що тоді загинуло майже 60% сільської людности УССР. Ця величезна розбіжність у визначенні кількості загиблих від голоду пояснюється не тільки тим, що в наших руках немає цілком достатньої кількості безпосередніх даних, а й тим, що за справу визначення кількості беруться іноді аматори, які керуються тільки власними враженнями від того, що вони на власні очі тоді спостерігали. Так, наприклад, П. Могілін, оскільки ми пригадуємо, не подав жадних заслужованих на увагу доказів для підпертя своєї цифри в 14 міль. Крім того, треба мати на увазі, що різні автори дають цифри своїх обчислень для різних об'єктів. У той час, як "Е.У.", С. Сосновий і Г. Вільна, наприклад, у своїх поданих передніше обчисленнях мають на увазі УССР, як твердо окреслену державну цілість, П. Самодин має на увазі не тільки УССР, а й заселену українцями Кубань, що входить до складу РСФСР.

Нам здається, що визначення для тодішньої УССР /як цілком ясно окресленої територіяльної цілості/, кількість загиблих безпосередньо від голоду десь в межах від 4,8 чи 5,0 /С. Сосновий/ і до 6,5 міль. /Г. Вільна/ є найбільш обгрунтоване і правдоподібне. У цьому впевнює нас і наступний факт. Американець Вілліам Чемберлін, що відвідав Україну зараз же після голоду і обстежив чимало сіл, подав про деякі з них докладні відомості у своїй праці / W.N. Chamberlin: The Ukraine, a Submerged Nation, New York, 1944, p.60/. Він, наприклад, зазначив про 12 сіл /що їх відвідав у різних кутках України/, скільки в них раховано людности перед голодом, і скільки загинуло під час голоду та який відсоток становлять загиблі. Подав він свої дані із зауваженням, що у всіх тих селах, які він відвідав, смертність від голоду не була меншою за десять відсотків. Він підкреслив також, що ті цифрові дані, що їх він подає, не є індивідуальною його оцінкою явища, а що він здобув їх від представників місцевої влади тих сіл. Так от, у тих 12-ти селах, що про них він подав конкретні відомості, кількість людности перед початком голоду була від 250 до 8000 ^{45/}. А всього за нашим підрахунком у цих селах було 47,7 тис. людности. Всього

го ж померло в них людей - 12,8 тис. Відсоток смертності по окремих селах хитався від 10% до 50%, а разом для всіх 12-ти сіл становив пересічно - 26,8%.

Звичайно, могли бути села, яких Чемберлін не відвідав, де смертність від голоду могла досягти і меншої за 10% від загальної кількості. Але разом з тим були і села із смертністю більшою за 50%. Раніше ми зібрали і звели докупи відомості про деякі конкретні залюднені пункти, в яких смертність від голоду, за свідченням спостережників, була особливо велика: 27% - 33% - 50% - 66% і більше, трохи не до 100% ^{46/}. Варте уваги також свідчення Г. Сови, що довгий час працював економістом-плановиком при Ново-Санджарівському райвиконкомі на Полтавщині, а в тому числі і під час голоду. Про свій Ново-Санджарівський район він пише, що з 60 тис. людности району року 1933 за даними, що їх він мав тоді від секретаря райвиконкому, вмерло 11 680 осіб, а це становило 19,4% до загальної кількості. А в сусідньому Нехворощанському районі, каже він:

"Село Чернещина, що лежить на річці Орель і в якому було більше за 200 дворів, зовсім вимерло і довелося закрити сільраду, як адміністративну одиницю" ^{47/}.

За тодішніми ж німецькими підрахунками, як подає Мілена Рудницька, із 500 тис. німців-колоністів в Україні від голоду в 1933 р. загинуло 140 тис. ^{48/}. Виходить в даному разі, що загибель становила 28%. Нарешті, редактор ньюйоркського жидівського часопису "Форверд" - Гаррі Лянґ, що влітку 1933 р. подорожував по Україні, свідчив, що по деяких частинах України від голоду загинуло 40% людности ^{49/}. Все це дає нам підстави вважати відомості В.Г. Чемберліна за звичайні вибіркові статистичні дані і середній відсоток /26,8%/ , здобутий на підставі його даних, поширити на всю сільську людність України. За даними на 1.1.1933 р. в селах України раховано було 24,7 міль. людности. Як взяти від цієї кількості 26,8%, то ми матимемо, що безпосередньо від голоду померло в УССР - 6,6 міль. людей. Як бачимо, цифра дуже близька до поданих передніше.

Але треба не забувати, що тодішні людські втрати України обмежуються кількістю загиблих безпосередньо від голоду. Ще були масові розстріли. Згадаймо, наприклад, Вінницькі могили

усіх застосованих проти неї з боку ЦК ВКП/б/ видів терору /на терені УССР і за її межами/ втратила близько 11,6 міль. осіб. За той же час великоросів в ССРСР від 1926 р. /77 791 124 особи/ до 1939 р. /99 019 929/ збільшилося на 21 228 805 осіб, що становить 27,9% приросту за цей період. Це говорить, у якому напрямку провадилася національна популяційна політика ЦК ВКП/б/ всередині ССРСР, і що спільного вона мала з паперовим принципом інтернаціоналізму та рівності націй, про який так голосно трубить партійна пропаганда.

3. Чи були природні об'єктивні причини для голоду в 1932 - 1933 рр.

Сталін, виступаючи на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП/б/ 11 січня 1933 року говорив:

"...У чим головна хиба нашої роботи на селі за останній рік, за 1932 рік? Головна хиба є в тім, що хлібозаготівлі цього року пройшли у нас з більшими труднощами, ніж торік, ніж 1931 року. Пояснити це поганим урожаєм ніяк не можна, тому що врожай у нас був цього року не гірший, а кращий, ніж торік. Ніхто не може заперечувати, що гуртовий збір хлібів 1932 року більший, ніж 1931 р., коли посуха в п'яти основних районах північного сходу СРСР значно зменшила хлібний балянс країни. Звичайно, ми і в 1932 р. мали деякі втрати врожаю через несприятливі кліматичні умови на Кубані і Терекі, а також у деяких районах України. Але не може бути сумніву, що ці втрати не становлять і половини тих втрат, які були 1931 року через посуху в північно-східних районах СРСР.

Отже, 1932 року хліба у нас в країні було більше, ніж 1931 року. І проте, не зважаючи на цю обставину, хлібозаготівлі у нас 1932 р. пройшли з більшими труднощами, ніж попереднього року" 53/.

Як бачимо, Сталін рішуче заперечував неврожайність 1932 року. Агроном С. Сосновий у статті, що на неї ми вже покликувалися, з свого боку писав у Харкові в 1942 році:

"Ми категорично твердимо, що голод 1932-33 року організовано штучно. Справді, за метеорологічними умовами, 1932 рік не був неврожайним, подібним, наприклад до 1921 року. У 1932 році подекуди була недостатня кількість опадів, була місцева посуха, хоча в інших місцях опадів було й досить. У всякому разі, з боку природних умов нічого катастрофічного в 1932 році не було" 54/.

Були, нарешті, ще в 1932-33 рр. голоси з місць, що врожай 1932 р. був подекуди зовсім поганий. Очевидно, ці голоси йшли переважно з степових районів Одещини, Дніпропетровщини і південно-східньої Полтавщини, що часто стають жертвами більшої чи меншої посухи. Про це, між іншим, згадував С. Косціор у своїй доповіді на пленумі ЦК КП/б/У в лютому 1932 р. Він казав:

"... Чим пояснити цей неймовірний, нечуваний в історії України факт провалу хлібозаготівель? Адже до такого низького рівня хлібозаготівель ми за останні роки не доходили.

У чому тут справа? Я мушу з усією категоричністю заявити, що ніякими об'єктивними причинами не можна виправдати таку цифру, як 255 міль. пудів хліба, заготовленого цього року. Більшовики ніколи не заперечували і не заперечують об'єктивних причин. Об'єктивні причини, звісно, мають свій вплив і на них треба зважати, але, я підкреслюю, що варто тільки уважно розглянути ці, так звані, об'єктивні причини, щоб переконатися у цілковитій можливості виконати встановлений план хлібозаготівель.

Говорять, що врожай був поганий. Якщо навіть прийняти цілком на віру цифру наших статистичних установ, а ці цифри основані на значно применшених даних фактичного обмолоту, то виходить, що врожай за цими даними на перше жовтня становить пересічно 7,3 центнера з га, а минулого року врожай за цими ж такими цифрами був нижчий - 7 центнерів з га. Виходить, що за порівняно кращого врожаю цього року ми заготували менше ніж минулого року.

Як би ми не оцінювали врожай, навіть коли брати найбільш применшені дані, то й тоді знайти пояснення такому виконанню плану хлібозаготівель, такій поганій роботі в об'єктивних причинах - неможливо. Звісно, у цьому році труднощів проти минулого було значно більше, та, проте, ми повинні визнати, що ніяких непереборних об'єктивних причин для невиконання плану у нас не було..." 55/

Нарешті, беремо цитату з виступу П. Постишева на пленумі ЦК КП/б/У 10.VI.1933 р. Ось вона:

"Дозвольте нагадати вам "знамениту" справу керівників Оріхівського району, які давали колгоспам і сільрадам настанову "з виконанням плану хлібозаготівель почекати, забезпечити себе повністю всіма фондами, а якщо не забезпечити, віддамо під суд". Можна було б Вам нагадати Кобиляцьких "героїв", що склали дуті баланси, за якими треба було не заготовляти, а завозити хліб до Кобиляцького району. Не завадить пригадати і керівників Солонянського району, які, маючи всі можливості виконання плану, твердили, що план хлібозаготівель нереальний, і пробували за-

лякати нас тим, що "коли ми зробимо міцний натиск на хліб, то ми можемо викликати серйозні ускладнення" 56/.

Із усіх цих докладних цитат можна зробити висновок, що в цілому по Україні врожай 1932 р. не був поганий і недостатній, як це було в 1921 р., коли огульний збір хлібів в Україні досяг тільки 277 міль. пудів. Проте все ж немає сумніву, що в деяких районах України року 1932 був гострий неврожай, де кількість хліба не могла забезпечити навіть потреб місцевої людності. Інакше не можна зрозуміти, чому керівники Оріхівського району, що їх, як ми щойно бачили, грубо заатакував Постишев, - а ці ж керівники були комуністи, члени партії, - давали колгоспам і сільрадам настанову "з виконанням пляну хлібозаготівель почекати, а /спершу/ забезпечити себе всіма фондами". І за невиконання цього наказу грозили навіть "віддати під суд". Це свідчить, що становище в Оріхівському районі було дуже й дуже тяжке і загрожувало явною катастрофою для людності.

Так само не можна припустити, щоб керівники Кобиляцького району, теж комуністи і члени партії, ні з того, ні з сього /добре знаючи, що це загрожувало не тільки їхнім партквиткам, а й їхньому власному життю/ ризикнули подати фальшивий /"дутий"/ хлібо-фуражний баланс /як це твердив Постишев/, з якого виходило, що в Кобиляцькому районі не вистачало свого хліба для прокарчування людності, і треба було його завозити туди.

Не можна так само припустити, щоб комуністи, члени партії, з Солонянського району могли безпідставно наважитися на протести проти державного пляну хлібозаготівель, коли б у них все було горазд із врожаєм. Більш того, як виявляється, сам ЦК КП/б/У спочатку давав розпорядження, які свідчать, що він прекрасно знав і розумів трагічність становища. Постишев у промові на пленумі ЦК КП/б/У 10.VI.1933 р., де давалися напрямні щодо проведення наступної хлібозаготовчої кампанії з урожаєм 1933 р., казав:

"Не можна обминути і не слід обминати мовчанням і ті помилки, які були допущені ЦК КП/б/У в керуванні хлібозаготівлями минулого року ... які привели до провалу хлібозаготівель на Україні ... А помилки були допущені дуже й дуже серйозні. Треба прямо сказати, що з боку ЦК КП/б/У не було належної боротьби проти створення в першу чергу різних колгоспних продоволь-

чих, фуражних, насінних, резервних фондів, фондів колгоспної торгівлі і т.п. Це особливо видно з того, як ЦК КП/б/У поставився до питання про вивіз так званих насінних фондів у рахунок хлібозаготівель. Адже в одному з керівних документів, в одному із своїх інструктивних листів партійним організаціям ЦК КП/б/У заборонив вивозити так звані насінні фонди з колгоспів, які не виконали свого плану хлібоздачі і мали в коморах різні фонди" 57/.

З цього виходить, що й ЦК КП/б/У до січня 1933 р. творив якийсь опір хлібозаготівчим розпорядженням з Москви, аж поки з ЦК ВКП/б/ не приневолили його підкоритися і скапітулювати, надіславши в Україну "для наведення порядку" Постишева із необмеженими уповноваженнями. Діючи від імені ЦК ВКП/б/, він і почав перечидати тутешній партійний апарат.

Але тоді що ж власне трапалося? Що призвело до голоду із страшними людськими жертвами, якщо були важкі врожайні труднощі тільки в окремих районах, а в цілому по Україні стан з урожаєм не був такий вже загрозливий, як року, скажемо, 1921?

Та ще більші здивування і розгубленість з'являються, коли перейти до розгляду відповідних офіційних цифрових даних та до порівняння їх з іншими фактичними матеріалами. Так, за обчисленням органів влади, загального збору зернових хлібів з урожаєм 1932 р. в Україні було /за даними статистичного довідника 1936 р./ нібито - 894 міль. пуд. Сама по собі ця цифра не занадто велика, особливо, коли візьмемо до уваги, що за роки 1909-1913 пересічний щорічний врожай цих хлібів дорівнював 1 151,5 міль. пудів ^{58/}. Проте цієї кількості цілком досить було для цілковитого забезпечення усіх потреб людності і для створення якихось вивозних лишків за межі УСССР. Далі, шляхом хлібозаготівель урядові органи до лютого 1933 р. встигли зібрати, як ми щойно бачили з цитати з промови Коссіора, 255 міль. пуд. Теж цифра не занадто, ніби, велика. Адже року 1927-28 в УСССР заготовлено було різного збіжжя, борошна, крупів, макухи, висівок і насіння трав - 259 667 000 пудів ^{59/}. Для засіву 18 124 000 га /ця площа була засіяна зерновими хлібами у 1931-32 рр./ треба було 145 міль. пудів / по 8 пуд. на га/. Щоправда, до лютого 1933 р. площа ярових хлібів ще не була засіяна і, як казав Постишев ^{60/}, засівного матеріалу не вистачало на 70%, але немає сумніву, що навесні 1933 р. вся площа була таки засіяна, і

потрібний для цього посівний матеріал був зібраний на місці навіть у кількості більшій, ніж було потрібно. Бо директива в цьому напрямку була дана така рішуча й гостра, що не можна й подумати, щоб вона не була виконана ^{61/}.

Таким чином на селі з урожаєм 1932 р. /після заготівлі 255 міль. пуд. тільки на початок лютого 1933 р. і після збору на насіння 145 міль. пуд., а всього після вилучення мінімум 400 міль. пуд./ мало лишитися для прохарчування сільської і міської людності і для задоволення усіх інших сільсько-господарських потреб близько 494 міль. пудів зернових хлібів. Коли припустити, що абсолютно весь заготовлений хліб з урожаєм 1932 року /255 міль. пуд./ був вивезений з України /так воно нормально не бувало, бо частина заготовленого хліба йшла на харчування міської людності УРСР/, то й тоді згаданих 494 міль. пудів цілком було досить, щоб прогодувати всю людність України і навіть мати якісь додатковий лишок для вивозу за межі республіки. Адже року 1924-25, наприклад, увесь збір зернових хлібів в УРСР за урядовими даними дорівнював всього - 651 міль. пуд. ^{62/}. Якщо з цієї кількості взяти на посів ті ж самі 145 міль. пудів, то в 1924-25 рр. на селі мало лишитися біля 504 міль. пуд. А проте в 1924-25 рр., хоча й не було в Україні великих достатків, але не було також і голоду. І цього року провадилася в УРСР навіть хлібозаготівля ^{63/}, і заготовлений хліб вивозився за її межі.

Розмірковуючи над усім цим, ми приходимо до висновку, що офіційною цифрою загального збору зернових в Україні з урожаєм 1932 року не все горазд. Не дурно ж її спершу, як видно, рахували рівною близько 807,8 міль. пуд. /за розрахунком на підставі доповіді С. Коссіора на початку лютого 1933 р./, а потім підвищили до 894 міль. пуд. /за "УРСР в цифрах", Київ, 1936/. Цю збільшенню цифру загального збору хлібів з урожаєм 1932 р. занадто збільшили під явним тисненням з Кремлю, звідки дано було Україні безглуздо великий план хлібозаготівлі - 385 міль. пуд. ^{64/}. Зроблено було це підвищення загального збору для того, щоб надмірне вивласнення у селян хліба, яке носило явний характер гвалтовного державного грабунку, прикрити серпанком "законності" і обґрунтувати економічними показниками. І справді, план хлібозаготівель, даний Україні /власне - хлібоздачі/ в кількості

385 міль. пуд., якщо б загальний збір хліба дійсно дорівнював 894 міль. пуд., виглядав майже як "нормальний". А як в дійсності справжню кількість загального збору зернових хлібів в Україні з урожаєм 1932 р. довільно збільшено було під тисненням Кремлю на якихось може три з половиною сотні мільйонів пудів /якщо не більше/, то вивласнення у селян навіть 255 міль. пуд. хліба плюс 145 міль. пуд. посівматеріалу призвело до страшної голодової катастрофи в Україні, хоч об'єктивних природних причин для неї й не було.

Щоправда, тут треба взяти до уваги ще один важливий момент. Про нього пише сучасник голодової катастрофи, що мав можливість свідомо, уважно й безпосередньо придивлятися до тодішньої ситуації в Україні. Він каже:

"... урожай ... 1932 року був дуже добрий /передніше ми виявили, що він не скрізь був на Україні однаковий і що подекуди були райони гостро неврожайні - Д.С./, отже, його вистачало, щоб запобігти голодові. Правда, в 1932 році українські селяни скошили тільки частину врожаю, для особистих потреб, решта згнила на полі. Попередні три роки суцільної колективізації навчили селян, що скільки не працюй, все одно держава забере все безплатно. Але в 1933 р. Москва забрала у селян "під мітьолку" і хліб, зібраний для особистих потреб.

Неправда, що в 1932 році українські селяни саботували колгоспи. Такої максималістської програми вони собі не ставили, хоч і ненавиділи сталінські колгоспи. Теза про саботаж колгоспів - це сталінська теза, яка мала виправдати репресії проти селян. У дійсності селяни саботували оббирання колгоспів державою, саботували даремну працю на державу. На тих умовах, на яких змушували працювати у колгоспах, у промисловості не працював би ні один робітник, навіть з комуністичним партбилетом у кишені. Бо все таки робітник діставав принаймні хліб, а в селянина й хліб забирали!" 65/.

Це зауваження цілком правдиве. Сам Сталін, роблячи 7.І. 1933 р. підсумок досягненням першої п'ятирічки, хвалився, що колективізацію за цю п'ятирічку "перевиконано в три рази" і що партія добилася того, що товарового хліба після цієї колективізації державний апарат став заготовляти у 2,3 - 2,4 рази більше 66/.

За рахунок чого міг державний апарат, керований ЦК ВКП/б/, раптом збільшити у 2,3 - 2,4 рази кількість товарового хліба?

Тільки за рахунок вивласнення його у продуцентів-селян, за рахунок відібрання у них того, що потрібне було їм для прохарчування їх самих та їхніх родин.

Тиснення партійного апарату на селянство в Україні було таке брутальне, нагальне й жорстоке ^{67/}, що воно інших настроїв у селянства, аніж ті, що про них передніше свідчив сучасник, і не могло викликати. За завданням ЦК ВКП/б/ і під його неугавним тисненням, державний апарат, не маючи ані достатньої кількості сховищ для зберігання хліба при станціях, ані відповідних транспортних засобів для його негайного вивезення, намагався вихоплювати той хліб у селян з-під рук, зараз же після обмолоту. Дарма, що той хліб, блискавично вихоплений з-під молотарок і зведений та зсипаний на залізничних станціях під голим небом без прикриття навіть брезентами мусив часто-густо гнити потім під дощем на очах тих же селян-продуцентів.

Оці прискорені темпи вихоплювання у селян хліба /щоб вони, бува, не з'їли його більше, ніж прирік їм ЦК ВКП/б/ та щоб не зменшили потрібних партії "товарових лишків", про які так зважився Сталін/ змалював, між іншим, сам С. Коссіор у доповіді на початку лютого 1933 р. На жаль, він зробив це у самих відносних числах. Ось вони:

Темп хлібозаготівлі з урожаєм 1931 р. у порівнянні з роком 1930

<u>Місяці</u>	<u>1930 р.</u> у %	<u>1931 р.</u> у %
Липень	100	600
Серпень	100	172
Вересень	100	117
Жовтень	100	61

Далі, як казав С. Коссіор, - "така сама картина" ^{68/}. Тобто, треба думати, поступове зниження кількості зібраного державою в 1931 р. збіжжя у порівнянні з роком 1930, бо в 1931 р. держава встигла "заготовити" вже протягом липня-вересня основну масу хліба.

Ця операція гвалтовного вивласнення у селян "тсверового" хліба в 1931 р. викликала навесні 1932 р. в Україні голод, що

закінчився смертю великої кількості сільської людности. Цей гіркий досвід і викликав в Україні у селян під час жнив 1932 р. ту апатію і, нарешті, той пасивний спротив пограбуванню, що про нього написав цитований нами свідок. На жаль, ми тепер позбавлені змоги тут підрахувати, як багато могло загинути незібраного в полі хліба з урожаєм 1932 р. Ясно лише одно, що ЦК ВКП/б/ створив у 1932-1933 рр. катастрофу цілком штучно і свідомо, забравши у селян України/поза насінєвим фондом/ 255 міль. пуд. Це за даними на кінець січня 1933 р. А після цього ж операція "хлібозаготівлі" не припинялася.

Коли б у людности України не було навіть зернини хліба /а це не так, бо тоді б вимерла вся Україна/, то цих вивласнених державою 255 міль. пуд. зернових хлібів, треба думати, досить було б, щоб прогодувати усю людність України /31,9 міль. на 1.1.1939 р./ протягом цілого року і не допустити жодної людини до смерти від голоду. Щож до утримання при житті 7,5 чи 8,5 міль. людей, що їх Україна не дораховувалася під час перепису 1939 року, то для того ЦК ВКП/б/ вистачило б тим голодним жертвам своєї політики в Україні повернути максимум 90 чи 100 міль. пудів із 255 міль. пуд. відібраного у них хліба. Себто - досить було б обмежити свій "заготовчий" план в Україні, скажемо до 155 міль. пудів.

4. Голод свідомо пляновано з політичних міркувань і був він наслідком колоніального становища України

Що наш здогад про навмисне й свідоме перебільшення кількості загального збору хлібів в Україні з урожаєм 1932 р. цілком вірний, у цьому переконує нас дивне на перший погляд твердження Сталіна у цитованій промові, що "ніхто не може заперечувати, що гуртовий збір хлібів 1932 року більший, ніж 1931 р." і настирливе підкреслювання цього ж самого у наступній за виступом Сталіна промові С. Коссіора; і, нарешті, жалі районних працівників на те, що план хлібоздачі 1932-33 рр. не відповідав розмірам загального збору хлібів. Але перейдемо до дальшої аналізи доступних нам офіційних статистичних даних.

За київською публікацією "Народне господарство УСРР" С. Сосновий подавав, що у 1932 році площа засіву зернових культур в Україні становила 18 124 200 га. А за статистичним довідником "УСРР в цифрах, Київ, 1936" загального збору хлібів нараховано 894 міль. пуд. при пересічному для всіх зернових культур врожаї - 8,1 центнера ^{69/}. Коли ж ми повернемося тепер до уважного перегляду передніше поданої цитати з доповіді С. Коссіора, то побачимо, що він навесні року 1933 подавав у своїй доповіді пересічний врожай зернових в Україні в 1932 р. не 8,1 центнер з га, а тільки 7,3 центнера. І подавав він цю цифру, з підкресленням, порівнюючи її з урожайністю 1931 р., яка тоді, за його свідченням, дорівнювала тільки 7,0 центнерів. Отож, виходить, що до весни 1933 р. сам ЦК КП/б/У рахував, що врожай усіх зернових культур в 1932 р. в Україні на площі 18 124 200 га сягав тільки 132,3 міль. цент., або 807,8 міль. пудів /беручи норму 7,3 цент. з га/. Чому ж тоді після пленуму ЦК КП/б/У, що відбувся в лютому 1933 р., збільшили в Україні пересічну врожайність одного га з 7,3 до 8,1 центнера? А в зв'язку з цим і загальний збір усіх зернових збільшили з 807,8 міль. пуд. до 894 міль. пуд. Про причину цього ми вже висловили свою думку в попередньому параграфі. Вірність її підтвердять нам далі ще й нові цитати з доповіді С. Коссіора. Тепер же підемо далі.

Як відомо, розмір загального збору зернових хлібів республіки встановлювався, звичайно, ще в кінці літа центральним органом статистики УССР на підставі поточних спостережень над станом на полі зернових культур та на підставі даних про вибіркові пробні обмолоти, що їх на самому початку жнив роблено було по всіх районах України в присутності урядових комісій, в складі яких були фахівці сільського господарства та представники партії і влади. Ця вибіркова метода при обчисленні, обґрунтована теорією статистики, вживана була здавна. Але, як свідчить фахівець, що сам довгі роки працював у плановому органі Ново-Санджарівського райвиконкому, ця метода в роки запровадження першої п'ятирічки була відкинута. Почала діяти не метода, встановлена статистичною наукою, а політичні вимоги і вказівки ЦК ВКП/б/ з Москви. Він пише:

"До першого п'ятирічного плану, себто до 1928 р., в кожному районі за допомогою агрономів-фахівців склалися хлібофуражні баланси, де був зазначений валовий /загальний/ збір сільсько-господарської продукції, а далі вчислялися витрати тієї продукції на харчування населення, худоби, засівні та страхові фонди і інші потреби. Наркомзем подавав відповідні норми для харчування людности та худоби. Валова продукція вираховувалася на основі статистичних спостережень за ходом урожаю, а головне - на основі дійсного обмолоту. Ця наукова метода давала ясну картину становища з хлібом у районі, області, республіці. Але з розгортанням "соціалістичного наступу" на селі, цю методу обліку в сільському господарстві цілком засуджують, як ворожу, і справа пішла набагато простішим шляхом - на "пролетарське око".

Підтверджую прикладом свого району. В 1931 році валовий збір 8 головних зернових культур - ярої пшениці, озимої пшениці, жита, вівса, ячменю, гречки, проса і кукурудзи становив 20 тисяч тонн /округляю/. План же хлібозаготівель з Харківської області був доведений до нашого району в розмірі 30 тис. тонн. Районовий Виконавчий Комітет доручив мені, як фахівцеві, обґрунтувати протест, що план в 30 тис. тонн ненормальний і не обґрунтований. Негайно на цю скаргу одержали телеграфічну відповідь: "Вами не враховані лишки зерна у селян з минулих років" ... Обласна планова комісія мені окремо вислала листа з зауваженням, що вводжу в блуд президію Райвиконкому" 70/.

Як бачимо з цього конкретного прикладу, план хлібоздачі встановлювано в центрі виходячи не з розмірів загального збору, вирахованого на підставі вибіркового даних місцевого обмолоту та попередніх місцевих поточних спостережень над станом урожаю, а просто на підставі неумотивованого бюрократичного припущення про "невраховані лишки зерна у селян з минулих років". При чому встановлювано в наполовину більшому розмірі, ніж район обчислив у себе весь загальний збір. У наслідок цього загальний збір зернових хлібів, що його вираховували в районі, становив тільки дві третини даного йому з центру плану хлібозаготівлі. Ясно, що Ново-Санджарівський район не був у даному разі якимсь винятком. Це був загальний підхід у наслідок відповідної директиви, джерелом якої був ЦК ВКП/б/ в Москві. У Москві свідомо і планово йшли до створення в Україні голоду. Для цього вимагали від підлеглих їм в Україні планових органів якомога дужче підносити цифри загального збору, щоб потім мати формальні підстави збільшувати цифри примусового вивласнення хліба, що називалося "хлібозаготівлею". Про це явище говорить і подана раніше

цитата з промови Постишева, в якій він намагався зло висміяти кобиляцьких керівників. З неї ясно видно, що за кобиляцьким хлібо-фуражним балансом там потребували хлібної допомоги в наслідок неврожаю, а їм навпаки - дали плян хлібоздачі. Так новоранджарівський, як і кобиляцький приклади дають підстави думати, що загальний збір зернових культур з урожаю 1932 р. по всій Україні так само був штучно підвищений до отих 807,8 міль. пудів. Фактично він дорівнював не 807,8 міль. пуд., що їх раховано було ще взимку 1932-33 рр., а був на третину менший, скажемо - 538,5 міль. пуд. Коли ми тепер із цих 538,5 міль. пудів / цього більш-менш певного фактичного загального збору зернових в 1932 р./ відрахуємо тільки 255 міль. пуд., що їх, за свідченням С. Коссіора, державний апарат, застосовуючи примус і реквізиції, заготовив був на початку лютого 1933 р. та мінімум 145 міль. пуд., що їх він мусив був зібрати і безперечно зібрав на насіння, то на селі з урожаю 1932 р. мало лишитися максимум 138,5 міль. пудів.

Кажемо максимум, бо "на насіння" було зібрано, треба думати значно більше, ніж 145 міль. пудів. У цьому впевнює нас характер усієї гістеричної і погрозливої доповіді С. Коссіора на Пленумі ЦК КП/б/У 7 лютого 1933 р. А в резолюції, що її ухвалив тоді Пленум ЦК КП/б/У, поставлено перед партійним апаратом ясну вимогу: мобілізувати для виконання завдань, що їх дав ЦК ВКП/б/, на чолі з Сталіном, усі свої сили і цілковито забезпечити успіх. Резолюція підкреслювала, що при цьому "не може бути місця в більшовицькій партії на вияви гнилого лібералізму"^{71/}. Ця вимога ставилася цілком обдумано, бо саме тоді розпочалися дні найбільшої смертності від голоду, і партійні-виконавці перед лицем страшної дійсності на селі могли замлюватися. А що "місця для гнилого лібералізму" під час "хлібозаготівель" не було, свідчить, наприклад, документ з Криничанського району Дніпропетровщини від 23 лютого 1933 р., з якого видно, як саме провадилася ця "хлібозаготівля". З цього документу видно, що під час тусу реквізували увесь виявлений хліб, хоча його було так мало, що він не тільки не творив товарних лишків, а його навіть не досить було, щоб дана родина, що підпала реквізиції, могла з ним без явної скрути прожити до нового врожаю^{72/}. Але найкращим і найвразнішим свідченням про

те, що дійсно "місце для гнилого лібералізму не було" свідчать самі наслідки голоду - мільйони людських жертв.

Зрозуміло, що при максимум 138,5 міль. пудів зернових хлібів, що їх залишено на селі, де за даними на 1.1.1933 р. було 24 742 тис. людности / із загальної кількості 31 900 тис./, і де хліб завжди був основним продуктом харчування, мусіла надійти страшна катастрофа. І вона, як ми вже знаємо, надійшла. Надійшла в наслідок ворожого і брутального ставлення до українського селянства з боку ЦК ВКП/б/ та підлеглих йому органів влади ^{73/}.

Яка ж була мета у цьому штучному збільшенні цифри загального збору хлібів? Мета, треба думати, була одна: в цей спосіб прикрити запиналом якоїсь законности та обґрунтованости економічними даними заплановану в ЦК ВКП/б/ акцію фактичного грабунку хліба у селян України. Врожай хліба, мовляв, був достатній. Це безапеляційно стверджував Сталін у своїй цитованій раніше промові 11 січня 1933 р. А відси - план здачі державі хліба був також цілком, нібито, нормальний, бо стояв у абсолютній відповідності до розміру офіційно оголошеного загального збору хлібів. Якщо ж з селянством трапилася біда, то в цьому винне воно само, бо ослабило свою господарську активність, та що, мовляв, винні всілякі ворожі комуністичній партії елементи. Цим, очевидно, й треба пояснити дивний факт, що вже після закінчення сільськогосподарського року врожайність зернових культур 1932 р. в Україні піднято з 7,3 цент. з га /про які говорив С. Коссіор на початку лютого 1933 р./ до 8,1 центнера, а весь загальний збір аж до 894 міль. пуд., як це позано у виданні 1936 р. Зроблено все це для того, щоб формально все виглядало якнайкраще.

Спробу ж заперечувати реальність плану хлібозаготівлі, що був установлений для України за вказівками ЦК ВКП/б/, себто спробу заперечувати реальність цифри встановленого для України загального збору - придушили залізною рукою ГПУ, органу диктатури партії, як ворожу спробу. Про це свідчить цитована раніше заява Сталіна, в якій говорилося, що "ніхто не може заперечувати, що гуртовий збір хлібів 1932 р. більший, ніж 1931 р.". А ще більше виразно свідчать наступні уривки з доповіді С. Коссіора на Пленумі ЦК КП/б/У на початку лютого 1933 р., яку він виголосив піс-

на виступів Сталіна 7 і 11 січня того року. А в тих виступах Сталін давав вказівку при потребі шукати винних серед всіляких груп опозиціонерів. Коссіор казав:

"У нас прогледіли нові форми боротьби класового ворога проти хлібозаготівель ... Коли приїжджаєш до району в справах хлібозаготівель, то вам починають витягати з усіх кишень зведення, таблиці про низьку врожайність, що їх скрізь і всюди складають ворожі елементи які окопалися в колгоспах, земвідділах, МТС. Але в цих зведеннях ви ані слова не зустрінете про той врожай, який був на корню, який розтягли, розкрави, приховали. Наші ж товариші, а в тім числі і всілякі уповноважені, не розібравшись у підсунутих їм фальшивих цифрах, в ряді випадків стають куркульськими адвокатами, оборонцями цих цифр. На численних прикладах доведено, що ця арифметика є куркульська арифметика, що по ній ми не тільки не дістали б тієї кількості хліба, що заготували, а навіть і половини не заготовили б. Фальшиві цифри, дуті баланси, були в руках ворожих елементів прикриттям для крадіжок, для масового розтягання хліба" 74/.

З цього ясно, що скрізь по районах прибулим з ЦК партії уповноваженим доводили нереальність планів хлібозаготівель і подавали відомості про дійсний стан із загальним збором урожаю. С. Коссіор свідчить, що за цими їхніми даними не можна було заготовити навіть половини того, що було фактично заготовлено. А до лютого 1933 р. заготовлено було, як він твердив у цій своїй доповіді, 255 міль. пудів. Отож виходить, що державний апарат силою взяв на якихось 128 міль. пудів хліба більше, ніж можна було взяти. /Таким чином, наше припущення, зроблене раніше, що органи влади взяли з села зайвих 100 міль. пудів хліба було дуже скромне/. Але, за директивами з Кремлю, ці аргументи місцевих робітників наперед відкидалися. Априорі і загальном визначалося, що відомості про низьку врожайність "скрізь складають ворожі елементи". Дарма, що у цьому складанні брали участь і місцеві комуністи, члени партії. І С. Коссіор продовжував:

"Замість того, щоб прямо й гостро викривати куркульську арифметику, люди були в полоні цифр і обезбрювали місцеву парторганізацію, підривали її позиції в боротьбі за хлібозаготівлі. Хіба може уповноважений, я вже не говорю про секретаря РКП і голову РВК,

які часто самі брали участь у складанні лутих цифр, прийнявши всерйоз ці цифри, організувати по-справжньому хлібозаготівлі? Звісно, не може. Для того, щоб хліб заготовувати, треба, щоб кожен керівний працівник, кожний комуніст пройнявся недовір'ям до підтасованих, фальшивих цифр" 75/.

Як бачимо, від членів партії вимагалось, щоб вони не вірили ніяким цифрам про загальний збір хлібів, що їх складали за їхньою ж участю місцеві фахівці, себто - не вірили самі собі. Від них вимагалось, щоб вони пройнялися недовір'ям до всіх тих цифр, які суперечили вимогам з ЦК ВКП/б/ і щоб вважали їх за підтасовані, за фальшиві.

Та реальна дійсність була така страшна і разюча, а смертність від голоду серед старих, дорослих та дітей була така величезна і вражаюча, що все це не могло не впливати на психіку всіх, хто це не втратив людських почуттів і не перетворився на бездушного виконавця-автомата. Ця дійсність створювала певний настрій в низовому партійному апараті. Колишній пляновик Ново-Санджарівського Райвиконкому на Полтавщині, що ми вже його цитували, свідчить, наприклад, що голова сусіднього Котельнівського Райвиконкому Петро Браташевський покінчив самогубством, а перед тим надіслав багатьом своїм знайомим листа:

"Немає більше сил так ганебно знущатися над своїм народом, краще вмерти!" ...

А голова Ново-Санджарівського Райвиконкому Д. Волков не витримав і в присутності безпартійних сказав слова, рівні в умовах СРСР актові самогубства:

"Або я з ума зійшов, або хтось інший сходить. Нічого не розумію, що діється навколо мене, за що терплять діти!? 76/

Про цей настрій серед партійного апарату говорив і С. Коссіор, не згадуючи про такі трагічні випадки, як з П. Браташевським чи Д. Волковим. Він казав:

"Я повинен, передусім, нагадати про ті настрої, які були на початку хлібозаготівель, та й не тільки на початку, а протягом червня-вересня /1932 р. -Д.С./ . У чім полягали ці настрої? У нитті про те, що плян важкий, що плян дали неправильний тощо. У цьому розумінні особливо відзначилися дві області - Дніпропетровська і Сдеська. Треба сказати, що й інші від них не відставали. Ми на цю тему не раз говорили з

районними працівниками Одеси і Дніпропетровського. Не раз і дуже серйозно ставили питання і змушені були подо деяких керівних районних працівників вжити різких заходів, але, проте, треба посовісті визнати, що цю справу ми до кінця не довели, міцно не вдарили приховані, замасковані настрої, на тих, які по кутках говорили, що з пляном нічого не вийде, треба зачекати, може знизять тощо" ...

Що плян хлібоздачі, який по деяких неврожайних районах навіть переважав розміри всього фактичного загального збору, приголомшив місцевих керівників, членів партії, і вніс в їхні лави велике занепокоєння і цілковиту розгубленість, видно й з дальшої промови С. Коссіора. Він казав:

"Чого варті самі балачки секретарів між собою про плян. Хіба обласники не знали про ці опортуністичні балачки? Знали, а відсічі не давали. Коли доводилося ловити такого секретаря й руба, гостро ставити перед ним питання про його демобілізаційні настрої, він, звичайно, починав присягатися в тому, що нікому в районі він не говорив і не говорить і що повідомляв тільки в обкомі.

Така позиція наскрізь гнила, бо коли секретар по-справжньому, з ентузіазмом працювати не зможе, то тим більше не зможе він піднести ентузіазм в організації..." 77/.

Здавалося б, що все це /про що добре знав не тільки С. Коссіор, а й ЦК ВКП/б/ на чолі зі Сталіном/ мусіло б вплинути в напрямку радикальної зміни "генеральної лінії" партії в хлібозаготівлі в Україні. Але ні. Щоправда, як це видно з промови С. Коссіора, даний Україні плян хлібозаготівлі, під тисненням низового партійного апарату, тричі зменшували. Але навіть в остаточному зменшеному вигляді він лишався абсурдно великий оупроти дійсного загального збору. Проте відмовитися від нього цілком ЦК ВКП/б/ не мав жадного наміру. А для виправдання себе примушував переглядати цифри загального збору і підвищувати пересічну врожайність з 7,3 центи. до 8,1 цент. з га, або до загальної суми - 894 міль. пудів / 146,4 міль. центнерів/.

ЦК ВКП/б/ на чолі з Сталіном не хотів піти на дальші поступки тому, що: поперше, це було б прилюдним визнанням своєї помилки в плануванні, а партія ж - не може помилятися, вона безпомилкова; подруге, це бодай трохи паралізувало б його терористичний акт помсти щодо української людности за її спротив колективізації й за її визвольні змагання; до цього ЦК ВКП/б/ також не міг

допустити. І тому С. Коссіор, під тисненням з Кремлю, у своїй доповіді недвозначно заявив:

"Сказати, що план, навіть попередній /себто в першому совему, найбільшому варіанті - Д.С./ був не-реальний, ніхто, жоден більшовик не може ...

Зрозуміло, що тим або іншим колгоспам, у наслідок помилок під час середрайонного планування, могли дати невірний план, але сказати, що цього року Україні дали ми неправильний план, ні в кого язик не повернеться" ... 78/

А щоб усім членам партії ясно було, що значить "язик не повернеться", С. Коссіор в кінці доповіді повідомив про те, що розпочата чистка партійного апарату, бо, мовляв :

"... у ряді організацій на селі, ганяючися за кількістю, забули про якість, людей приймали без серйозної перевірки і в наслідок послаблення більшовицької чуйности деяких керівників районних та сільських організацій до сільських осередків часто-густо щастило пролізти класовим ворогам, що прикриваючися партквитками, провадили шкідницьку роботу, зривали заходи партії".

Які саме заходи партії зривали ті члени, не сказано, але ясно, що мова йде про хлібозаготівлю, яка була центром уваги всієї доповіді. І далі С. Коссіор подав результати чистки в п'яти районах, де ця операція вже була проведена.

"Чистка 5-ти районних парторганізацій: велико-ленетиської, солонянської і васильківської /Дніпропетровської області/, фрунзівської та снігурівської /Одеської області/, виявили значну засміченість осередків цих організацій переродженими, чужими, а часто явно петлюрівськими, махновськими та іншими антирадянськими елементами. У цих районах були далеко несподинокі випадки зрощування "комуністів" з куркулями, з антирадянськими елементами.

Не можна сказати, що чистку там проведено задовільно, але все ж вона дала позитивні наслідки щодо зміцнення цих організацій та підвищення їхньої класової пильности. Разом виключено 23,5% загального числа членів та кандидатів цих п'яти організацій. При чому по окремих осередках процент вичищених доходить 40-50. Крім того, парткари, догани і інше дістали 15% загального складу організацій. До 75% виключених - це особи, що провадили класово-ворожу політику у колгоспі ...

Комсомольські осередки тих районів також були дуже засмічені. Наприклад, у В.-Ленетиському районі до 20% комсомольської організації становив чужий елемент" . І т.д. 79/

Але це тільки уривкові дані. В іншому місці, де ми розглядаємо справу чисток більш докладно, ми подаємо відомості про те, що в 1933 р. із усіх 500 тис. членів ВКП/б/, що їх було вичищено по цілому ССРСР, на чистку України припало 300 тис. або 60% всієї кількості вичищених, при питомій вазі людности України в ССРСР близькій 20%! Але ще більше погромлений був ЛКСМУ. Кількість комсомольців в Україні від 1932 до 1934 рр. зменшилася майже втричі і становила в 1934 р. у порівнянні з роком 1932 тільки 34,6% ^{80/}. З цього видно, що в 1932-33 рр. ЦК ВКП/б/ громив не тільки Україну, український народ, а навіть свій власний відділ партії в Україні та її підмурівок - ЛКСМУ. Бо, як казав П. Постишев у своїй промові 11 січня 1935 року в Києві:

"1933 рік був роком розгрому націоналістичних петлюрівських та інших класово-ворожих елементів, що засіли на різних ділянках соціалістичного будівництва ...

У 1933 році ми розгромили класового ворога, який намагався використати колгоспи для своєї антирадянської роботи і висадити в повітря колгоспи з середини" ... ^{81/}

Раніше ми подали цитату з місячної газети "Вперед", в якій сучасник, що добре знався на тодішній політичній ситуації, цілком правдиво твердив / бо й ми були свідками всього того/, що розмови про висаджування в повітря колгоспів з середини - це вигадка Сталіна, придумана для виправдання своїх нелюдських заходів, яку негайно постаралося підтвердити ГПУ-НКВД своїми "фактами", що їх творила ціла армія його агентів-провокаторів.

Все це ясно говорить, що страшна трагедія, яку пережив український народ в 1932 і 1933 рр. була наслідком не неврожаю /який, хоча й був малий сам по собі, ще далеко не загрожував голодом/. Сталася вона в наслідок мстивої терористичної акції, що її було вжито цілком свідомо і продумано для застрашення українського народу, для придушення його пасивного спротиву колгоспній системі, для придушення його національних визвольних змагань та для винищення найактивніших його громадських елементів. Щоб у цьому переконатися, вистачить досить уважно перечитати доповідь Сталіна про "Підсумки першої п'ятирічки", особливо ж вступний розділ її "Про міжнародне значення п'ятирічки" і

промову "Про роботу на селі" ^{82/}. Після цього слід прочитати збірку згаданих промов П. Постишева за 1933-1935 рр.

На цьому тлі стають цілком зрозумілі самогубства видатних українських комуністів: письменника Миколи Хвильового /13.V.1933/ та наркома Миколи Скрипника /6.VI.1933/, що завершили низку самогубств низових партійних робітників. Вони, як і деякі з низових партійних робітників, також побачили й переконалися, що між теоретичними і декларативними проголошеннями партії та між їхніми власними мріями, з одного боку, і з другого - між страшною фактичною дійсністю створилася така безмежна безодня, якої не перейти.

Відгуки побоювання і остраху перед національними прагненнями українського народу, які, кінець-кінцем, мусять привести до знищення колоніальної залежності України від Москви, відчуваяться трохи не у всіх цих промовах П. Постишева в Україні. Наприклад, у промові за 11.I.1935 р. на з'їзді Рад Київщини він говорив:

"За минулі роки вороги наші не раз намагалися організувати відрив України від Радянського Союзу" ... ^{83/}

Оці побоювання і страх, як би Україна не відірвалася від РСФСР, викликають у ЦК ВКП/б/ люті і намагання будь-що-будь приглушити ті національно-визвольні прагнення драконівськими засобами. Виступаючи, наприклад, на згаданому з'їзді Рад Київщини 11 січня 1935 р. П. Постишев говорив:

"На протязі двох років цього періоду - 1931 і 1932 років - Україна пережила глибокий прорив в основних галузях її господарства і культурного будівництва. Цей прорив Україна з успіхом пододала в 1933 році і вийшла на широку дорогу переможного будівництва соціалізму".

Таким чином, 1933 рік, рік найбільшої трагедії і жалоби українського народу, для П. Постишева, репрезентанта ЦК ВКП/б/, як бачимо, був - роком успіхів "на дорозі переможного будівництва соціалізму!"

Прибувши на початку 1933 р. в Україну із спеціальним завданням від Сталіна, П. Постишев у своїх промовах розкрив усе те, на що Сталін лише натякав. При чому розкрив з якоюсь нелюдською українофобською ненавистю, включно до звичайних погромних закли-

ків, у межах виробленої партією практики, де остаточний удар належав до компетенції органів ГПУ, а інші тільки підготовляли для нього обвинувальний матеріал та ґрунт для здійснення тієї акції. Він, Постишев, виступав із прилюдними промовами і закличками на взірць:

"... бий Бадана - не бійся, бий Василя Сірка - не бійся, бий Черняка - не бійся, бий Озерського - не бійся, бий їх, цю націоналістичну наволоч, яка тут розперезалася, знахабніла, почувала себе чудово" 84/.

"Націоналістичною наволоччю" тут, себто - в Україні /і тільки в Україні, бо в Росії, на думку чільних діячів ВКП/б/, ні не було, а через те там не виголошувалися й такі промови/, були, звичайно, тільки українці. Тому, коли з такими промовами і закличками виступав в Україні головний відпоручник ЦК ВКП/б/ та ще й стосуються ці заклики до погрому навіть членів тутешнього відділу партії, то цілком зрозуміло, що саме після цього мало починатися. І, звичайно, били там не шкодуючи. Наслідок же був той, що, як ми вже бачили, за час від перепису 1926 р. до перепису 1939 р. УСРСР, як державна територія, не дораховувалася щось із 7,5 міль. осіб мінімум, а українська етнічна група в цілому ССРСР не дораховувалася близько 11,6 міль. осіб.

Про те, що штучний голод було організовано як певну політично-терористичну акцію, спрямовану проти людности, говорить нам і свідчення Гр. Токаєва, хоч воно безпосередньо стосується Північного Кавказу та заселеної українцями Кубані. До втечі в 1949 році за кордон, Гр. Токаєв був у тісних стосунках із людьми, які стояли близько до партійних верхів і був добре поінформований про закулісні справи ЦК ВКП/б/. Даючи характеристику Л.М. Кагановича, якого називає "клясичним взірцем талановитого тирана-диктатора", Гр. Токаєв пише:

"У період колективізації та ліквідації "куркульства" в низці районів Північного Кавказу, Середньої Азії і Західного Сибіру /всі ці райони залюднені в основному неросіянами - Д.С./ спалахнули озброєні повстання проти радянської влади, і режим виявився звислим на волосині. Деякі секретарі і відповідальні робітники ЦК ВКП/б/ поспішили відмежуватися від сталінсько-молотовської лінії і зробили заяву про відмовлення взяти на себе відповідальність за її наслідки. У цей час і появився Каганович на чолі ЦК. Він

провів гігантську організаційно-політичну працю, за короткий час "навів порядок", нещадно розігнав скигліїв і спас олігархію від катастрофи.

Трохи пізніше в Чечні, Інгушетії, Північній Осетії і на Кубані спалахнули нові повстання; подекуди радянська влада була скинута; в інших районах пасивний спротив колгоспам через навмисне сповільнену працю набув загрозливих розмірів. Політбюро вирішило покарати бунтівників думним голодом. На Північний Кавказ прибув "сам" Каганович у супроводі двох десятків членів і кандидатів ЦК ВКП/б/ і маси енкаведистів. За його вказівками у селян віднімали всі рештки харчових продуктів, десятки тисяч були арештовані і заслані в етапний спосіб до концентраційних таборів, цілі станиці і села були виселені на Сибір і, в такий спосіб, пощастило примусити буйний край "полюбити" колгоспне життя" 85/.

Та все це шаленство робилося не лише на Кубані і Північному Кавказі, а й в УССР.

Найгірший диктаторський і терористичний уряд не одважить-ся стати на шлях такого колосального винищування свого власного народу. Такі випадки можна знайти хібащо в історії колоніалізму, й то - колоніалізму давніх, найтемніших часів.

5. Підведення економічної бази під владу ЦК ВКП/б/ і разом з тим продуманий удар по українському селянству, як основі української нації

Сталін у доповіді про "Підсумки першої п'ятирічки", з якою він виступив 7 січня 1933 року на об'єднаному Пленумі ЦК і ЦКК ВКП/б/, зупинився на досягненнях у галузі сільського господарства. Він говорив:

"Завдання п'ятирічки в сільському господарстві було в тому, щоб перетворити ССРСР з країни дрібноселянської і відсталой на країну великого сільського господарства, що організоване на базі колективної праці і що дає найбільшу товарність.

Чого добилася партія, провадячи програму п'ятирічок за 4 роки в галузі сільського господарства? Виконала вона цю програму чи зазнала краху? Партія добилася того, що протягом якихось трьох років вона зуміла організувати понад 200 тис. колективних господарств і близько 5 тис. радгоспів зернового і тваринницького напрямку, добившись рівночасно розширення засівної площі за 4 роки на 21 міль. гектарів.

Партія добилася того, що колгоспи об'єднують тепер понад 60% селянських господарств, охоплюючи понад 70% усієї селянської площі, що означає перевиконання п'ятирічки в три рази"^{86/}.

Як бачимо, Сталін навмисне підкреслив, що в галузі сільського господарства партія досягла великих успіхів і перевиконала п'ятирічний план аж у три рази ^{87/}. У той час, як Сталін говорив про ці "досягнення", мільйони селян умирали в Україні з голоду, але в доповіді про це /як і в усій партійній пресі/ - ані згадки. Сказано тільки, що:

"Партія добилася того, що куркульство як класу розгромлено, хоч і недобито ще, трудяще селянство звільнено від куркульської кабали та експлуатації і під радянську владу підведено міцну економічну базу на селі, базу колективного господарства" ^{88/}.

Цим, ніби, стверджувалося, що ніякого голоду немає, а є тільки "розгромлювання куркульства як класи". Пропагандивно і фальшиво твердилося про "звільнення трудящого селянства від куркульської кабали і експлуатації" /хоч для того моменту це був фактично вже цілковитий анохронізм/ і говорилося це, очевидно, для замаскування факту, що саме в наслідок цих заходів партії і залежної від неї влади оте трудяще селянство, оті колгоспники, масами в Україні вмирали від голоду ^{89/}. Та основним і найважливішим є тут твердження про те, що "під радянську владу підведено міцну економічну базу". А як вираз "радянська влада" є відома фікція і під нею розуміється тільки партія і то в особі її Центрального Комітету, то Сталін не без причини вважав за велике досягнення відібрання у селян землі та створення з тих селянських клапчиків державних лятифундій /в т. ч. в під фальшивою назвою "колективних господарств"/, які знайшлися під цілковитим контролем /власне - володінням/ партійних бюрократів. І він із задоволенням констатував, що партія добилася того, що вона тепер має змогу забирати з села "товарового" хліба у 2,3 - 2,4 рази більше, як перед колективізацією. Отож, Сталінові і очолому ним ЦК ВКП/б/ ішлося про те, щоб будь-що-будь зосередити в руках і розпорядимості свого партійного апарату /"радянської влади"/ якомога більшої кількості товарового хліба, незалежно від того, які наслідки від ужитих заходів і "реформ" матимуть селяни.

Хоч у цій своїй доповіді Сталін і прикривався заявами на зразок того, що партія, мовляв, дбає про "визволення багатомільйонного трудящого селянства від злиднів", проте - це була звичайнісінька порожня пропаганда, бо для нього селянство, як видно, не більше важило, ніж для малокультурного і напівдикого господаря рої блжіл, що їх він виморював у дуплянках, щоб забрати у них потрібний йому "товаровий" мед.

Проте це виморювання селянства голодом ЦК ВКП/б/ організував не скрізь однаково по цілому ССРСР, а на окупованих територіях неросійських народів і в першу чергу в Україні. Оцей нелюдський підхід до трактування селянської маси, що творила за переписом на 17.XII.1926 р. в цілому ССРСР - 82,1%, а в Україні - 80,8% всієї людности республіки ^{90/}, знайшов свій вислів у другій промові Сталіна 11 січня 1933 р. на тому ж Пленумі. У ній він, аналізуючи хиби роботи партійного апарату на селі, знову жодним словом не згадав про голод і масовий загин людей. Він говорив у ній про "труднощі хлібозаготівель". Ці слова його надзвичайно прикметні. Цитуємо:

"У світі нема і не бувало такої могутньої і авторитетної влади, як наша радянська влада. У світі нема і не бувало такої могутньої і авторитетної партії, як наша комуністична партія. Ніхто не перешкоджає і не може перешкоджати нам провадити справу колгоспів так, як вимагають цього інтереси колгоспів, інтереси держави".

Якщо відкинути тут порожнє твердження про авторитетність /бо про авторитет влади серйозно можна говорити лише там, де та влада вільно обрана народом; там же, де вона існує на підставі диктатури і збройної сили - немає жодного авторитету, а є лише підкорення грубому насильству/, й коли згадати, що під "радянською владою" розуміється влада партії, то з усім іншим можна погодитися. Дійсно, ЦК ВКП/б/, ставши безконкурентною і ніким не обмеженою диктаторською владою в державі, міг керувати справою створених ним для своїх політичних і економічних потреб колгоспів так, як це було йому потрібно. Тому дальша заява Сталіна цілком була слухна:

"Не в селянах треба шукати причину труднощів у хлібозаготівлях, а в нас самих, у наших власних лавах. Бо ми стоїмо при владі, ми маємо засоби держави, ми покликані /вираз характерний для всіх вождівських то-

талітарних диктаторських партій - Д.С./ керувати колгоспами і ми мусимо всією повнотою відповідати за роботу на селі".

Але про які ж "труднощі" говорить тут Сталін? За яку саме погану роботу на селі мав відповідати партійний апарат? Виявляється, за те, що він, як казав Сталін, не збагнув того, що при "недогляді" в колгоспах верховодитимуть есери та меншовики, петлюрівські офіцери і інші білогвардійці, колишні денікінці і колчаківці, тоді як керувати ними, стояти на чолі їх мали тільки комуністи. А всі названі елементи /фактично під керівництвом Сталіна розумів усіх не членів партії/ не можуть, мовляв, бути щирими прихильниками колгоспів і сприяти їхньому розквітові. Партійний апарат мав відповідати за те, що послабив, нібито, боротьбу з куркулями і підкуркульниками, не вмів розпізнавати їх у колгоспах; не виявляв достатньої активності і т.д. і в наслідок, начебто, усього цього не зумів заготовити хліба стільки, скільки визначив затверджений в ЦК ВКП/б/ план. Виходить, "труднощі" були не в тому, що маса селянства в Україні вмерла від голоду, укриваючи своїми трупами села, дороги й поля України, а в тому, що від тих селян партійний апарат не зумів заздалегідь вирвати хліба більше, ніж він вирвав. І тут, інтерпретуючи постанову ЦК і Раднаркому про колгоспну торгівлю, Сталін роз'яснював і повчав свій апарат, що та постанова, нібито, говорила сільським працівникам:

"... не заслонюйте своїє уваги турботок про фонди та запаси всякого роду, не відхиляйтеся від головного завдання, розгорніть хлібозаготівлі від перших же днів та форсуйте їх, бо перша заповідь - виконання плану хлібозаготівель, друга заповідь - засипання насіння, і тільки після виконання цих умов можете почати і розгортати колгоспну торгівлю" 91/.

У нормальній державі, де влада не є чужою окупаційною силою, чужою збройною диктатурою над народом, навіть важко уявити, щоб хтось з державного апарату міг дати таку дику інструкцію. У нормальних людських стосунках є закон, що працедавець у чергу має розплатитися з робітниками. Тут же ми маємо протилежне. Партійному апаратові і колгоспній адміністрації дається, та ще й у момент найтяжчого розгортання голодової катастрофи, ясна директива, непідлегла ніякому запереченню, що перше заповіддю є здача державі стільки хліба, скільки вона виз-

начила. Коли це буде виконано - можна засипати насіннєві фонди. А вже після виконання й цього завдання, цієї другої заповіді, можна почати продаж колгоспних лишків. Про розплату ж за трудові хлібом із селянами, продуцентами його - ні слова. А в якому стані була ця справа видно із випадкових зауважень С. Коссіора на Пленумі ЦК КП/б/У на початку 1933 р. Він казав:

"Хиб у роботі колгоспів, особливо молодих, ще багато. Досі ще не закінчено розподілу прибутків за 1932 рік ... За даними Наркомзему / розподілено, - Д.С./ по Одеській області - 5,2%, по Харківській області - 18,4%. Трохи краще стоїть справа /розплати, - Д.С./у Вінницькій області - 31%. Щоправда, відомості ці неповні, але навіть, якщо і зробити певну прибавку на відставання звітності і недооблік, то і в цьому випадку слід визнати становище за абсолютно ненормальне" 92/.

Але ця констатація була зроблена між іншим, для годиться, щоб показати, що партія, мовляв, турбується про людей. Насправді основне завдання доповіді С. Коссіора було - примусити партійний апарат видавити з села, з колгоспників і неколгоспників, максимум можливого хліба, не турбуючись тим, чим буде селянська людність харчуватися завтра.

Не згадав Сталін у своїй промові про розплату з селянами, з колгоспниками не тому, що він про них забув. Ні. Тому, що нормальна розплата з селянами-колгоспниками, поза декларативними заявами, не входила в його дійсні розрахунки. Досить уважно поперечитувати тодішні виступи Сталіна, а за ним Постішева і Коссіора, щоб зрозуміти, що вся акція партійного апарату за розпорядженням з ЦК ВКП/б/ була спрямована в Україні проти селянства. Була вона наперед добре розрахованим ударом по ньому. Цього прилюдно не говорилося, але це ясно розумілося і відчувалося, що селян можна виморювати, як рої бджіл у дуплянках. І заява Сталіна 19 лютого 1933 р. на першому всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників про те, що "найближче завдання партії - зробити всіх колгоспників заможними" 93/, на тлі тодішньої голодової катастрофи, виглядає просто як грубий цинічний насміх всевладного сатрапа, розрахований на збаламучення темних голів та безкритичність довірливих людей, і на те, що ніхто не насмілиться виступити з будь-яким запереченням.

У 1932-1933 рр. ми були свідками жорстокої політичної помсти всьому українському селянству за його непокірливість, за його бунтівливість, за його невгамуючий спротив московським розпорядженням. ЦК ВКП/б/ хотів тоді раз на завжди приборкати визвольні змагання українського народу. Для цього намічено було підірвати життєві сили українського народу і зломити хребет українському селянству, його основі.

Цим і пояснюється, що Сталін вважав за потрібне у своєму виступі на Пленумі висунути твердження, що хліба, мовляв, мало заготовлено тому, що "в колгоспах верховодили колишні білі офіцери, колишні петлюрівці і взагалі вороги робітників і селян". Вони, мовляв, винні у всіх нещастях. А за ним і С. Коссіор у цитованій вже доповіді на Пленумі ЦК ВКП/б/ на початку лютого 1933 р. поставив своєму апаратові вже цілком ясне завдання:

"...вигнати з колгоспів, а також з апаратів МТС /щойно створених партією з перевірених людей! - Д.С./ і земорганів куркульські, петлюрівські, махновські та інші контрреволюційні елементи, дібрати для колгоспів міцні більшовицькі кадри і завойувати в колгоспах міцну більшість".

Себто - дано було вказівки розпочати політичний терор проти всіх, хто виявляв невдоволення з політики керівництва партії, хто творив опозицію до його заходів, підганяючи усі ті опозиційні елементи під визначені категорії для полегшення з ними брутальної розправи. Втягнувши селян цілою низкою примусових заходів до колгоспів і здобувши від них "добровільні" писані заяви про вступ до колгоспів та передачу їм своїх земель, реманенту та худоби, партійний апарат мав тепер усіх запідозрених у непокорі і опозиції викидати з колгоспів, але без повернення їм їхньої землі, їхнього реманенту і худоби, від яких вони добровільно, мовляв, відмовилися на письмі. Це значило - прирікати їх на голодну смерть з їхніми родинами.

Цю партійну формулу-директиву, взяту з промови Сталіна і ще більш розгорнуту, С. Коссіор лише у цій своїй доповіді на Пленумі ЦК КП/б/У повторив аж п'ять разів! ^{94/}. Це ще раз ясно говорить про що саме йшлося для ЦК ВКП/б/ і в який бік мали звернути увагу органи диктатури партії. Як видно, це завдання відомо ставилося ще з самого початку першої п'ятирічки. Ф. Пілюдо /за М. Ковалевським - "Україна під червоним ярмом"/ подає,

як "Пролетарська Правда" ще 22.I.1930 р. пояснювала, що колективізація сільського господарства має на меті:

"Знищити соціяльну базу українського націоналізму - індивідуальні сільські господарства" 95/.

А тому, що під "українським націоналізмом" розуміються національні прагнення українського народу, то цілком зрозуміло про що йшлося ЦК ВКП/б/.

6.Реманент, коні і люди в Україні в турботах ЦК ВКП/б/ в 1933 р.

На початку лютого 1933 р., коли голодна смерть косила в Україні незчислимі свої жертви, Постишев виступив у Харкові на Пленумі ЦК КП/б/У з доповіддю. У ній він постарався виявити себе дбайливим і хазяйновитим господарем. Він говорив:

"Їдеш іншим разом полем або виселком і бачиш не раз трактор у болоті, з розкиданими частинами валяється, на полі плуги валяються, сівалки, борони ржавіють, псуються і хочби хтонебудь з керівників звернув на це увагу, хоч би хтонебудь з цих керівників обурився, хоч би кому з них серце заболіло з того, що колгоспне добро пропадає" 96/.

Звичайно, дуже шкода, що колгоспне добро пропадало, що пропадали наслідки людської праці. Але, як це не дивно, жалісливе господарське Постишевське серце не заболіло і він не обурився, що скрізь по селах, по шляхах і полях, валялися людські трупи, дорослих і дітей. Про людей, про їхнє страшне нещастя, він у своїй промові не згадав жодним словом.

У тій же доповіді, говорячи про потребу добре підготуватися до наступної весняної сівби, П. Постишев згадав і про коней. Він казав:

"Третє найважливіше питання готування до сівби ... Треба повнотю ліквідувати знеосібку в догляді за кінськими, прикріпивши коней до певних виробничих бригад та конкретних осіб в середині цих бригад, там, де вони ще не прикріплені. Треба разом з тим посилити ветеринарний догляд за станом кінського поголів'я. Тут потрібне пильне партійне око" 97/.

Таку ж зворушливу турботу про коней виявив на тому ж пленумі і перший секретар ЦК КП/б/У - С. Коссіор. Та він там же ви-

виявив і джерело наснаги тієї турботи. Він говорив:

"Цими днями ЦК і РНК ухвалили розгорнути постанову, в якій намічається ряд організаційних заходів, щоб поліпшити догляд коло коня. Колгоспи повинні не давати коням знесилюватися роботою. Адже скрізь і завжди падіж коней буває через те, що їх заганають в роботі, не зважають на їхній фізичний стан. Цього року перед засівною кампанією треба дати коням, які мають робити в полі, місячний або мінімум тритижневий відпочинок ...

Треба негайно мобілізувати всю увагу партійних організацій, МТС, політвідділів, колгоспів і радгоспів на поліпшення догляду коня, встановлення справжньої відповідальності осіб, приставлених до цієї справи, організацію правильного і пильного годування коня, мобілізацію на це всіх наявних кормових ресурсів колгоспів і радгоспів" 98/.

Як бачимо, ЦК ВКП/б/ і підлеглий йому уряд, а також усі його відпоручники по партійній лінії на місцях / в Україні - Постишев і Коссіор/ виявили не абияку турботу про те, щоб перед наступною весняною кампанією колгоспним коням дано було відпочинок, щоб їх піддано було доглядові ветеринарних лікарів, щоб їх достатньо підгодували і т.ін. Всім цим мали забезпечитися від можливого падіжу коней під час тяжкої весняної роботи в полі.

Чи виявили таку ж зворушливу турботу ЦК ВКП/б/ і його агенти щодо людей, колгоспників, особливо ж в Україні, де вони - такі люди, колгоспники - в той час перебували в значно трагічнішому стані ніж коні, масами вмираючи від голоду? Так, виявили. Ми не знаємо, чи скрізь, бо за РСФСР, наприклад, ми на такі дані не натрапили. А щодо України, то це не підлягає сумніву. Але ця турбота виявилася в зовсім іншому напрямку, ніж можна було б сподіватися.

У журналі "Господарство України" ч. 1-2 за 1933 р. ми знаходимо статтю трьох авторів, в ній пишеться, яких організаційних заходів треба вжити по колгоспам, щоб під час наступної весняної засівної кампанії 1933 р. досягти якнайкращих наслідків. Для цього треба по колгоспах створити робочі бригади, призначити для них бригадирів і розподілити поміж тими бригадами усіх колгоспників. Кожна бригада має відповідати за конкретну доручену їй ділянку праці. У кожному колгоспі мають бути вироблені "правила внутрішнього розпорядку в бригаді". Члени брига-

ди мають дотримуватися "найсуворішої трудової дисципліни та цілковитого і повного виконання правил внутрішнього розпорядку". Ці правила мають обов'язково забезпечувати:

1/ щоб кожен колгоспник бездоганно і, не відмовляючись, виконував доручену йому роботу;

2/ щоб кожен колгоспник ставав на роботу у точно визначений від бригадира час і не залишав роботу, без дозволу останнього, серед дня, або не закінчивши роботу;

3/ роботу виконувати старанно, як до вимог агротехніки, зооветмінімуму чи інших вимог, що їх встановлено від управи колгоспу;

4/ під час роботи дотримувати суворої дисципліни і якісно виконувати доручене завдання".

Але особливо вартим уваги є наступний абзац із цієї інструктивної статті:

"За виконання цих зобов'язань кожен колгоспник має відповідати морально і матеріяльно. До заходів морального і матеріяльного впливу треба віднести: стягання вартости за перестої худоби з провини колгоспника, перевід на іншу роботу, що гірше оплачується, зменшення розцінок і таке інше; зауваження, догану з оголошенням у пресі, чи на загальних зборах бригади, або колгоспу, догану з попередженням про виключення із складу бригади, колгоспу і - виключення" 99/.

Стаття в "Господарстві України", центральному органі Держплану УРСР, це - директивна стаття. Як бачимо з неї, колгоспників мали взяти в добрі шори. Мали зобов'язати їх якнайкраще виконувати покладену на них роботу. Загрожено їм відповідальністю не лише моральною, а й матеріяльною. Одне слово, докладно визначено їхні обов'язки. Але нічого не сказано про їхні права і не зроблено цілком ясного визначення їх та не сказано, чим ці права колгоспників забезпечені. Не сказано, чи має колгоспник якесь право сам обирати собі роботу. Не сказано, як, в якому розмірі і коли мають з ним розплачуватися. Не поставлено в умову, щоб лікарі оглядали колгоспників бодай так, як ветеринари мали оглядати коней. Не сказано, чи мала адміністрація забезпечити, щоб колгоспники мали силу працювати і були нагодовані тощо. З практики ж знаємо, що колгоспник мав працювати абсолютно не знаючи, скільки грошми і натурою видадуть йому за його працю. Йому

записували тільки трудовні. Знаємо також, що остаточний розмір оплати з'ясовується і вона видавалася лише в кінці року, в залежності: а/ від кількості записаних йому трудовнів і б/ від наявності грошових прибутків та натуральних лишків, що їх держава залишить колгоспові. Колгоспник і його родина тим часом мали існувати з того, що дала їм їхня маленька присадибна ділянка, засаджувана переважно картоплею та буряками. Знаємо, нарешті, що за поточний 1932-33 рік до лютого 1933 р. розплата з колгоспниками в Україні не була здійснена. У цьому признався сам Коссіор на пленумі ЦК КП/б/У в лютому 1933 р.

Але навіть при цьому способі розплати з колгоспниками, коли люди мусили працювати цілий рік, не значить, що за це вони, кінець-кінцем, дістануть, існували, крім того ще й кричущі зловживання з боку колгоспної адміністрації, призначеної від партії. Цих зловживань було так багато і були вони такі нестерпні, що Коссіор змушений був бодай для годиться про них на пленумі згадати, щоб у цей спосіб зняти з керівництва партії відповідальність за них. Він казав:

"Ось лист колгоспника Онищенка з колгоспу "Соціалістичний штурм" до редакції газети "Колгоспне Село"

"Я, колгоспник колгоспу "Соціалістичний штурм" /Валківського району на Харківщині/, працював увесь час на польових роботах, оцінка трудовдня була багато менша за фактичну вартість. За день /праці, -ДС/ писали 50% і 75% трудовдня. Я за весь період польових робіт, а також і дворових працював щодня. За рік мені нараховано 185 трудовнів. А правління колгоспу, як голова, заступник, рахівник, секретар, табельник, бригадир і польовод нараховували собі за фактично пророблений день від 125% до 175% трудовдня. Тепер, наприклад, голова колгоспу має за звітний рік 525 трудовнів, рахівник має 450 трудовнів, приблизно стільки ж одержали і працівники контори. Я ж працював у полі, а рахівник у конторі, він одержує на 450 трудовнів продуктів, а я на 185 трудовнів. Виходить, що член правління або працівник контори одержав вдвоє більше хліба, ніж польовий робітник".

Читання цього листа Коссіор закінчив таким евфемістичним зауваженням:

"Цей лист, як у дзеркалі відбиває те становище, яке ми в багатьох випадках маємо в колгоспах, в наслідок плутання і формального підходу до оцінки праці" 100/.

Пленум ЦК КП/б/У відбувався на початку лютого 1933 р., себто, як вже підкреслено, в час найтяжчої голодової катастрофи. На вулицях столиці УСРС валялися трупи селян, що йшли сюди шукати собі порятунку, але гинули на вулицях, знесилені голодом. Не більш як через місяць мали по всій Україні широко розпочатися польові роботи. Тому питання про харчування людей, з якими колгоспи, як свідчив сам С. Коссіор, у величезній більшості не розплатилися за працю за попередній рік, мало стати перед керівництвом партії у всій широчині. І воно, як видно з доповіді С. Коссіора, займало увагу партійного керівництва. Але в якому ж напрямку ставилося це питання і давалися напрямні щодо його практичного вирішення ?

У промові на Пленумі ЦК КП/б/У 10.VI.1933 р. П. Постишев, згадуючи про ситуацію щойно закінченого 1932-33 рр. сільсько-господарського року, говорив:

"Я міг би навести одну з постанов Одеського обкому 1932 р., який напередодні збирання дає таке "сердобольне" гасло: "Перший гектар обмолоту - на громадське харчування". Чи треба спеціально спинятися на всій неправильності цього гасла ? Адже це гасло відсувало завдання клібоздачі державі на другий план, висовуючи, як першочергове завдання, забезпечення громадського харчування. Хіба це не яскравий зразок того, як деякі наші обкоми пленталися в хвості споживацьких тенденцій колгоспників, що використовуються класовим ворогом у боротьбі проти інтересів пролетарської держави ?" 101/.

"Класовий ворог" згаданий тут, як звичайно, тільки з демагогічною метою, щоб затуманити суть справи, відвести увагу від основного. Як видно із згаданих у підрозділі 3 розпоряджень керівників Орхівського району, самого ЦК КП/б/У і згаданого тут розпорядження керівників Одеського обкому, серед членів партії в Україні викристалізувалася думка, що держава існує для людей. Тому потреби працюючих мас в Україні мусять стояти на першому плані, особливо ж у момент голодової скрути. Їх, ці потреби, має задовольняти державний апарат, використовуючи для цього усі свої засоби. У Москві ж, в ЦК ВКП/б/ стали на супротивну позицію: люди існують для потреб керованої ним держави. Відси повчання Сталіна у виступі 11 січня 1933 р. в Москві на Пленумі ЦК і ЦК ВКП/б/, де він у час розгортання страшної голодової катастрофи в Україні, про яку не згадав і словом, виго-

досив свої "заповіді":

"... перша заповідь - виконання плану хлібозаготівель, друга заповідь - засипання насіння і тільки після виконання цих умов можете почати і розгортати колгоспну торгівлю хлібом" 102/.

Про розплату натурою з колгоспниками, що тяжко в той час голодували, навіть не згадано. Це у пляни ЦК ВКП/б/ не входило. Навіть навпаки - застерігалося проти цього. С. Коссіор, після одержання зауважень з Москви в лютому 1933 р. на Пленумі ЦК КП/б/У говорив:

"У нас були такі факти, коли колгоспи платили, і до того дуже щедро, хлібом за найману працю /очевидно, коли не вистачало своєї робочої сили в час голодного знесилення колгоспників, - Д.С./ . Дуже багато колгоспів розплачувалося хлібом. Все це коштувало багато хліба".

Виходить, що колгоспи мали б розплачуватися за роботу грошми, за які не можна було купити хліба, бо вільний легальний продаж його не існував. І далі С. Коссіор продовжував:

"Тепер у ряді районів громадське харчування знову починає відновлюватися. Я маю на увазі не громадське харчування в широкому розумінні цього слова, а тільки видачу хліба. Очевидно, треба буде цілком відмовитися від витрачання хліба на громадське харчування з тим, щоб хліб видавати індивідуально колгоспникам, залежно від наслідків праці" 103/.

Кілька разів С. Коссіор у своїй доповіді підходив з різних боків до справи громадського харчування колгоспників, але кожного разу для того, щоб всіляко застерегти від зайвої витрати хліба і шукаючи кожного разу все нових способів, щоб видачу його взагалі звести до мінімуму. В цьому відношенні коні в Україні виявилися в кращому становищі, ніж колгоспники.

У резолюції, що її ухвалив Пленум ЦК КП/б/У 7 лютого 1933 року, після доповідей С. Коссіора та П. Постешева, є аж дев'ять розділів: 1/ про організацію праці в колгоспах, 2/ про збирання насінфондів, 3/ про реманент і готування тракторного парку, 4/ про готування живої тяглової сили, 5/ про заходи для підвищення врожайности, 6/ про роботу МТС і політвідділів, 7/ про проведення сівби в радгоспах, 8/ про сівбу в одноосібному секторі, 9/ про організаційно-партійну роботу на селі 104/. Немає тільки десятого і основного розділу: про будь-яку допомогу тим,

що масами вимирали на селі від голоду, а в тому числі - переважно колгоспники. Чому ? Відповідь може бути тільки одна: вмирання мільйонів українських селян було здійсненням бажання ЦК ВКП/б/. Через це він не тільки не поспішав з допомогою, а навіть заборонив прилюдно згадувати про наявність голоду. А що робилося для дезінформації в цій справі закордону, яскраво змальовано в спеціальній праці Мілени Рудницької ^{105/}.

Бібліографічний показник

1/ Нам відомо, що окрім поточних коротких заміток про перебіг голоду, які розпорошені були у тодішніх газетах, і які потім ніхто не зібрав і не звів до купи, року 1922 в Харкові видано було книжку "О голоде", в якій подано чималий фактичний матеріал і навіть фото виявлених людоїдів /дістати її тут нам не пощастило/. Крім того з'явилася драма Миколи Куліша "97", у якій зроблено було спробу дати вже художнє змалювання цієї трагедії;

2/ Держплан УСРР. Статистика України № 189. Заготівля та збут на Україні року 1927-28. Цифрові матеріали до вивчення хлібної торгівлі пореволюційної доби. Харків, Держвидав "Господарство України", 1930 р., стор. 9 /Центнер - 6,105 пуда/;

3/ В. С а д о в с ь к и й , Нарис економіки Українських земель, Курс лекцій УТГІ, 1935, Падебради, стор. 34;

4/ А.В. Л и х о л а т , Розгром националистической контрреволюции на Украине /1917-1922/, Гизполитлитературы, /Ленинград/ 1954, стор. 582;

5/ Там же, стор. 582;

6/ Там же, стор. 582. Кількість людности 25,5 міль. осіб приймаємо умовно. Вважаємо, що вона зменшена, бо перепис 1920 року був дефективний: партизанські загони в деяких повітах України понижили переписні матеріали. На жаль, тодішніх друкованих матеріалів перепису ми не знайшли для перевірки;

- 7/ Див. про голод 1921-22 р.: І. М а з е п а, Україна в огні і бурі революції, ч. III, Вид. "Прометей", стор. 86-88; 143-149;
- 8/ А.В. Л и х о л а т , цит. кн., стор. 582;
- 9/ Р. П а к л е н , Загадка сфінкса, Буенос Айрес, 1952, стор. 113;
- 10/ Енциклопедія Українознавства, том II, словникова частина, кн. 2, стор. 406; гасло "Голод";
- 11/ Д. С о л о в е й, Голгота України, ч. I, 1953, Вінніпег, стор. 171-174, де зазначено й спосіб обчислення;
- 12/ Ак. Наук Укр. ССР. Украинская ССР. За редакц. А.А. Кестеренка, А.С. Короеда, Г.Л. Градова. Часть I, Москва, 1957, стор. 197;
- 13/ В. С а д о в с ь к и й , цитов. кн., стор. 17;
- 14/ Див., напр., Д.А. Ч у г а е в , Коммунистическая партия - организатор советского многонационального государства, МЗ, 1954, Москва, стор. 36, 60-61;
- 15/ Див.: а/ "Овид" ч. 3-4 за 1951 р., стор. 3; б/ Р. П а к л е н , цит. кн., стор. 119;
- 16/ Вс. Г о л у б , Конспективний нарис історії КП/б/У, Відбитка з "Українського Збірника" кн. 6, Мюнхен, 1957, стор. 136;
- 17/ А.В. Л и х о л а т , цит. кн., стор. 580;
- 18/ "Статистика України", № 189, стор. 7;
- 19/ А.В. Л и х о л а т , стор. 302, 307;
- 20/ І. М а з е п а , Україна в огні і бурі революції, Вид. "Прометей", част. 3, стор. 144;
- 21/ Там же, стор. 86;
- 22/ А.В. Л и х о л а т , стор. 579;
- 23/ Р. П а к л е н , цит. кн., стор. 118-119;
- 24/ Див. протест проти цієї загальної кваліфікації у виборній: "Революція в небезпеці". Лист Закорд. Групи УКП до комуністів і революційних соціалістів Європи та Америки. Вид. "Нової Доби", органу Закорд. Групи Укр.Ком. Партії. Відень, 1920, стор. 46;
- 25/ Цит. за І. М а з е п о ю , Україна в огні і бурі революції, част. 3, стор. 87-88;

- 26/ Див.: а/ Згадану працю І. М а з е п и , стор. 87;
б/ П. Ф е д е н к о , Український громадський рух у ХХ стол.,
Падебради, 1934, стор. 134;
- 27/ І. М а з е п а , цит. праця, част. 3, стор. 87, 146-
147;
- 28/ Там же, стор. 144-145;
- 29/ Енциклопедія Українознавства, том II /словникова час-
тина/, кн. 2, стор. 406;
- 30/ І. М а з е п а , цит. праця, част. 3, стор. 146;
- 31/ Див., напр., короткий огляд найголовнішої літератури
українською мовою в замітці Д.Ф., "Українська література про
голод в 1932 і 1933 рр." /Журн. "Вільна Україна", Дітройт, ч.
18 за 1958 р., стор. 42-43/;
- 32/ Перегляд літератури про голод в Україні чужими мова-
ми зроблений у праці Мілени Рудницької в газ. "Свобода" за ли-
пень-серпень 1958 р., чч. 134-152;
- 33/ Г. В і л ь н а , 1933 рік в Україні /"Українські Віс-
ті" в Н.У., ч. 28/180 за 3.IV.1948/;
- 34/ Якими методами провадилося це "розкуркулювання" див.
наприклад:
- а/ Дм. С о л о в е й , Стежками на Голготу, Скрентон,
1952, вид. "Укр. Вільн.Громада", стор. 1-24;
- б/ Дм. С о л о в е й , Голгота України, част. I, Вінніпег,
1953, вид. "Укр. Голос", стор. 151-171;
- в/ Ф. П р а в о б е р е ж н и й , 8 000 000, 1933 рік на
Україні, Вінніпег, 1951, стор. 33-52;
- г/ А. К р а в ч е н к о , "Добровольні" переселенці, "Укра-
їнський Збірник", кн. 5, Інститут для вивчення ССРСР, Мюнхен,
1956, стор. 128-162. А також "Молода Україна" за 1955 р., чч.
21-22;
- 35/ Г. В і л ь н а , /"Укр.В.", 3.4.1948/;
- 36/ Там же, Г. В і л ь н а /"Укр.Вісті", ч. 28 за 1948/;
- 37/ Енциклопедія Українознавства, Мюнхен, том I, книга I,
стор. 152-153;
- 38/ а/ Довідник з основних статистично-економічних відомо-
стей, Харків, 1933;
- б/ Народне господарство УСРР. Київ, 1935;

39/ С. С о с н о в и й , Правда про голод на Україні в 1932-33 роках, /"Українські Вісті", Н.У., ч. 10 за 2.2.1950 і ч. II за 5.2.1950/;

40/ Про це див. Д. С о л о в е й , Голгота України, ч. I, Вінніпег, 1953, стор. 212;

41/ Г. В і л ь н а , 1933 рік на Україні /"Укр.Вісті" ч. 28 за 1948/;

42/ Ф. П р а в о б е р е ж н и й , 8 000 000, 1933 рік на Україні, Вінніпег, 1951;

43/ П. С а м о д и н , 10 мільйонів українців; виморених московським голодом. /"Україн.Прометей", ч. 22 за 29.V.1958;

44/ Стаття Могиліна про весну 1933 р. була надрукована навесні року 1952 в новоульмівських "Українських Вістях";

45/ Користуємося передруком цих даних у The Black Daeds of the Kremlin. A White Book. Vol. 2; The Great Famine in Ukraine in 1932-1933, p. 121;

46/ Див. Д. С о л о в е й , Голгота України, ч. I, 1953, Вінніпег, стор. 213-216;

47/ Г. С о в а , цит. праця, стор. 16-17;

48/ "Свобода", ч. 140 за 24.VII.1958;

49/ "Свобода", ч. 142 за 26.VII.1958;

50/ Докладно про ці могили див. Д. С о л о в е й , Голгота України, ч. I, Вінніпег, 1953, стор. 244-277;

51/ Частину відомостей про конкретні випадки ввозу в Україну людей для заселення вимерлих сіл ми зібрали і подали своїй книзі "Голгота України", ч. I ; Вінніпег, 1953, стор. 196-198. Крім того, див. інші дані:

а/ М. В е р б и ц ь к и й , Найбільший злочин Кремля.

Вид. ДОБРУС-у, Лондон, 1952 р., стор. 47,59,78;

б/ Г. С о в а , До історії більшовицької дійсности, Мюнхен, 1955, Інститут для вивчення СРСР, стор. 17;

в/ В. М а л и й , Село Друга Корулька, Вид. "Сучасної України", Мюнхен, 1952, стор. 19;

г/ П. Ф е д е н к о , Український громадський рух у ХХ ст., Мдсбради, 1934, стор. 146;

г/ Подаємо тут також ще не зафіксоване в друкові свідчення Миколи Дербуша з Кубані, викладача технікуму, дане нам 8.VI. 1958 р. під час доповіді про голод. За його свідченням у стани-

ці Ново-Леушківській /Кубань/ під час перепису 1926 р. було зареєстровано близько 19,5 тис. людности, а в тому числі українців близько 19,0 тис. Року ж 1937 в тій же Ново-Леушківській станиці зареєстровано було людности близько 11,5 тис. ,а серед них українців вже тільки щось коло 2,2 тис. Ці відомості М. Дербуш мав від свого знайомого, що безпосередньо працював над переведенням перепису. Як відомо, за наказом Сталіна матеріали перепису 1937 р. були забраковані і ніде не оголошувалися.

52/ Енциклопедія Українознавства, том I, кн. I, стор.153;

53/ Й. С т а л і н , Про роботу на селі / журн. "Господарство України", ч. I-2, 1933, стор. 29/;

54/ "Українські Вісті", ч. 10 за 2.2.1950;

55/ С. К о с с і о р , Підсумки хлібозаготівель і завдання КП/б/У у боротьбі за піднесення сільського господарства України. Доповідь на Пленумі ЦК КП/б/У / Журн. "Господарство України", ч. 3-4 за 1933 р., стор. 28-29/. Підкр. наше;

56/ П.П. П о с т и ш е в ,В боротьбі за ленінсько-сталінську національну політику партії, Партвидав ЦК КП/б/У, Київ, 1935, стор. 21;

57/ Там же, стор. 24. Підкр. наше;

58/ В. С а д о в с ь к и й , цит. праця, стор. 34;

59/ Статистика України № 189. Заготівля та збут хліба ...

60/ П. П о с т и ш е в ,Про завдання весняної сівби та постанову ЦК ВКП/б/ від 24.I.1933 /Журн. "Господарство України" ,ч. 3-4 за 1933, стор. 17/;

61/ Див. доповідь С. Коссиора та резолюції Пленуму ЦК КП/б/У /"Госп. України" чч. 1-2 і 3-4/;

62/ С. С о с н о в и й , цит. стаття;

63/ Хлібозаготівля та збут на Україні в 1924-25 рр. Вид. ЦСУ УСРР, Харків, 1927;

64/ К. К о н о н е н к о , При нагоді - про суттєве, "Сучасна Україна", ч. 12 за 17.6.1956, стор. 7;

П. Ф е д е н к о , на підставі книжки М. Скрипника подає іншу цифру. Він пише: "Скрипник протестував проти грабіжницьких хлібозаготівель 1933 року ... На конференції КП/б/У, що відбулася в липні 1932 р., Скрипник сказав у присутності Молотова і Кагановича, що чув від селян в Україні нарікання на немилосердні реквізиції хліба: "У нас забрали все під метлу" ...

- Все ж ця конференція зобов'язалася перед делегатами Кремлю, що Україна дасть для Советського Союзу 356 міль. пудів зернових продуктів у 1932 р." /"Укр. Прометей", ч. 38 за 18.IX.1958, "Трагедія старого большевика", Дітройт;
- 65/ Ів. М-ко, До 25-річчя голоду 1933 р. /"Вперед", ч. /92/ за липень 1958, стор. 1/. Підкресл. наше;
- 66/ "Господарство України", ч. 1-2 за 1933 р., стор.17;
- 67/ Див, напр., конкретні матеріали в наших публікаціях:
- а/ "Стежками на Голготу" /Скрентон, 1952/, б/ "Голгота України", ч. 1 /Вінніпег, 1953/, а також інші публікації;
- 68/ "Господарство України" ч. 3-4 за 1933, стор. 34;
- 69/ "Українські Вісті", Н.У., ч. 10, 1950;
- 70/ Г. С о в а ,До історії більшовицької дійсності /25 років життя українського громадянина в ССРСР/. Інститут для вивчення ССРСР, Мюнхен, 1955 /циклостиль/, стор. 14;
- 71/ "Господарство України", ч. 1-2, 1933, стор. 47;
- 72/ Олекса К а л и н н и к , Що несе з собою комунізм ? Вид. СВУ, Мюнхен, 1953, стор. 21-22;
- 73/ Коріння ворожого ставлення ЦК ВКП/б/ до селян пробує розшукатися М. Курах в статтях: "Права і обов'язки селян у колгоспній системі ССРСР" і "Селянство ССРСР", що вміщені в журн. "Вільна Україна" /Дітройт/ чч. 17 і 18 за 1958 р.;
- 74/ "Господарство України", ч. 3-4 за 1933, стор. 32, підкр. наше;
- 75/ Там же;
- 76/ Г. С о в а ,цитов. праця, стор. 15;
- 77/ "Господарство України" ч. 3-4 за 1933, стор.36;
- 78/ Там же;
- 79/ Там же, стор. 60-61;
- 80/ Докладніше про це в нашій праці "Російський більшовицький колоніалізм на Україні", част. III;
- 81/ П. П о с т и ш е в , В боротьбі за ленінсько-сталінську національну політику, Київ, 1935, стор. 112-119;
- 82/ Див.,напр., "Господарство України", ч. 1-2 за 1933, стор. 3-37;
- 83/ П. П о с т и ш е в ,цитов. промови, стор.111;
- 84/ Там же, стор. 88;

85/ Гр. Т о к а е в , Кремлевские диктаторы: Л.М. Каганович, К.Е. Ворошилов, "Объединенный Кавказ" ч. 1-2 /18-19/ за 1953, стор. 13. Підкр. наше;

Докладну картину погрому на Кубані, подану за іншим джерелом, див. нашу "Голгота України" ч. I, Вінніпег, 1953, стор. 165-170;

86/ Й. С т а л і н , Підсумки першої п"ятирічки, "Господарство України", ч. 1-2 за 1933, стор. 17;

87/ До речі, на Україні ця колективізація досягла в 1932р. значно вищого рівня, ніж по ССРСР, а також і по РСФСР, а саме .. 69% /Ф. П і г і д о , Україна під большевицькою окупацією, стор. 107/;

88/ Й. С т а л і н , Підсумки першої п"ятирічки;

89/ Див., наприклад, конкретний матеріал про вимирання колгоспників у нашій праці "Стежками на Голготу";

90/ Народное хозяйство СССР, Москва, 1956, стор. 17. Народне господарство Української РСР, Київ, 1957, стор. 7;

91/ Й. С т а л і н , Про роботу на селі , "Господарство України", ч. 1-2, 1933, стор. 29-37;

92/ "Господарство України", ч. 3-4, 1933, стор. 42;

93/ "Господарство України" ч. 3-4, 1933, стор. 7;

94/ "Господарство України" ч. 3-4 за 1933, стор. 45,49, 51,60,64;

95/ Ф. П і г і д о , Україна під большевицькою окупацією, стор. 107;

96/ "Господарство України" ч. 3-4, 1933, стор. 23;

97/ Там же, стор. 18;

98/ Там же, стор. 55;

99/ Д я т л е н к о І . , К р а с н о ш а п к а Г . , Р е з н і к о в Ф . , Завдання організаційного зміцнення колгоспів і підвищення врожайности, "Господарство України", ч.1-2, 1933, стор. 76-77. Підкресл.наше;

100/ "Господарство України", ч. 3-4, 1933, стор. 47;

101/ П. П о с т и ш е в , В боротьбі за ленінсько-сталінську національну політику партії, Київ, 1935, стор.22;

102/ "Господарство України" ,ч. 1-2, 1933, стор.30;

103/ "Господарство України", ч. 3-4, 1933, стор. 44. Підк.

наше;

104/ "Господарство України", ч. 1-2, 1933, стор. 38-47;

105/ Мілена Р у д н и ц ь к а , Боротьба за правду про

Великий Голод, "Овобода" за 1958 р., чч. 134-152.

С.Ю. П р о ц ю к

ДО КРИТИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ В ССРСР В ПЕРІОДІ 1954 - 1956 РР.

/ Завваги щодо книг Ноткіна та Ляценка /

Після Другої світової війни советська проблематика знайшла у фокусі уваги західних спеціалістів. В тому самому часі зазнає жвавішого висвітлення економіка ССРСР. Західні дослідники разом із колишніми підсоветськими спеціалістами різних ділянок, які в 1943 - 1950 рр. опинились у вільному світі - опублікували дуже багато надзвичайно цінних праць. У цих працях солідно й глибоко вивчено різноманітні особливості усіх ділянок советської економіки. Людина заходу, яка забажала б тепер познайомитись із основними рисами будь-якої ділянки господарського життя в ССРСР, не мусить уже неодмінно користуватись оригінальними советськими джерелами, бо на книжковому ринку Європи чи Америки вона знайде книги, опрацьовані західними спеціалістами, які часом дають, як не парадоксально, детальніші та правдивіші інформації, ніж советські видання. Тут треба ще нагадати, що, щоб одержати перевірені дані із советських видань, потрібно познайомитись із дуже великою кількістю цих видань та виловлювати із громіздкої маси непотрібного матеріалу конкретні цифри чи критичні дані; крім того лектура советських джерел, зокрема періоду 1938 - 1953 рр., вимагає від дослідника вміння читати між рядками, вміння відцифровувати і таємний, і туманний та навмисне фальшивий шрифт офіційних звідомлень та публікацій. Тим часом у публікаціях західних дослідників читач знаходить дані вже критично розібрані, періодизовані, систематизовані, і зазнайомлення із кращими публікаціями дає йому ясність, об'єктивну картину економіки ССРСР.

Західні дослідники, вивчаючи індивідуально чи колективно проблематику советської економіки, досягли такого рівня, що дали ряд не лише спеціальних монографій про окремі області народного господарства ССРСР, але зуміли навіть виготовити доб-

роякісні п і д р у ч н и к и високошкільного типу, із яких можливо вивчити с у ц і л ь н у картину розвитку та особливості економіки в ССРСР. Ранні спроби дати такі власне підручники сягають ще періоду до 2-ої світової війни, - згадати б тут хоча монографії Габбарда / L.E.Hubbard /, Полетики / W. von Poletica / та інших. Проте ми мусимо відмітити, що більшість отих ранніх спроб має багато помилок і неточностей. Їх причиною була сама ж таки незрівноваженість та аномальність советської економіки раннього періоду та с е н с а ц і й н і с т ь тематики, питома всій, у той час для багатьох новій, советознавчій літературі.

З бігом часу західня публіка все ж таки звикла до відмінних форм советської економіки, познайомилась з ними детальніше, а разом з тим праці по советознавстві втратили, так би мовити, автоматично небажаний баласт незвичайности. Це пішло їм на користь.

Якщо йдеться про післявоєнний період, то першими монографіями про народне господарство ССРСР були праці Прокоповича, Байкова та Жорре. Згадані автори збирали матеріяли ще довго до 2-ої світової війни, у воєнних роках вони впорядкували та опрацьовали зібраний матеріял і таким чином їхні праці могли появитися друком зараз же після закінчення війни. Праця Жорре характерна легким, типічно французьким підходом до проблематики, має багато статистичних даних, здебільша правильних, зокрема, коли йдеться про період до 1937 р., це єдина, до речі, із згаданих трьох монографій, яка в своїй другій частині застосовує регіональний підхід в аналізі економічних відносин в ССРСР. Недоліком праці Жорре є дещо надто вільна інтерпретація фактів советської економіки, а далі, брак серйозного критицизму. Праця Жорре є більше компіляційно-описовою ніж аналітичною. Праці Байкова та Прокоповича розглядають питання не з регіонального, але виключно з галузевого штандпункту. Обидві праці треба зарахувати до солідних та непогано ілюстрованих здебільша перевіреним статистичним матеріялам. Рівночасно обидві монографії характерні надто толерантним навітленням розвитку советської економіки, надто багато жорстоких заходів урядових кругів в ССРСР знаходять виправдання, ба, що більше, навіть виразну оборону авторів. Причиною такої помилки може бути національність авторів, які, розглядаю-

чи ситуацію в будь-що-будь своїй батьківщині, не зуміли позбутись деяких "патріотичних" ресентиментів, не здобулись на правдивий об'єктивізм. Особливо грішить таким підходом книга Прокіповича, книга Байкова в цьому відношенні є кращою ^{x/}.

У 50-тих роках з'являється ряд нових монографій про народне господарство ССРСР, цим разом спонзорованих здебільша американськими дослідними установами, бо якраз саме американці ввели советознавчі студії на шлях суворої, науково-дослідної роботи, при чому цікаво відмітити, що зробили вони це своєчасно, зразу ж після постання перших непорозумінь між аліянтами, які пізніше перейшли у стан відомої холодної війни. Серед нових книг заслуговують на згадку в першу чергу монографії Лорімера, Гершенкрона, Бергзона, Шімкіна, Ясного, Тимошенка, Соснового, Шварца, Кларка, Граніка. Згадані автори опрацьовують свої монографії надзвичайно солідно, деякі з них дають більше живу картину проблематики, послуговуються інколи нарраторською методою наświetлення самих важливих явищ та фактів, дають більш-менш вільні, індивідуальні коментарі /напр., Шварц, частково Ясний/, інші вирізняються академічно-сухим підходом, поздержливою інтерпретацією, вони не ризкують жодними здогадами щодо питань, де нема офіційних, перевірених джерел. Не дивлячись на свою "сухість", ці праці мають якраз дуже велику вартість для тих, які хочуть вивчити окремі питання советської економіки. Як ми вже підкреслили, згадані книги вповні заслуговують на назву підручників, вони в стані задовольнити навіть дуже вибагливих читачів.

x x
 x

Такий стан існує на заході. Стан же ж в самому ССРСР, як не дивно, куди гірший. У періоді 1938 - 1954 рр. існували такі умовини в науці в ССРСР, які ніяк не сприяли виданню будь-яких солідніших та об'єктивних підручників з економічної проблемати-

x/ Докладніші дані про недоліки згаданих книг знайде читач у критичних оглядах автора на ці книги, помічених в газеті "Укр.Вісті", Новий Ульм, № 96 від 1 грудня 1949 та в газеті "Укр.Слово", Париж, № 444, від 13 травня 1950.

ки. Єдиними книгами були шкільні підручники, як правило, середньо-шкільного типу, які не давали жодної критичної картини не тільки розвитку економіки, але навіть її актуального стану. Вистане взяти в руки такі найбільше розповсюджені в СРСР підручники економічної географії, як Баранського чи Михайлова, щоб переконатись про мізерію навчання економічних дисциплін в СРСР. Щоправда в 1947 р. перевидано з доповненнями підручник економічної географії СРСР Бальзака та Фейгіна, проте цей підручник, хоч і високошкільного типу, має два великі недоліки: поперше, він і надалі, згідно "сталінської" манери, не дає ані аналізу ані синтезу розвитку народного господарства в СРСР; в ньому не наświetлено ані процесу колективізації, ані навіть індустріалізації, не знаходимо далі в ньому ніяких даних про принципи планування, методи використання робочої сили, фінансову політику. Подруге, не дивлячись, що це видання 1947 р., всі основні статистичні дані в книзі кінчаються на 1937 р. і є дуже перестарілими. Взагалі ж книга Бальзака і Фейгіна є на ділі ілюстративним текстом до 2-го тому відомого Большого Атласа Мира, виданого в СРСР в 1938 р. Величезна кількість карт книги Бальзака це, власне, схеми карт, поміщених у згаданому Атласі ^{х/}.

Під час релятивної "лібералізації" відносин в СРСР в 1954-1956 рр. видавничі, а насамперед наукові круги усвідомили собі мабуть карикатурність ситуації, згідно якої "гнилий" захід став розпоряджати кращими підручниками по економіці СРСР, як самий СРСР. Тому в згаданих роках відмічуємо зусилля дати советському читачеві книгу подібного зразка, як скажимо, Шварц чи Байков на заході, звичайно відповідно спреларовану, виправдуючи різні заходи советської влади як у минулому, так і тепер. Тут ми хочемо коротко зупинитись тільки на двох нових книгах, а саме книзі А.І. Ноткина: Материально-производственная база социализма, Видання Акад. Наук СРСР, Москва 1954, ст.308, та книзі проф. П.І. Ляценка: История народного хозяйства СССР, томи I, II

х/ У 1954 р. вийшов новий "Атлас Мира" в одному томі. Нове видання, зредагване колективом учених під керівництвом А.Н. Баранова та В.Н. Лисюка, вирізняється дуже високим рівнем і є набагато прецизнішим від видання 1938 р. Не знаходимо зате в ньому жодних детальніших карт самого СРСР, зокрема немає в ньому зовсім економічних карт.

та III, Госуд. Издательство Полит. Литерат., власне ж тільки на третьому томі його праці, який охоплює підсоветський період.

х х х

Автором першої книги є той самий Олександр Ілліч Ноткін, який в 1952 р. "удостоївся" критики самого Сталіна /див. статтю Сталіна: Ответ т-щу Ноткину Александру Илличу, від 21 квітня 1952 р., надруковану пізніше у збірці: "Экономические проблемы социализма в СССР", і перевиданій багато разів у 1952-53 рр./. В економічній дискусії, яка відбувалась в Академічних колах в СССР в 1952-53 рр. ^{х/} Ноткін висловив декілька сміливих, як на підсталінський режим, думок, проте його праця видана в 1954 р. написана ним мабуть ще під час сталінського режиму якраз в оборону своєї "благонадьожности" у сталінському розумінні. Нам видається, що після смерті Сталіна, праця Ноткіна зазнала тільки дуже незначних поправок /наприклад, скреслення безконечних цитат із праць Сталіна/; слабкі впливи "відлиги" показує ще хіба вступ / ст. 3-22/, дописаний уже пізніше. В основному праця Ноткіна, це одна суцільна апологія усіх заходів советської влади, проведених в економіці СССР в цілому підсоветському періоді. Цю книгу, насправді, можна б розглядати як советський коментар чи навіть відповідь на, наприклад, симпозіум Бергсона ^{xx/}. Проте книга Ноткіна зовсім не визнається такою ясністю викладу та чітким розподілом тематики, як кращі американські видання, навпаки, вона хаотична, безпідставна, нецілеспрямована.

Уже перший розділ зовсім не виправдує свого заголовку, який звучить: Міцне машинове виробництво - матеріально-виробничою базою соціалізму. На ділі в розділі йде мова про колекти-

х/ тоді насамперед дискутували потребу та напрямні ново-го зобов'язуючого підручника Політичної Економії.

xx/ Soviet Economic Growth, Conditions and Perspectives, edited by Abram Bergson. Row, Peterson and Co, White Plains, N.Y. 1953.

візацію та індустріалізацію в перших п'ятирічках. Нас вражає благодушне ставлення автора до тематики, брак будь-якої глибокої аналізи. Це, до речі, єдиний розділ на цілу книгу, де щонебудь взагалі сказано про період непу та першу п'ятирічку, при чому, цікаво, самої назви непу як терміну в книзі ми зовсім не зустрічаємо. Апологія колективізації випала в Ноткіна надзвичайно блідо. Він обумовляє її потребою укрупнення усіх ділянок народного господарства без винятку, при чому цю потребу намагається боронити цифрами, які показують ріст сільськогосподарської продукції в СРСР в цілому, але ні словом не згадує про піднесення врожаїв з одиниці посівної площі. Тут писання Ноткіна не набагато відрізняється від трафаретно газетного стилю советських пропагандивних брошур і треба дивуватися, що рецензенти Академії Наук СРСР не звернули уваги авторові на його штамп. У другому розділі, який є цікавіший за перший, Ноткін намагається обґрунтувати потребу концентрації виробництва в СРСР, тієї концентрації, яка так часто приводить, як ми знаємо, до явища шкідливої гігантоманії. Ноткін починає свої висновки критикою концентрації виробництва в капіталістичних державах, проте ця критика є зовсім не переконливою. На заході вийшло друком вже в післявоєнному періоді ряд праць, які краще та глибше аналізують протиріччя і слабкі сторінки сучасної капіталістичної системи, як це робить Ноткін, і обов'язком Ноткіна було познайомитись з цими працями, чого він, ясно, не зробив, або не мав змоги зробити. Якою слабкою є критика Ноткіна, видно хоча б із такої його цитати /стор. 62/:

"Движущей силой капиталистической концентрации производства является извлечение как можно большей прибавочной стоимости, в эпоху империализма - максимальной прибыли для монополий. Эта движущая сила, с одной стороны, стимулирует концентрацию производства, а с другой, - ее ограничивает".

Себто, Ноткін пробує критикувати один із позитивів капіталістичної концентрації, що дивує тим більше, що він сам виявляється на дальших сторінках якраз прихильником поміркованої концентрації, стимульованої самим виробничим процесом. Він навіть наводить з коментарями постанову XVIII З'їзду компартії, яка засуджує гігантоманію. Рекомендуючи побудову малих і середніх підприємств, зокрема в ділянці виробництва товарів споживан-

ня / стор. 74/, Ноткін забуває, що тільки декілька сторінок раніше він розглядає абсолютно ідентичний процес в західній економіці як негативний; логіки, звичайно, в такому навіщенні нема. Немає жодної логіки і в завагах Ноткіна, наведених у наступному розділі, який є знову нічим іншим як неприхованою обороною / це улюблена форма авторової псевдо-аналізи советської економіки / т.зв. д і л я н к о в о г о планового господарства. Напрямою такого господарства є розбудова окреслених, намічених згори ділянок економіки /напр., вугледобування, металургії, текстильної промисловости і т.п./, а не розбудова окремих районів, навіть тоді, коли в них знаходяться особливо багаті природні ресурси, чи інші особливо корисні умови розвитку /напр., клімат, транспорт, людські резерви, економічні традиції тощо/. Ноткін приводить нехотючи щиро, інколи просто цинічно дальші напрямні, які з"ясовують економічно-колоніальне положення неросійських республік в ССРСР. Так, наприклад, він зовсім виразно каже, що правильним є здійснювати спеціалізацію промисловости тільки в районах, які забезпечують використання природних умовин цих районів: "в интересах снабження всей страны соответствующими продуктами", - далі правильним є, за Ноткіном, прямувати до комплексного розвитку тільки тих районів, які дозволяють використати повністю їхні ресурси: "для удовлетворения общегосударственных нужд". Звичайно, з точки погляду советського імперіалізму такий штандпункт є виправданий, але ми не повинні забувати, що, якраз дякуючи застосуванню такого штандпункту, Україна та інші неросійські республіки ССРСР зазнали в своєму економічному розвитку важких ударів, їхня економіка зазнала помітного гальмування та грубих перекручень.

Приведеними цифрами Ноткін оперує хитро і необ"єктивно. Так, подаючи дані щодо виробництва електроенергії в Росії в 1913 р., він прирівнює їх до тогочасних відносних даних в Німеччині та США, показуючи ж виробництво електроенергії в ССРСР в 1940 р., він уже не прирівнює його до нових даних у Німеччині та США. Советський читач може тільки додуматись, ми ж знаємо про те з достовірних джерел, що таке прирівняння показало зріст продукції електроенергії в ССРСР співмірним із її зростом в інших країнах, і не таким то дуже імпазантим, як хотіла б цього советська пропаганда.

Надзвичайно цікавими є абзаци в книзі Ноткіна, в яких він, буди мабуть вірним сталіністом, критикує не кого іншого як Хрущова. Під час коли Хрущов признає, що: "у нас не было возможности обеспечить одновременное развитие высокими темпами и тяжелой индустрии, и сельского хозяйства, и легкой промышленности" х/, то Ноткін його коригує і "нагадує", що вже і в 2-ій і 3-ій п"ятирічках мобілізовано начебто всі сили для підйому виробництва предметів ширпотреба. Дозволяючи собі на таке коригування Хрущова, Ноткін, в розгоні свого ортодоксального сталінізму навіть не бачив, що ним же самим подані дані /напр., стор. 124/ заперечують його тезу. Так, скажимо, виріб вовняних тканин становив в СРСР в 1938 р. 110,7% виробу в 1913 р., тоді, коли зріст населення в цьому діапазоні часу характеризує цифра: 119%; це, до речі, голий зріст населення, а де ж гасло, згідно якого людям стало жити краще та заможніше, чого дійсно після 20-ти років чекання населення мало право вимагати.

Таких яскравих суперечностей в книзі Ноткіна надзвичайно багато. Він, наприклад, намагається переконати читача, що в періоді 1929-1940 рр. колгоспне сільське господарство розвивалось краще за фермерське сільське господарство в США, при чому подає просто смішні "докази", напр., що посівна площа вівса в США зменшилась у цьому періоді, а в СРСР виросла. Не добачає зате Ноткін, або не хоче бачити, що, наприклад, кінь, як робоча сила, майже повністю зникає в прогресивному, механізованому сільському господарстві Північної Америки, а й вівсяних паляниць там мабуть уже ніхто не їсть. До речі, на стор. 174 і дальших Ноткін змушений сам розкрити жахливе відставання сільського господарства в СРСР, читача ж він заколисує вже тільки перспективами евентуальних результатів заходів аж 6-ої п"ятирічки.

Дочитавши до кінця третю главу книги, приходиться дивуватись, чому власне автор дав їй заголовок: Суспільне розділення праці при соціалізмі? Хиба лише тому, що проводячи весь час фанатичну апологію ділянкового плянового господарства, він у висновках, як парадокс, змушений визнати обумовленою і потребу

районового територіального планування, потребу більше комплексного, економічного розвитку окремих районів і республік / в тому й України/, із штандпункту не тільки "общегосударственных" вимог, але й вимог цих республік. Це признання виглядає якби дописаним уже пізніше, воно звучить у Ноткіна якось сором'язно й лицемірно, зокрема, коли він змушений ствердити, що територіальне планування почали тільки частково здійснювати аж у пізньому післявоєнному періоді.

Нам не цікаво зупинятись докладніше над четвертою главою книги Ноткіна, заголовок якій: Технічний рівень соціалістичного машинового будівництва. Цей розділ - це оборона, цим разом, потреби дедалі ширше застосовувати техніку в промисловості та сільському господарстві. На нас цей розділ робить враження проповіді на тему, що от, коли паде дощ, треба взяти з собою парасоль, а коли пригріє сонце, треба скинути піджак. Чому Ноткін витрачає стільки енергії, щоби показати, що широке застосування машинового виробництва корисне - це з'ясовується мимохіть далі. Насправді ми вже тут догадуємось про деякі причини, - дійсні результати прогресування технічних методів такі мізерні в СРСР у порівнянні з іншими технічно-передовими країнами, що очевидну для других потребу стосувати ці методи Ноткін мусить аж доказувати. Ноткін любить імпозантні цифри, але приводить він їх відірвано, несистематично, і, хоче він того, чи не хоче, а в читача складається враження, що особливо потужні чи працездібні машини в СРСР, це тільки винятки. Чи не сором приводити Ноткіну як "досягнення" введення в дію в 1950 р. тільки трьох зразків конвеєрів на лише п'ятьох заводах по цілому СРСР! Чи поцікавився він, скільки конвеєрів уведено в цьому ж 1950 р. в США? Або чваниться Ноткін, що на будівництві Волго-Донського каналу вживали в 1952-53 рр. крокуючий екскаватор поємністю ковша аж в 14 кубометрів / ЗШ - 14/65/. Звичайно, це теж потужна машина, але от зовсім не в США, а в Англії на земляних роботах компанії Стюард і Ллойд / Steward and Lloyds / працював в 1952 р. екскаватор поємністю ковша в 20 кубометрів /збудований заводом Рансомс і Рап"ер / Ransons and Rapier /. Ноткін розхвалює советські турбіни потужністю в сто тисяч кіловат, бо вони працюють при швидких обертах /до 3000 на мінуту, див. стор. 240/, а от в США на цілому ряді модерних електростанцій уже від

кількох років працюють турбіни потужністю в 200, а навіть 225 тисяч кіловат при обертах 3600/хвилину^{x/}. Треба було аж відомої промови Булганіна в лютому 1956 р., щоб загал довідався про відставання советських техніків.

П'ята і остання глава книги присвячена покращанню кваліфікацій робітників в ССРСР. На доказ приведені різні цифри, які говорять здебільша про кількісний зріст, але не завжди про якісний. Крім цього Ноткін іде неправильним шляхом, коли намагається утотожити поширення вузьких кваліфікацій серед робітників в ССРСР із ростом працездібності цих робітників. Зниження витрат сировини на одиницю виготовленої продукції, про яке говорить Ноткін / стор. 276/ може бути зумовлене покращанням кваліфікації робітників / яка дає можливість вживати на виробництві більше компліковані та більш ефектні механізми навіть тоді, коли їх видайність праці не збільшилась. Тому не дивно, що Ноткін вважає доцільним пригадати слова Маленкова /виголошені ним на передвибірчому зібранні 12 березня 1954 р./, що коли хотіти конкурувати з капіталістичними країнами, а насамперед, коли хотіти піднести життєвий рівень населення ССРСР, тоді сучасну працездатність робітників в ССРСР треба визнати незадовільною. Виводи автора про вигаданий автором ніби зріст кваліфікацій селян у колгоспах, чи взагалі працівників сільського господарства звучать так непереконливо, що ми приходимо до висновку, що сам автор небагато надій покладає на "спеціалістів агрикультури", вирощуваних при сучасних несприятливих умовах колгоспщини. Ноткін всюди бачить начебто "огромные резервы" / в людському матеріалі/, але, не дивлячись на всю пропагандивну обкладинку тематики, від його слів віс швидше песимізм щодо можливості швидко направити недоліки, насамперед щодо відставання сільського господарства.

Вивчивши книгу Ноткіна до кінця, ми розуміємо, чому він став ентузіястом машинобудування, чому він машині признає головну роль в советській економіці. Він просто переконався, що серед робітників чи селян в ССРСР важко було б виростити за сучасних умовин ширші маси ентузіястів таких заходів як форсованої

x/ Напр., електростанції в Кигер Крик / Kyger Creek /, Галлатін / Gallatin / і інш.

побудови важкої промисловости чи ентузіястів колгоспів та "агроміст". Ноткін уважає куди певнішим послуговуватись при здійсненні цих заходів Москви - машиною, а не людиною. Ми віримо Ноткіну, що його погляди ширі, абзаци книги, в яких він рекомендує, наприклад, широку механізацію та автоматизацію виробничих процесів в СРСР /стор. 188 і далші, стор. 244 і далші/ написані талановито й переконливо. І західній світ іде шляхом механізації та автоматизації виробничих процесів / не завжди позитивних у своїх наслідках, далеких від ідеальних/, проте живій людині залишено тут багато більше свободи та творчої ініціативи, залишено їй виразнішу роль, як оту, яка зарисовується у висновках Ноткіна. Все таки відвертість, з якою Ноткін говорить про конечність домінування машини в СРСР треба розглядати як позитив книги.

На жаль, нечисленні позитиви книги відступають зовсім у бік перед багатьма виразними негативами. Вони являються уже не мимовільними чи навмисними помилками аналізу советської економіки, про які ми згадали вище, а просто непростимими недоліками. Маємо тут, наприклад, кадийний тон книги Ноткіна, несимпатичне славословлення партії та насамперед її "руководства", проведене ще в манері пізносталінського періоду, далі комплектний брак відваги засудити деякі очевидні грубі помилки в советській економіці, навіть ті, які вже зазнали засудження чи критики в "хрущовській" ері. Ноткін далі виразно фаворизує насамперед довоєнні п"ятирічки, він багатократно підкреслює, що нап'ямні і досягнення власне цих п"ятирічок відіграли рішальну роль у скріпленні СРСР. Про післявоєнні п"ятирічки Ноткін говорить з багато меншим ентузіазмом. Ноткін уводить у пропагандивному розгоні деякі терміни і поняття, які залишаються для читача неясними, туманними, - мало того, сам автор не є в стані дати задовільного в'яснення цих термінів. Що, наприклад, говорить така фраза, що ось у третій п"ятирічці наступила "хемізація" виробництва / стор. 201/, або, що СРСР став країною "металічною" /!?!/; приходиться дивуватись, що редактори книги / Д.І. Черномордик/ не зажадали від автора коректури його містичної термінології.

Проте, найбільшим недоліком книги Ноткіна є його ненаукове ставлення до статистичних даних. Сперуючи вільно, згідно

своєї вподоби, різними цифрами, Ноткін ні в жодному випадку не подає джерел, звідкіля він узяв оті цифри. Ба, що більше, він навіть ухитрився не подати жодної стосовної літератури, ані в тексті ані, як звичайно водиться, при кінці книги. Ноткін вважає свою книгу чимсь непомильним, в якому посилатись на інші джерела непотрібно! Брак алфавітного показника назв чи імен при кінці книги є невіроподібним явищем у "науковому" виданні, на яке книга Ноткіна претендує.

х х
 х

Книга професора П.І. Ляценка, члена Академії Наук УРСР ^{х/} різниться від книги Ноткіна, але має теж багато рис "сталінської епохи", не дивлячись на те, що видана вона вже в 1956 р. Насамперед, треба відмітити, що книга Ляценка, яку ми обговорюватимемо, це третій том його великої монографії "Історія народнього господарства СРСР". Два перші томи охоплюють період від початку історичної ери до Жовтневої Революції, третій том присвячений советському періодові. У заввазі при вступі до книги сказано, що Ляценко не мав змоги провести коректу третього тому до кінця; - бувши в поважному віці, він захворів 1953-54 р. і помер у 1956 році так, що видання третього тому його Історії є власне посмертним. Детально опрацював Ляценко період т.зв. воєнного комунізму, період непу, а далі трьох перших п"ятирічок. Період війни та 4-ої т.зв. відбудівної п"ятирічки включені також у книгу, але їхнє опрацювання куди слабше за два попередні розділи. Нас вражає незгідність з"ясування нерівномірності опрацювання, дана редакцією і самим Ляценком. Так, редактори книги говорять про хворобу Ляценка як причину невикінчености згаданих розділів, сам же Ляценко виразно говорить про брак джерел та документарних матеріалів, які б уможливили йому аналізу періоду війни і післявоєнного. Його з"ясування є наскрізь правдиве; ми знаємо, наприклад, про долю Вознесенського, який був ліквідований за свою книгу про советську економіку 1941-1945 рр., знаємо далі з нарікань учених, опублікованих у

советських журналах періоду 1954-56 рр. /насамперед у "Вопросах Истории"/, що навіть найвидатнішим із них було надзвичайно важко знайти доступ до державних архівів. Очевидно Лященко, хоч академік і "сталінський лавреат", не був винятком. Не мав він у цьому відношенні жодних привілеїв навіть не дивлячись на те, що у своїх працях він виявив себе ортодоксальним марксистом, а навіть сталіністом. Сталінізм Лященко просто інколи ріже наші вуха, зокрема, коли усвідомити, що несмачні панегірики владьімушим виходять з-під пера досвідченого й поважного віком'ученого. Проте редакторам посмертної книги було мабуть і цього замало, бо у висновках вони підсувають думки, які, взявши до уваги цілу довголітню працю Лященкову^{х/}, важко приписати йому самому. Так, ми тут уже знаходимо і похвали для "колективного керівництва" і похвали 6-ій п"ятирічці /1956-60/, тоді, коли оригінальна передмова Лященко датована тільки 1954 роком! Теперішні редактори, до речі, вважали доцільним відсепаруватись від дещо "нехрущовської" аргументації автора ще й зовнішньою формою книги, третій бо том Історії Лященко, хоч органічно становить продовження двох перших томів, все ж таки різниться від них формально і зовнішньою шаткою /інша обкладинка/, і меншим тиражем, і слабкішою рекомендацією вживати книгу як підручник у советських ВІШ-ах. Лященко інколи дійсно "грішить" надто частими цитатами з творів Сталіна, а навіть Короткого Курсу ВКП/б/ /див. стор. 118/, начебто засудженого тепер суворо в ССРСР, а також величає росіян "великим русским народом" /див. стор.488/, що тепер не практикується в наукових виданнях в ССРСР, принаймні тимчасово.

Проте, поминувши згадану політично-партійну патетику, ми все таки не можемо відмовити книзі Лященко деяких позитивів. Насамперед, ми одразу відчуваємо, що книгу написав солідний учений, окремі розділи суцільно з собою пов'язані, книга багата статистичним матеріалом, при чому Лященко, у відміну від багатьох советських авторів, таких як, напр., Ноткін, подає часто джерела, із яких він узяв ці дані. Далі, не зважаючи на те, що

х/Його "Очерки аграрной эволюции России" вийшли друком в Петербурзі, в 1908 р. - це сама рання більша робота Лященко.

автор намагається на кожному кроці обґрунтувати й доказати правильність дій партії і уряду ССРСР, ми відмічуємо все таки деяку логіку аргументування, послідовність у висновках автора. Лященко доказує правильність таких драстичних заходів: непу, індустріалізації, колективізації не лише цитатами Леніна чи Сталіна, чи марксистським теоретичним міркуванням, як це робить більшість советських авторів книг по економіці, але аналізом стану існуючого кожночасно на різних етапах, намагається показати советську економічну політику як функцію того стану, доказуючи, що зміни в цій політиці були викликані "життям", були викликані фактом заіснування різних, відмінних від себе етапів "побудови соціалізму" в ССРСР. Мавши за собою багатолітній досвід та певну рутину науково-дослідної роботи в ділянці економічних студій, автору щастить досягти в багатьох випадках переконливості своєї аргументації. Що Лященко показує себе надто виразно також ентузіастом принципів плянового господарства советського зразка, цьому ми не дуже дивуємось, поскільки він виявив себе таким також у своїх попередніх працях, деякі з яких були опубліковані ще до революції^{х/}. Щоб додати своїй аналізі ще більше "переконливого" характеру, Лященко застосовує інколи навіть метод цинічного признання жорстокости советських заходів, чи метод критики та виявлення деяких різких недотягнень советського економічного плянування та експериментування. Лященко, наприклад, відкрито пише /стор. 360/, навіть про те, що в періоді посиленої колективізації широко застосовувано виселення заможніших селян /"куркулів"/, а то часом й середняків у "віддалені місця", себто в Сибір. Лященко також розглядає масові розгроми поміщицьких дворів як шкідливе явище.

У різних етапах советської економічної політики Лященко подає ряд цікавих даних та мало відомих фактів, які буде корисно тут привести. В основному, як ми вже згадали, автор присвячує куди більше уваги початковому періоду економіки в ССРСР як пізнішим рокам. Уже зразу кидається нам у вічі, що перший :

х/ Крім згаданих вище Нарисів аграрної еволюції Росії, слід тут згадати ряд робіт по мукомольній промисловості та хлібній торгівлі в європейській Росії того часу, опублікованих в 1908-1913 рр., а насамперед роботу "Крестьянское дело и пореформенная землеустроительная политика", частина I, СПб, 1913, і частина II, Томск, 1917.

п'ятиріччі відведено в книзі 113 сторінок, другій п'ятиріччі вже лише 56 сторінок, а далі, скажім, четвертій п'ятиріччі всього 40 сторінок; періодові до 1927 р. присвячено цілих 263 сторінок. Треба признати, що ставлення автора тут подекуди правильне, роки непу та 1-ої п'ятирічки є, безперечно, не лише найцікавішими, але й найважливішими в процесі розвитку народного господарства в ССРСР. У роках 2-ої та 3-ої п'ятирічок тільки продовжувано проекти та основні напрямні 1-ої п'ятирічки в аспекті т.зв. суцільної індустріалізації. Деякі важливіші зміни заіснували пізніше, почавши від 1939 р., у зв'язку з війною, також 5-та та 6-та п'ятирічки /1950-1960 рр./ вносять важливі зміни як в галузевому так і територіальному плануванні, але книга Ляценка згаданого десятиріччя ще не охоплює. Четверта ж п'ятирічка прямувала, якщо йдеться про європейську частину ССРСР, до реставрації стану з 1940 р., в азійській же частині ССРСР пробувано вигладжувати тоді ті небезпечні диспропорції, які заіснували там після штучно і ненормально роздутої розбудови деяких видів промисловости, зв'язаних із зброєннями воєнного періоду.

Третій том своєї Історії народного господарства в ССРСР розпочинає Ляченко своєрідною інтерпретацією Берестейського миру, обстоюючи думку, що цей мир був у свій час корисним для ССРСР, бо давав "передишку", яка дозволяла нагромадити сили, щоб розгромити пізнішу "контрреволюцію" і інтервенцію. Цікаво, що коли мова про ворогів советської влади періоду воєнного комунізму, Ляченко згадує лише "імперіалістів" та російських білогвардійців.

Переходячи до аналізу часів воєнного комунізму, автор зупиняється на факті націоналізації землі та промисловости. Стосовні закони були видані 19 лютого та 28 червня 1918 р. У на-світленні Ляценка ми бачимо велику долю критицизму щодо ранніх спонтанних відрухів робітників та селян; він показує, що т.зв. заводські комітети "робочого контролю", як правило, не справлялись з фінансовими та технічними труднощами на підприємствах, він засуджує теж, як ми вже раніше сказали, безглузді погроми поміщицьких маєтків. З картини, яку дає автор, виразно видно, що всі злочасні ексцеси комунізму народились тільки й тільки в корінній Росії, все одно чи це було гасло "граб награб-

ленное", чи такі прояви "добровільної" допомоги советській владі, як сумної слави "суботники" / перший суботник організували робітники Московсько-Казанської залізниці 10 травня 1919 р./.

Одразу теж показана величезна роль України в советській економіці того часу, при чому Лященко показує "втрату" ^{x/}України в цифрах /див. стор. 38/. Ще більше виразно зарисовується значення України на дальших сторінках праці Лященко, коли, наприклад, він подає, що в 1917-18 рр. заготовлено по всій тогочасній території СРСР лише 73,4 мільйони пудів хліба, а в 1920-21 рр. "викачано" з однієї лише України вже 132,0 мільйони пудів хліба. Не дивно, що українське село не проявило жодного ентузіазму в напрямку збільшення врожаїв, що разом із винятково некорисними кліматичними умовами того часу та наступствами воєнних руйнувань привело до голоду 1921 р., а пізніше і в 1924 р. Посівна площа в Україні дуже зменшилась, а саме, з 8,5 мільйонів десятин у 1920 р. до 5,4 мільйонів десятин у 1922 р., що становить втрату 36,5%. Така ситуація в Україні і бездарність управління націоналізованою промисловістю створили надзвичайно грізний стан в економіці цілого СРСР, який відзеркалює жахлива інфляція карбованця. Місячна заробітня платня робітника в 1922 р. досягає астрономічної цифри 9 810 165 карб., але дійсна вартість цієї зарплати була рівновартна всього 9,22 товарного карбованця. Іншими словами, карбованець втратив на своїй вартості у порівня з 1913 р. в 13 тисяч разів. Під тиском такого стану XIV З'їзд комуністичної партії ухвалив запровадити неп. Лященко відкрито признає, що ціллю непу було використати приватну ініціативу, використати фінансову допомогу заходу. Далі автор подає досить детальну й ширшу картину непу з усіма її позитивами та негативами. У праці Лященко находимо ряд цікавих, мало відомих статистичних даних, які показують роль цієї

x/ У Лященко немає, не дивлячись на його ортодоксально-советську патетику, випадів проти "українських, буржуазних націоналістів" чи петлюрівців. В одному тільки місці він говорить, що уряд /у нього в лапках/ України складався із ставленників німецьких кіл. Проте, це зовсім не значить, що Лященко має якісь симпатії до змагань України в 1917-20 рр., він просто зумів здержатись від брудної лайки, такої питомої якраз у писаннях багатьох українських підсоветських авторів.

приватної ініціативи в тогочасному господарстві СРСР. Зокрема, виразно показано зріст заможности українського села, а також роль кооперації в СРСР, показано теж роль української промисловости в освоєнні нової продукції / напр., важкі трактори ХПЗ у 1926/27 р./ . Проте, різні тогочасні "смички", як, напр., приватного капіталу та державної адміністрації, села і міста, своїх та закордонних спеців і т.п. висунули ряд нових, комплікованих проблем, як, напр., проблему товарности зернового господарства, проблему фінансового кредитування, проблему рентабельности державних підприємств тощо. При розв'язанні цих проблем советська влада, загоївши рани політики воєнного комунізму, пішла вже не шляхом непу, але безоглядного, планового господарства, єдиногодержавного зразка. Взагалі ж якраз тільки в непі зібрано фонди /фінансові і матеріальні/, які дозволили наступ першої п'ятирічки. Приватники, яких підчас напу з'явилось досить багато, надто необережно захопились перспективами самозбагачення, вони не догледіли у своєму користельстві єхидних замаскованих цілей непу і як парадокс, у цьому ж користельстві вони не зашкодили, а навпаки допомогли перевести 1-шу п'ятирічку, а далі й колективізацію. Бувши об'єктивними, ми не можемо замовчати, що в непі активізувалось багато спекулянтів та наживачів, також деякі заможніші кола села почали надто відкрито проявляти свою нехоть до "міста", як чогось ворожого "селу" . Рівночасно пригадаємо, що, якщо йдеться про Україну та її са.остійницькі змагання того часу, то вони знайшли власне нікчемно слабку підтримку в приватницьких колах. В Україні, як, до речі, в усьому світі, інтереси приватників концентрувались мало що не на повних 100% на капіталі, до державницьких чи культурних прямувань вони були цілком індіферентними, вони просто про ці прямування часто взагалі нічого не знали.

У навітленні непу ми відмічуємо в Ляценка крім об'єктивних картин і грубі перекручення. Ляченко неправдиво перебільшує роль села і сільських спекулянтів у різкому піднесенні цін у 1928 р.; на тій самій сторінці, на якій Ляченко звалює вину на високі ціни на село й приватну ініціативу, він подає дані щодо витиснення і майже цілковитої ліквідації приватної торгівлі в 1928/29 р., себто суперечить сам собі, бо ж якраз ще тіль-

ки приватна торговельна мережа могла мати якийсь вплив на ціни, а її, як сказано, в 1928 р. майже не було. Насправді високі ціни диктувались самою державою; взагалі ж високі ціни 1928 р., це явище спільне для економіки всіх країн світу в тому часі, і тут насувається думка, що ССРСР виявився не так то й дуже незалежним від процесів коливань світової економіки, як це намагаються голословно твердити советські теоретики, в тому й Лященко. Так само як капіталістичні країни перебороли кризу тільки в 1937-38 рр., так і в ССРСР лише в тому самому періоді, себто в 1937-38 рр., відмічуємо деяку поправу матеріяльного положення робітників та селян. Післявоєнні роки показали теж, що такі заходи, як переоцінка заощаджень населення та девальвація карбованця була дуже близькими до явищ післявоєнної економіки в Англії, Італії чи Німеччині. Проблема пов'язаності економіки соціалістичних країн та капіталістичних країн заслуговує, на нашу думку, глибшої уваги та аналізу ^{x/}.

Лященко фальшиво розцінює розміщення промисловости в ССРСР, як позитивне і раціональне. Лященко, наприклад, говорить про приближення продуктивних центрів до споживача /див. стор. 320/, на ділі в ССРСР відмічуємо навпаки грубе порушення цього принципу, найкращим доказом того є недорозвинена текстильна чи шкіряна промисловість в Україні чи брак заводів легкових автомашин чи заводів різних ділянок хемічної промисловости, таких потрібних багатомільйонному населенню України, - не дивлячись на те, що в Україні є вся до того потрібна сировина, а також кваліфікована робоча сила. До цих порушень признались, до речі, самі партійні керівники в ССРСР в 1954-55 рр. і "обіцяли" виправити їх у 6-ій п'ятирічці.

x/ Наприклад, в США, в колах критично наставлених до теперішньої економічної, а також закордонної політики уряду, можна почути досить часто теорію, згідно якої сучасний підйом /"бум"/ у внутрішній економічній ситуації в США існуватиме тільки так довго, як довго ССРСР становитиме загрозу для США. Із хвилиною коли в ССРСР наступлять такі зміни, які зроблять його незагрозливим для США, в тих же США повинен буцім то наступити різкий крах в економіці країни.

Дуже неприємно вражають нас часті атаки Ляценка проти різних троцькістів, зінов"євців і т.п. "ворогів народу". Не тому, щоб хтонебудь міг бути прихильником тих різних ухилів від "сталінської" лінії, а тому, що підшиті їм провини є виразно імажінарними, або принаймні, грубо перебільшеними. Як нелогічно поступає Ляченко, видно з того, що в одному місці він громить троцькістів і зінов"євців за форсування ними проєктів надто слабкої індустріалізації / т.зв. теорія зникаючої кривої/, а декілька сторінок далі закидає їм прямування до шкідливої "суперіндустріалізації". Насправді всі оті троцькісти, бухарінці, зінов"євці, риковці і їм подібні були переконаними комуністами, вони всі свої сили віддали на закріплення советської влади в Росії, вони насильно насаджували советську окупацію в Україні, Білорусі, Кавказі і інших країнах колишньої царської імперії-тюрми, вони самі здійснювали націоналізацію і промисловості і сільського господарства. Деякі відміни і незначні нюанси в їхній тактиці "здійснення соціалізму", дещо різні від шляхів групи, яку /не завжди правильно/ називають сталіністами, постали в їхній найліпшій вірі в правильність їхніх доріг. Зазнали ж вони репресій тільки порядком боротьби за владу в ССРСР.

Ляченко розглядає надто оптимістично досягнення промисловості на прикінці непу, його рожева картина Донбасу та господарства на вугільних шахтах різниться докорінно від описів, наприклад, такого вірогідного обсерватора тогочасних подій як Антоненка-Давидовича /див. його репортажі в книзі "Землею Українською", Держвидав, Київ, 1929/.

Якщо йдеться про негативи непу, то в Ляценка знаходимо цікаві дані про найману працю тих часів і безробіття. Під найманою працею розуміє автор робітників, zatrudнених в індивідуальному, приватному секторі, переважно на селі. Цих робітників налічувалось тоді в Росії 1 404 тисяч, а в Україні 401 тисяч; цікаво, що найманою працею послуговувались інколи навіть бідняки. Не зважаючи на такий стан було зареєстровано в ССРСР, насамперед в його європейських областях, у 1927-28 рр. 1 мільйон 300 тисяч безробітних, це стільки офіційно зареєстрованих, ясно, що й не зареєстрованих було чимало. Згадані цифри щодо найманої сили і безробіття є дуже важливими й повчальними для нас. Вони ясно заперечують фальшиву і надзвичайно шкідливу теорію

деяких фанатичних прихильників большевицьких заходів, якими б вони жорстокими не були, теорію, згідно з якою советська влада пішла в 1930-1933 рр. на екстремні репресії проти села також тому, щоб отими репресіями вигнати людей із села до міста, створивши таким чином кадри робітників для новоорганізованих заводів та фабрик, для яких у періоді посиленої індустріалізації начебто не вистачало робочої сили. Цифри, наведені Лященком, говорять про те, що мільйонні маси наймитів і безробітних того часу становили собою аж надто велику резерву робочої сили, до того ж сили набагато краще кваліфікованої на заводських робітників за вчорашніх селян. Ми мусимо особливо гостро засудити згадану вгорі "теорію" об'єктивних причин голоду 1933 р. тим більше, що в бік цієї дикої теорії схиляються навіть деякі українці на еміграції /Поповський, Сімінський, Куницький/.

Надзвичайно цікаво, що Лященко не кладе виразної лінії розподілу між кінцевим періодом непу та початковим етапом 1-ої п'ятирічки. Тут, нам видається він поступає правильно, бо офіційного "відкликання" непу власне не було, так, як не було тоді ще такого надмірного шуму щодо введення п'ятирічки, яким попереджала советська пропаганда проголошення наступних п'ятирічок, зокрема третьої і п'ятої. Аналіза автора, дана 1-ій п'ятирічці, підтверджує факти, промовчувані або притасні довгі роки, як, наприклад, про те, що такі новобудови в Україні як ХТЗ чи Озів-сталь не були в проєктах п'ятирічки, заініціював і проводив їх будову уряд УССР /харківського періоду/, а Москві не залишалось *post factum* нічого іншого, як увести їх у начебто модифіковані пляни, уже під самий кінець п'ятирічки. Лященко не приховує, що такі розхвалювані новобудови, як Дніпрогес, Магнітогорськ, Кузнецьк були в усіх деталях проєктовані закордонними інженерами, також керівництво будівництва було в їх руках. Освоєння цих новобудов пізніше советськими технічними силами натрапляло на великі труднощі і потужність згаданих вузлів чи заводів ще довгі роки використовувалась зовсім незадовільно. Коли, наприклад, "Гіпромез", який спочатку також находився під керівництвом німецьких інженерів, взявся сам проєктувати металургійні заводи, то будівництво проводилось з величезними перебоями і тривало надзвичайно довго. Робота "Гіпромезу" покращала тільки значно пізніше, до речі, дякуючи зусиллям насамперед відомих українсь-

ких металургів /Бардін, Курдюмов, Луговцов, Доброхотов, Кащенко і інші/.

Досить багато маловідомих даних наводить Лященко, коли насвітлює жахливі корчі сільського господарства в СРСР в періоді 1-ої п'ятирічки і насильної колективізації. Зате дуже суб'єктивними є твердження Лященка щодо тогочасних можливостей механізації сільського господарства. З однієї сторони автор приводить ряд даних про те, що держава зарезервувала постачання тракторів та інших сільськогосподарських машин виключно для різного типу артилей чи колгоспів, суворо допильновувала, щоб вони не попали в користування приватникам, а з другої сторони мотивує, наприклад, введення карткової системи в 1928 р. тим, що приватне господарство не було в стані, начебто по своїй власній вині, застосувати техніку в управі ріллі. Таке твердження Лященка є не тільки суперечним, але й явно фальшивим, - досвід, наприклад, в США показує, що і приватний сектор може прекрасно освоїти найпередовішу техніку на селі, советська влада ж позбавила навмисне своє село цієї можливості. Так само навмисне советська влада підривала всіма можливими заходами діяльність сільськогосподарських кооперативів, які в один час втішались великими симпатіями широких кіл середняків, а навіть заможних селян. Ота підривна робота партійних та державних органів щодо кооперативів вражає особливо тому, що теоретично, на папері, держава начебто підтримувала всі форми кооперації.

Лященко не в'яснює як слід процесу творення радгоспів. Коли ми довідуємось з книги, що посівна площа радгоспів виросла з 1,5% всієї посівної площі в СРСР в 1928 р. до аж 10,0% цієї площі в 1932 р., то автор не в'яснює за рахунок яких земельних фондів відбувався цей зріст. Структурою радгоспів потрясли весь час укрупнення то знову розкрупнення, які чергувались без будь-якої логіки. З ще більшими потрясеннями відбувався процес насильної колективізації. Надзвичайно промовистими є сумні цифри 1930 р. Так, колгоспи становили в сільському господарстві СРСР тільки 8,8% на день першого вересня 1929 р., уже 29,3% на день 1 лютого 1930 р., а всього біля сорока днів пізніше, на день 10 березня цього ж року аж 70,9%. Далі цей відсоток знову раптово зменшується в дуже короткому часі і 1 квітня 1930 р. становить 55,8%, а 1 травня цього ж року лише 36,6% .

Ці надзвичайні коливання приводять до катастрофічного зменшення врожаїв, не згадуючи вже про страждання села взагалі. Сам Лященко пригадує, що розагітовані ледарські елементи села допускались під претекстом "розкуркулення" грубих ексцесів, наприклад, погромів та граблення і середняцьких господарств. Не може теж укрити Лященко того, що ті ексцеси відбувалися найчастіше під протекторатом та за ініціативою партійних та державних органів. Намагаючись вибілити советський лад, як такий, Лященко звалює вину на місцеві партійні органи, які начебто допускались перекручень "головної" лінії. На доказ своєї гіпотези Лященко наводить ухвалу ЦК партії від 14 березня 1930 р., яка засуджує злочини, делікатно названі у ній "перекрученнями". Тут Лященко свідомо грубо фальшує факти. Насамперед штучною є його атака на якихсь імажिनарних троцькістів, які начебто на місцях перекручували "сталінську" лінію. Наскільки фіктивними є ті троцькісти, знаємо прекрасно з того, що майже жодні з тих фанатиків насильної колективізації не були покарані, мало того, величезна більшість із них пролізла самим найближчим часом приспішеними темпами по партійній драбині вгору і становила стрижень тих кадрів, які якраз і здійснювали найжорстокіший режим терору в пізніших "сталінських" роках, зокрема в 1937-39 рр. та 1948-52 рр. Крім того відомо, що особливо безоглядних репресій зазнало село в 1932-33 рр., себто тоді, коли повинна б обов'язувати приведена Лященком ухвала ЦК партії. На ділі ця ухвала існувала лише на папері; у практиці обов'язували таємні накази та інструкції Москви, спрямовані на знищення села ^{х/}.

У советських виданнях ми звикли зустрічати постійне перебільшення ролі МТС у розвитку /якщо тут про розвиток взагалі може бути мова/ сільського господарства в СРСР. МТС-ам приписувалось різноманітні заслуги /напр., в покращанні валових врожаїв/, неспівмірно роздуто їх значення. Лященко, хоч повторює деякі трафаретні твердження советської пропаганди, то все ж таки не роздуває їх ролі; уже самий факт, що МТС-ам Лященко присвячує

х/ Деякі з тих таємних документів були опубліковані в 1950-54 рр. на Заході, див., наприклад, праці Калинника, Д. Соловоя /Голгота України, Вінніпег, 1953/, Л. Лавріненка, Г. Костюка /The Stalinist Purge of the Ukraine 1930-38, Research Programm on USSR /, Г. Соснового /Правда про голод в Україні 1932-33 рр., "Укр. Вісті", № 10-11, 1950/.

ледве дещо більше за три сторінки у своїй роботі / 253-257/, говорить сам за себе. Автор пригадує, що ще в 1930 р. діяли в СРСР лише 158 державних МТС-ів; 476 МТС-ів належали сільсько-господарським кооперативам. Мимохіть Лященко признає, що МТС-и відіграли насамперед політичну роль, трактори служили в першу чергу до заорання меж між окремими господарствами на селі, змушували / в дослівному значенні слова/ селян іти в колгоспи. Роль ж МТС-ів у піднесенні врожайности чи потужности сільського господарства є на ділі мізерною, - уже багато пізніше /1956 р./ ми знаходимо підтвердження цього факту в промовах та статтях, наприклад, міністра сільського господарства СРСР Мацкевича.

Період 2-ої п"ятирічки Лященко розглядає коротко і трактує його як один із розділів в тематиці соціалістичної перебудови економіки СРСР. Розділ же про 3-тю п"ятирічку є, як ми вже відмітили у вступі, останнім у книзі Лященка, опрацьованим детально й уважно. Якщо йдеться про 3-тю п"ятирічку, нас вражає непослідовність автора, поскільки він широко розводиться над плянами, які тільки повинні б були бути досягнуті в 1942 р., якби не перешкодила війна, себто над нездійсненими плянами. Ми тепер уже знаємо, що ті пляни, накреслені для 1942 р., були абсолютно роздутими і в багатьох випадках просто нездійсними; це однозначно показала аналіза багатьох західніх економістів, це видно виразно теж із пізніших п"ятирічок, як от четвертої чи навіть п"ятої, які задовольняються в багатьох ділянках кінцевими показниками меншими за маніякальні кінцеві показники плянів 3-ої п"ятирічки. Практично 3-тя п"ятирічка не тільки що не була закінчена, але вже в її другому році /1939/ зазнала докорінних перемін та свого роду дегенерації, зв"язаних з вибухом війни. Тимто було б для читача куди корисніше, якби Лященко, замість розводитись над ніколи нездійсненими проектами 1942 р., дав конкретну аналізу стану скажім 1939 чи 1940 р. Щоправда, автор дає пізніше картину і цих років, але ця картина як резюме виявляється досить туманною, невиразною. Виразніше зарисовуються тільки деякі епізоди. Лященко підтверджує, наприклад, недостатньо відомий факт, що будова Кубишівського гідровузла /КГУ/ проводилась уже в 1938-40 рр., хоч офіційну ухвалу уряду проголошено щойно в 1950 р. Цей епізод цікавий тим, що він викриває часто стосований в СРСР трюк, згідно яко-

го окреслене будівництво ведеться в СРСР деякий час більше або менше засекреченим способом, а тільки добре пізніше проголошується його офіційно, із усім галасом пропаганди, наголошуючи, рівночасно, із особливим притиском строки закінчення будівництва. Таким чином непоінформований загальний виносив враження, що великих розмірів будівництво закінчено в порівняно короткому часі, що далі, консеквентно, викликає корисну думку про ефективність советських методів будівництва. Насправді будова даних об'єктів триває найчастіше надзвичайно довго і тільки в останній стадії будівництва проголошується його публічно. Прикладів такого поступування можна навести багато; самими характерними, щоб згадати тільки останні роки, є Аблакетський гідровузол в Усть-Каменогорську чи Ново-Тагільський металургійний завод на Уралі. Якщо йдеться про початкову стадію будівництва цього останнього, то советським органам було просто соромно признатись, що збудовано його без попереднього належного вивчення довколишніх залізрудних злож, а крім того не забезпечено його електроенергією. Тільки, коли виявилось, що збудований величезним коштом завод простояє половину часу, не маючи ні руди ні електроенергії, розпочато будівництво окремої ТЕЦ для нього, та гарячково шукалось нових залізрудних родовищ. Це не міняє факту, що Ново-Тагільський завод працював довгі роки тільки на 50% своєї потужности, а ще й тепер у 6-ій п'ятирічці його робота підсилюється найрізноманітнішими зовсім штучними й коштовними заходами ^{x/}.

У розділі про 3-тю п'ятирічку звертають нашу увагу й деякі дані про важку промисловість України. Так, у Горлівці, в Донбасі, побудовано вже в лютому 1938 р. споруди для підземної газифікації вугілля. Згадана дата цікава тим, що і в західному світі спеціалісти цікавились серйозно проблемою підземної газифікації вугілля, але значно пізніше; стосовні експерименти ширшого масштабу проведено, наприклад, в Англії щойно в 1956/57

x/ Див. дані в статті С. Первушина: Комплексное использование минерального сырья в промышленности и его экономическая эффективность, "Плановое Хозяйство", № 2, 1957, стор. 23-36. Також у статті Л. Зусмана: Резервы экономии сырья и материалов в черной металлургии, "Плановое Хозяйство", № 5, 1951, стор. 70-76.

роках. Лященко нотує також факт викриття "шкідництва" великих масштабів у Криворізькому басейні в 1938 р. Оце шкідництво полягало в гальмуванні "розбудови" Криворізьких залізних рудників та припізненні будівництва рудозбагачуючих фабрик. Лященко не замовчує, що це "шкідництво" Москва ліквідувала найжорстокішими заходами; обвинуваченим закидали пізніше теж буцім то зривання житлового будівництва в Кривбасі. Цей трюк, який досить часто повторюється в усіх московських монстр-процесах, ввела партійна пропаганда тому, щоб показати "трудячим", що в ССРСР карають людей, які допустились начебто дій, шкідливих для самих же трудящих. Повідомляючи про розгром інженерного активу Кривбасу в 1938 р., Лященко розкриває мимохіть куліси невпинної боротьби українських кіл з експлуататорською політикою Москви, боротьби, яка продовжувалась навіть у роках найпосиленішого советського терору на передодні 2-ої світової війни.

Два останні розділи книги присвячені економіці воєнного періоду та 4-ій, т.зв. відбудівній, п"ятиріччі. Ці розділи відбігають своїм характером від попередніх, вони неповні, в них мало фактичного матеріалу, небагато цифрових даних. Хворому Лященкові не вистачало вже мабуть сил провести детальнішу аналізу згаданого періоду, не виключене теж, що влада почала робити йому різні труднощі, а насамперед не допускала його до документальних даних, про що він недвозначно й каже у своїй передмові /датованій ще 1954 року!/. Знаємо, що Лященко перейшов у післявоєнних роках /1945/ після багатолітнього побуту в Томську і Москві на роботу в Київ, на якій, до речі несподівано, заманіфестував себе доволі виразно українцем. Тут лежить мабуть і причина різних недоговорених труднощів у його роботі в Києві, а також причина його виправдування у згаданій нами передмові до 3-тього тому Історії, що він не розробив особливостей економічного розвитку в союзних республіках, але він уважає, що ця тематика заслуговує окремої детальної розробки передовими ученими даних республік. Лященко не вважав також мабуть періоду 1941-50 рр. таким важливим як попередні і цілеспрямовано не вважав доцільним присвячувати йому аж надто багато уваги. Нове посилення советського терору, помітне в 1948-52 рр., не залишилось, очевидно, без впливу на автора. Лященко безумовно знав куліси ліквідації одного з краєвих советських економістів Н.Воз-

несенського, у знищенні якого заважила багато опублікована ним відома книга про економіку СРСР під час війни, в якій Вознесенський подав ряд ревелюційних даних щодо економіки СРСР взагалі, зокрема ж з періоду, коли ці дані були особливо навмисне неповні, або й засекречені, себто 1938-45 рр. У післявоєнному періоді були репресовані також інші відомі економісти, як, наприклад, Варга чи український академік Воблій, якого нарис Економічної Географії України, у двох томах, виданий Академією Наук України в 1945-47 рр., був знятий негайно з усіх книжкових магазинів ^{х/}. Лященко, маючи під кінець свого життя палке бажання все таки закінчити свою велику монографію про народне господарство СРСР, над якою він працював стільки років, мусів дуже вважати, щоб не висловити еретичних думок, і тому від останніх сторінок його третього тому віє сухістю та офіційністю. Можемо тільки ствердити, що 4-та п"ятирічка дійсно не заслуговує на будь-яку особливу увагу і приділяючи їй небагато місця у своїй монографії Лященко поступає правильніше від багатьох еміграційних чи західних економістів, як, наприклад, Прокоповича, Шварца чи Добра, які невірні перебільшують значення 4-ої п"ятирічки у своїх працях про економіку СРСР. Ряд видатних американських советознавців також звужують свій інтерес здебільша до післявоєнного періоду в економіці СРСР, але вони роблять це з інших мотивів: ідучи з типично американським курсом вузької спеціалізації, вони цікавляться тільки сучасним, найсвіжішим станом економіки СРСР, її історичний розвиток залишається /неправильно/ поза їхньою увагою. Зате Лященко як економіст-історик зацікавлений у першу чергу зростанням советської економічної системи і, як у випадку кожного процесу зростання, самим важливим він вважає роки "дитинства" та "юности", і тому за періодом воєнного комунізму, а насамперед непу та 1-ої п"ятирічки, він правильно закріплює важливість першого ступеня.

х/ Зокрема 2-ий том Економ. Географії УРСР видався советській владі таким небезпечним, що про нього немає жодних згадок навіть у виданнях періоду "відлиги". Навіть у "Нарисах з історії економічної думки на Україні", виданих Академією Наук України в 1956 р. не згадується про цей 2-ий том Воблого в бібліографії його трудів /див.стор. 383-384 згаданих нарисів/.

Проте, і в насвітленні періоду війни та повоєнної відбудови трапляються у Ляценка цікаві для нас дані. Наприклад, ми знаходимо дані про те, якого важкого удару нанесла сільському господарству, а також промисловості, непередбачена мобілізація усіх військово-здібних мужчин в 1941-42 рр. - дані, замовчувані з правилами в усіх інших советських публікаціях. Ми маємо далі змогу переконатись, що повоєнна допомога знищеній війною Україні, про яку один час так багато говорила як Москва, так і київська преса, була насправді дуже мізерною /див. стор.559/. Мізерію цієї допомоги унаглядніше виразно проведена Ляценком у попереджуваних абзацах аналізу стану 1943-44 рр., яка дає хоч і не комплектну, але все таки доволі широкую картину советських зусиль того часу, а не сцену, звужену до якогось одного заводу, міста чи навмисне вибраної території, сцену, яка становить отой часто стосований трюк советської пропаганди, який позбавляє нас можливості дійти до єдино-правильних висновків на базі паралельного порівняння.

Ляченко говорить досить відверто про те, що заводи чорної металургії систематично не виконували планів третьої п"ятирічки /ми даремно шукали б цих даних в советській пресі того часу!/, що механізацію і автоматизацію сталеварення почали вводити в СРСР із величезним спізненням, тоді, коли її брак наніс уже мільярдів збитки економіці СРСР. Автор висловлюється з певною дозою критицизму про перманентні зміни і нестабільність сільського господарства та про насильно форсовану розбудову заплля советської промисловості в азійських і далекосхідних районах, проведену порядком штурмовщини у період війни, а також і в пізніших роках. Ляченко не приховує того, що продукція європейської частини СРСР ледве досягнула в 4-ій п"ятирічці масштабів 1939 року, що, іншими словами, війна припізнила процес росту згаданих районів на цілих одинадцять років. Враження цього спізнення залишається у нас навіть не дивлячись на те, що останній розділ книги автор закінчує трафаретними, витертими тирадами про "рост матеріального благосостояння". До якого ступеня дегенерована все таки аналіза Ляценка в останніх розділах його монографії, говорить такий приклад, що він, згадуючи про грошову реформу, проведену в СРСР в 1947 р., промовчує в чому вона власне полягала, промовчує, що вона була наслідком нової інфляції карбованця, промовчує факт, жорстокого пограбування державою на-

селення ССРС з його важко здобутих заощаджень.

Позитивом книги Ляценка можемо вважати хронологічний показник важливіших економічних заходів в ССРС в періоді 1917-1950 рр. До речі, вже навіть тільки перегляд цього показника викриває і зростаюче закабалення робітників та селян, яке проходило в згаданому періоді, і зростаючу централізацію керування народнім господарством всього ССРС в Москві. Ця централізація розрослась, як нам відомо, до просто монструальних масштабів і почала виразно гальмувати зріст економіки в ССРС, проте деякі не дуже ширі зусилля повернути зо шляху хворобливої і безперечно шкідливої централізації припадають аж на 1954-55 рр. ^{х/}. У показнику вражають деякі повторення і неточності, наприклад, під роком 1932 раз згадується, що Дніпрогес увійшов у дію дня 1 травня, а декілька рядків далі, що 10 жовтня. Показник промовчує всі удари, нанесені економіці ССРС в 1941 та 1942 рр., а також всі тогочасні панічні заходи Москви /наприклад, евакуацію промисловости України за Урал/. Щодо надто частих змін у системі керування промисловістю в ССРС, Ляченко зупиняється в тексті 3-го тому Історії на постанові таких ранніх господарських організацій як ВСНХ /Висший Совет Народного Хозяйства/ чи ГОМЗА /Гособъединение машиностроительных заводов/ в 1918 р., які поступово ведуть до змін 1923-24 років /постання трестів, комбінатів, див. стор. 148-159 книги/, а далі до загострення структури в 1927-28 рр. /зріст ролі Главків, див. стор. 234-237/, і перероджуються нарешті в казенно-бутафорну організацію "сталінського" типу /стор. 400-407/. Зміни структури плянового господарства показані Ляченком доволі виразно і об'єктивно, без трафаретного забарвлення.

Зате великим недоліком книги Ляценка є те, що він присвячує рішуче недостатню увагу природнім ресурсам ССРС. Він не аналізує їх територіяльного розміщення, не дискутує пляномірности їх використання. Деякі дані ми ще можемо зустріти в 2-му томі Історії Народнього Господарства ССРС, в розділах, XIX та XX сторіч, але ж в періоді 1917-50 рр. картина вивченого стану ресурсів ССРС докорінно змінилась; про що Ляченко говорить у

х/ У 1956-57 рр. децентралістичні тенденції зазнали повного гальмування, докладніше про це див. статтю А. Денисова під промовистим заголовком: "Демократический централизм основа ленинских принципов руководства народным хозяйством", "Плановое Хозяйство", № 5, 1957, стор. 12-23; також передова в "Вопросах Экономии", № 6, 1957, стор. 3-14.

3-му томі тільки дуже загально. Ще наприкінці 1941 р. лише 5% території СРСР були охоплені великомаштабною геологічною розвідкою. Слабкий стан геологічної розвідки в СРСР був, між іншим, причиною того, що плани індустріальної розбудови Сибіру, намічені в 3-ій п'ятирічці, не були зовсім виконані, надії найти якісь нові великі родовища корисних копалин, зокрема, залізної руди та антрацитового вугілля, завели тоді повністю, безуспішність тогочасних заходів підтверджують плани геологічного сектора як п'ятої, так і шостої п'ятирічок, які на ділі є нічим іншим, як повторенням завдань ще 3-ої п'ятирічки. Гарячкові розшуки, які провадились прихвощем у Сибірі та Середній Азії в періоді війни не принесли, як відомо, жодної виразної зміни на краще. Ці розшуки провадились тоді за принципами, абсолютно незгідними з примітивними законами економіки. Москві йшлося у тому часі не про відкриття злож взагалі, а насамперед про відшукання навіть малих та коротко-триваючих родовищ, очевидно, нерентабельних з економічної точки погляду, які б лише дозволили гнати ще принаймні дальших кілька місяців воєнні заводи, які діяли в 1942-44 рр. за Уралом. Проблему використання геологічних багатств азійської частини СРСР наświetлює Лященко не тільки дуже поверховно, але в парі з тим, тенденційно. Він підкреслює, наприклад, вагу вугільного басейну Лени, хоч його практична вартість, з огляду на непригожі транспортіві, а насамперед кліматичні умовини, є приблизно така, як, скажім, вугільних басейнів Антарктики. Коли мова про вугілля, то останні роки показали, що роля західних районів СРСР, а докладніше України, виростає знову дуже помітно і доводиться дивуватись, що Лященко не згадує про такі факти, як відкриття т.зв. Великого Донбасу, себто нових великих злож вугілля на північний захід від "старого" Донбасу, чи відкриття великого Волинсько-Львівського вугільного басейну в західних областях України; обидва факти вже були відомі тоді, коли Лященко опрацьовував свою книгу.

Н. Теодорович

СТАН ПРАВОСЛАВНОЇ СИНОДАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ В 1917 РОЦІ
/ Довідковий матеріал /

Від Редакції

Стаття Надії Теодорович подає стан Російської Синодальної Церкви і її політики в Україні 1917 року. Дані взяті з офіційного синодального довідника / реєстри ієрархів, педагогів духовних шкіл тощо/. Старий архівний матеріал таким чином став важливим джерелом з історії УАПЦ України.

Як відомо, в українському національному відродженню брали участь найвидатніші сини інтелігенції і духовництва /митрополит В. Липківський, М. Грушевський, С. Петлюра, С. Єфремов, єпископ Парфеній та інші/. Ієрархія Російської Синодальної Церкви лишилася обіч подій, а український народ вступив у революцію і зудар з більшевизмом без князів Церкви, але з твердою вірою і бажанням мати свою власну Церкву.

Вступ

Для дослідження питання про сьогоднішній стан Православної Церкви в Україні дуже часто бракує довідкового матеріалу.

На території України, що поділялась тоді на 9 губерній: Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Харківська, Херсонська і Чернігівська, - було 9 однойменних єпархій. Очолюючи їх єпископат мав такі титули:

Митрополит Київський і Галицький;
Архієпископ Волинський і Житомирський;
Архієпископ Таврійський і Симферопільський;
Архієпископ Харківський і Охтирський;

Архиепископ Херсонський і Одеський;
Архиепископ Чернігівський і Маріупільський;
Єпископ Подільський і Брацлавський;
Єпископ Полтавський і Переяславський 1/.

Як видно з самого переліку єпархіяльних архиєреїв, їм було доручено духове життя і українського народу і представників інших націй, що жили в повітах / що належали до відповідних єпархій/ із мішаним населенням, де українці творили меншість. Як побачимо нижче, перераховуючи титули єпископів-вікаріїв, з них оформляли повіти, що були і є тепер поза етнографічними кордонами України.

І. Є П И С К О П А Т

Київська єпархія

1. Митрополит Київський і Галицький

ВСОЛОДИМИР /Василь Богоявленський/, Первенствующий член Святішого Синоду, Священно-Архимандрит Києво-Печерської Успенської Лаври.

Народився 1.1.1848 р. в Тамбовській єпархії. В 1874 р. скінчив Київську духовну академію з званням кандидата богословських наук. В 1882 р. висвячений у священники. В 1886 р. постригся в ченці, піднесений до сану архимандрита і призначений ігуменом новгородського монастиря. В 1888 р. хіротонований в єпископа Староруського. Далі на єпископських становищах був: у 1891 р. єпископом Самарським, у 1892 р. - архиепископом Карталінським, екзархом Грузії. В 1898 р. був митрополитом Московським. З 1912 р. митрополит Петербурзький і Ладозький. В 1915 р. здобув науковий ступінь магістра богословія 2/.

У цьому ж році - за осудження ролі Распутіна при царському дворі - був позбавлений Петербурзької митрополичої катедри і з 23.11. перенесений на катедру митрополита Київського і Галицького. 25.І.1918 р. був замордований червоногвардійцями, на другий день після захоплення Києва Червоною гвардією 3/.

2. Перший вікарій Київської єпархії, єпископ Каневський

ВАСИЛЬ /Дмитро Богдашевський/, нар. 19.X.1861 р. в Волинській єпархії. В 1887 р. скінчив Київську духовну академію із ступенем кандидата богословія і призначений на становище виконуючого обов'язки доцента академії. В 1890 р. - магістр богословія. В 1902 р. екстраординарний професор Київської духовної академії. В 1904 р. - доктор богословія. З 1907 р. - ординарний професор тієї ж академії. В 1909 р. її інспектор. В 1910 р. висвячений у священники і піднесений до сану протоієрея. В 1913 р. постригся в чернецтво і піднесений до сану архимандрита. 6.8.

1914 р. хіротонований в єпископа Канівського 4/. Був ректором Київської духовної академії.

В 1927 р. заарештований за спротив обновленському розколові. Зісланий в Ужму / Комі АССР/. На засланні помер 5/.

3. Другий вікарій Київської єпархії, єпископ Чигиринський.

НИКОДИМ /Николай Кротков/. Народився 29.XI.1868 р. в Костромській єпархії. В 1890 р., після закінчення духовної семінарії, висвячений у священники. В 1899 р. постригся в чернецтво. В 1900 р. скінчив Київську духовну академію. В 1902 р. піднесений до сану ігумена. В 1903 р. ректор Олександрівської духовної семінарії, підвищений до сану архимандрита. В 1907 р. хіротонований в єпископа Акерманського. В 1909 р. - вікарій Кишинівської єпархії. 16.XI.1911 р. - єпископ Чигиринський 6/.

Після вбивства митрополита Володимира /Богоявленського/ керував Київською митрополією. Був одним з перших єпископів, що визнав уряд Української Центральної Ради. На Національному Конгресі в Києві 8.4.1917 р. був разом з єпископом Дмитром у почесній Президії х/. Пізніше архієпископ Херсонський і Таврійський. В 1922 р. був засуджений революційним трибуналом у справі "заховання церковних цінностей" до позбавлення волі з гострою ізоляцією. Зіслання відбував у Ташкенті і на острові Каспійського моря. Був звільнений. Прийняв юрисдикцію Московської Патріархії. В 1936 р. знову заарештований і зісланий в Канадакшу / на березі Білого моря/, де й помер 7/.

4. Третій вікарій Київської єпархії, єпископ Черкаський -

НАЗАРІЙ /Николай Блінов/. Народився в 1855 р. Після закінчення Петербурзької гімназії 2 роки студіював юридичні науки в Петербурзькому університеті. В 1875 р. закінчив Константинівську юнацьку школу і був зачислений на військову службу. В ранзі підполковника, в 1887 р., став братчиком Києво-Печерської Лаври. В 1890 р. постригся у ченці. В 1893 р. висвячений у ієроманахи. В 1896 р. - керуючий лаврською друкарнею. В 1901 р. піднесений до сану архимандрита. В 1903 р. єкклесіарх Лаври. В 1909 р. член Київської духовної консисторії. 31.I.1910 р. хіротонований в єпископа Черкаського 8/.

Під час революції був разом з арх. Антонієм /Храповецьким/ ворогом відновлення автокефалії Української Церкви. В 1920 р. вилучав з церкви автокефальне духівництво. За спротив обновленському ВЦУ / Вищому Церковному Управлінню/ був зісланий в Іжму /Комі АССР/. Помер на засланні 9/.

5. Четвертий вікарій Київської єпархії, єпископ Уманський

ДМИТРО /Вербицький/. Народився 4.8.1869 р. в Полтавській єпархії. В 1890 р., по закінченню Полтавської духовної семінарії, висвячений у священники. В 1896 р. постригся в чернецтво.

х/ Д. Д о р о ш е н к о, Православна Церква в минулому і сучасному житті України, Берлін, 1940, стор. 50.

В 1899 р. скінчив Київську духовну академію, як кандидат богословія, і призначений місіонером в Кишинівську єпархію. В 1901 р. - смотритель /наглядач/ Єдинецького духовного училища /Кишинівської єпархії/. В 1902 р. - смотритель Києво-Софійського духовного училища. В 1904 р. піднесений в сан архимандрита. 31.X.1910 р. хіротонований в єпископа Уманського 10/. Був кандидатом на становище Київського митрополита під час гетьмана П. Скоропадського /1918 р./. Під час голосування з 290 голосів одержав 130. Був архієпископом Білоцерківським.

За спротив обновленському ВЦУ був заарештований в 1923 р. і засланий в Іжму /Комі АССР/, де й помер 11/.

II. Волинська єпархія

1. Архієпископ Волинський і Житомирський, священно-Архимандрит Почаєвської Успенської Лаври

СВЛОГІЙ /Василь Георгієвський/. Народився 10.4.1868 р. в Тульській єпархії. В 1892 р. скінчив Московську духовну академію із званням кандидата богословія. В 1895 р. пострижений в чернецтво і висвячений на ієроманаха. Призначений інспектором Володимирської духовної семінарії. З 1897 р. - ректор Холмської духовної семінарії, тоді ж був піднесений до сану архимандрита. В 1903 р. хіротонований в єпископа Люблинського. В 1905 р. - єпископ Холмський. З 1907 р. член Державної Думи другого і третього скликання /з 1907 по 1912 р./. В 1912 р. архієпископ. 14.5.1914 р. призначений архієпископом Волинським 12/.

З 1922 р. на еміграції. Керуючий російськими православними церквами в Західній Європі, митрополит. В 1931 р. - екзарх Вселенського Патріярха. В 1945 р. - екзарх Московського Патріярха. Помер 26.7.1946 р. 13/.

2. Перший вікарій Волинської єпархії, єпископ Володимиро-Волинський -

ФАДЕЙ /Іван Успенський/. Народився 12.XI.1872 р. в Нижньоновгородській єпархії. В 1896 р. скінчив Московську духовну академію, із науковим ступенем кандидата богословія, та залишений професорським стипендіатом. В 1897 р. постригся в ченці і висвячений на ієроманаха. В 1901 р. - магістер богословія. В 1902 р. підвищений у сан архимандрита. 21.12.1908 р. хіротонований в єпископа Володимиро-Волинського 14/.

Після революції 1917 р. був архієпископом Астраханським. Був заарештований і зісланий у Саратов. В 1937 р. був ув'язнений в Тверській тюрмі. Помер 15/.

3. Другий вікарій Волинської єпархії, єпископ Кременецький

ДИОНІСІЙ /Константин Валєдинський/. Народився в 1877 р. в Муромі в Володимирській єпархії. В 1897 р. постригся в ченці і висвячений в ієроманахи. В 1900 р. скінчив Казанську духовну академію з науковим ступенем кандидата богословія. В 1901 р. - магістер богословських наук. Призначений інспектором Холмської духовної семінарії та підвищений у сан архимандрита. В 1911 р. призначений настоятелем Церкви при російським посольстві в Римі.

21.4.1913 р. хіротонований в єпископа Кременецького 16/. В 1918-19 рр. був членом Всеукраїнського Церковного Собору.

З 1923 р. митрополит Варшавський і всієї Польщі, першорядний автокефальної православної польської Церкви, що дістав своє затвердження від Царгородського Вселенського Патріярха. Після того, як Патріярх Московський /після остаточного опанування більшовиками Польщі в 1946 р./ відмовився визнати польську автокефалію, звернувся до Московської Патріярхії про відновлення канонічного і молитовного поєднання з нею. З цієї метою прибув у 1948 р. в СРСР. З того часу відомостей про митрополита Діонісія не було.

4. Третій вікарій Волинської єпархії, єпископ Острозький -

АВЕРКІЙ /Полікарп Кедров/. Народився в 1879 р. в Вятській єпархії. В 1904 р. скінчив Петербурзьку духовну академію. В 1910 р. постригся в чернецтво і висвячений в ієромонахи. В 1911 році призначений ректором Волинської духовної семінарії та підвищений у сан архимандрита. 27.6.1915 р. хіротонований в єпископа Острозького 18/.

В 1923 р. був заарештований за спротив обновленству. В 1927 р. був на засланні в Хенджендрі /Туркестан/. Після повертуту із заслання був знову заарештований під час колективізації, у зв'язку з "чисткою прикордонних районів від політично ненадійних елементів". В 1937 р. розстріляний 19/.

III. Катеринославська єпархія

1. Єпископ Катеринославський і Маріупільський

АГАПИТ /Антоній Вишневецький/. Народився 16.7.1867 р. в Волинській єпархії. Після закінчення Волинської духовної семінарії висвячений у священники. В 1895 р. постригся в чернецтво. В 1896 р. скінчив Київську духовну академію із науковим ступенем кандидата богословія і одержав призначення на становище інспектора Катеринославської духовної семінарії. Підвищений в сан архимандрита. 7.VI.1902 р. хіротонований в єпископа Уманського. В 1908 р. - єпископ Чигиринський. В цьому ж році переведений на катедру єпископа Владикавказького. 4.X.1911 р. призначений єпископом Катеринославським.

Після лютневої революції 1917 р. приймав участь у боротьбі за автокефалію Української Православної Церкви. За переведення українізації єпархії, а також за участь в урочистій зустрічі Головного Отамана Військ і Фльоти Української Народньої Республіки, члена Директорії УНР С.В. Петлюри в 1919 р., згідно з рішенням духовного суду був усунений від керування єпархією і звільнений на відпочинок в Георгієвський монастир.

Суд відбувся на вимогу генерала А. Денікіна і митрополита Антонія /Храповицького/, т.зв. "Тимчасове Вище Церковне Управління на півдні Росії" скликало Архисрейський собор у складі 12 єпископів, що одноголосно /при спробі оборони з боку архієпископа Дмитра Абашидзе/ засудили Владика Агапита. З огляду на те, що монастир, у якому мав перебувати Владика Агапит знахо-

дився в Таврійській єпархії, якою керував архієпископ Дмитро, Владика Агапит швидко став ігуменом того монастиря / о. Георгій Шавельський, Воспоминання последнего протопресвитера русской армии и Флота, И-во им. Чехова, Нью-Йорк, 1954, т.2, стор. 376-378/.

В 1922 р. разом з духівництвом житомирської єпархії був притягнений комуністичною владою до судової відповідальности за "приховання церковних цінностей". Був ув'язнений і замучений у в'язниці десь в 1925-1926 рр. 21/ Передають такі подробиці: йому запропонували підписати відречення від Бога, на що він відповів: "Якщо скажете, що відрубаєте мені одну руку за другою, то й тоді я не підпишу відречення" /М. Польський, Новые мученики российские, Джорданвиль, 1957, т.2, стор.279/.

2. Вікарій Катеринославської єпархії, єпископ Приозівський і Таганрізький -

ІОАН /Іван Поммер/. Народився в 1876 р. в Лифляндській губернії. В 1903 р. постригся в чернецтво. В 1904 висвячений в ієроманахи, в цьому ж році закінчив Київську духовну академію з науковим ступенем кандидата богословія і призначений викладачем в Чернігівську духовну семінарію. В 1906 р. інспектор Вологодської семінарії. В 1907 р. - ректор Литовської духовної семінарії. Підвищений до сану архимандрита. Призначений ігуменом Віленського Свято-Троїцького монастиря. В 1912 р. - єпископ Слуцький, вікарій Мінської єпархії. 4.4.1913 р. - єпископ Таганрізький 22/.

В цьому ж році був призначений архієпископом Ризьким і всієї Латвії. Первоієрарх автономної Латвійської православної Церкви під час незалежности Латвії. 12.X.1934 р. забитий біля Риги більшовиками-терористами 23/.

IV. Подільська єпархія

1. Єпископ Подільський і Брацлавський

МИТРОФАН /Митрофан Афонський/. Народився 13.X.1861 р. в Орловській єпархії. В 1886 р. скінчив Московську духовну академію з науковим ступенем кандидата богословія. В 1892 р. висвячений у священники. В 1906 р. підвищений в сан протоієрея, а після постриження в чернецтво - в сан архимандрита. В тому ж році хіротонований в єпископа Слезького. В 1910 р. - єпископ Катеринобурзький. 20.3.1914 р. - єпископ Подільський 24/.

2. Перший вікарій Подільської єпархії, єпископ Вінницький

ДАВИД /Юхим Качахідзе/. Народився 15.X.1872 р. в Імеретинській єпархії /Грузія/. В 1898 р. висвячений в ієроманахи. В 1899 році скінчив Казанську духовну академію і призначений інспектором шкіл "Товариства відновлення православного християнства на Кавказі". В 1905 р. ректор Вітебської духовної семінарії і архимандрит. 4.XI.1907 р. хіротонований в єпископа Алавердського, в тім же році позаштатний член Грузино-Імеретинської синодальної Контори. В 1912 р. єпископ П'ятигірський, вікарій Владикавказь-

кої єпархії. 14.11.1914 р. - призначений єпископом Вінницьким 25/.

3. Другий вікарій Подільської єпархії, єпископ Балтський -

ПІМІН /Петров/. Народився 26.X.1875 р. в Уфимській єпархії. В 1898 р. прийняв чернече постриження. В 1900 р. висвячений в ієромонахи. В 1901 р. закінчив Казанську духовну академію. В 1907 р. призначений ректором Тифліської духовної семінарії і позаштатним членом Грузино-Імеретинської синодальної Контори, з рівночасним підвищенням у сан архимандрита. 13.II.1911 р. хіротонований в єпископа Бакінського. В 1912 р. - єпископ Єриванський. 12.II.1915 р. призначений єпископом Балтським 26/. В пореволюційнім часі був зв'язаний з обновленством 27/.

V. Полтавська єпархія

1. Єпископ Полтавський і Переяславський -

ФЕОФАН /Василь Бистров/. Народився в 1873 р. в Петербурзькій єпархії. В 1896 р. закінчив Петербурзьку духовну академію з науковим ступенем кандидата богослов'я та був залишений при академії як професорський стипендіят. В 1898 р. постригся в чернецтво й був висвячений в ієромонахи. В 1901 р. підвищений в сан архимандрита. В 1905 р. здобув науковий ступінь магістра богослов'я. Був призначений екстраординарним професором та інспектором Петербурзької духовної академії. В 1909 р. хіротонований в єпископа Ямбурзького. В 1910 р. єпископ Таврійський і Симферопільський. В 1912 р. - єпископ Астраханський. 3.3.1913 р. призначений єпископом Полтавським і Переяславським 28/.

2. Вікарій Полтавської єпархії, єпископ Прилуцький -

НЕОФІТ /Николай Следников/. Народився в 1877 р. в Вологодській єпархії. В 1898 р. закінчив Казанську духовну академію з ступенем кандидата богослов'я. Призначений місіонером-проповідником Вологодської єпархії. В 1908 р. був пострижений в чернецтво і висвячений на ієромонаха. В 1910 р. підвищений в сан архимандрита. 10.3.1913 р. хіротонований в єпископа Ізмаїльського. 13.XI.1914 р. призначений єпископом Прилуцьким, ігуменом Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря 29/.

VI. Таврійська єпархія

1. Архiepіскоп Таврійський і Симферопільський -

ДМИТРО /кн. Давид Абашідзе/. Народився 12.X.1867 р. в Тифліській губ. В 1891 р. скінчив т.зв. Новоросійський /Одеський/ університет з дипломом другого ступеня. Вступив у Київську духовну академію і постригся в чернецтво. В 1896 р. скінчив академію з ступенем кандидата богослов'я. В 1900 р. - ректор

Олександрівської місіонерської духовної семінарії. Підвищений у сан архимандрита. 23.IV.1902 р. хіротонований в єпископа Алавердського. Член Грузино-Імеретинської синодальної контори. В 1903 р. - єпископ Балтський. В 1906 р. - єпископ Туркестанський. З 25.VI.1912 р. єпископ Таврійський 30/. З 1915 р. - архієпископ.

Співучасник собору 1917-1918 рр. Тратячи з 1918 р. зір, почав відходити від архипастирської діяльності, його тягло до осамітнення. Прийняв у Києво-Печерській Лаврі схиму з іменем Антоній. В 1923 р. був заарештований більшовиками, але з наказу Сталіна був звільнений, бо Сталін не забув, що єдиний єпископ Дмитро був свого часу проти звільнення Сталіна з духовної семінарії в Тифлісі. Пізніше архієпископ Дмитро жив у Києві приватно на Кловському Спускові. Тішився великою популярністю серед населення. Перед німецькою окупацією /в 1939 р. ?/ помер 31/.

2. Вікарій Таврійської єпархії, єпископ Севастопільський -

СИЛЬВЕСТР /Олександр Братановський/. Народився 21.8. 1871 р. в Ярославській єпархії. В 1896 р. скінчив Петербурзький університет /юридичний факультет/. В 1898 р. постригся в чернецтво. В 1900 р. скінчив Московську духовну академію з ступенем кандидата богослов'я. В 1902 р. підвищений до сану архимандрита і призначений ректором Кутаїської духовної семінарії. 4.IV.1910 р. хіротонований в єпископа Рибінського. 30.IV. 1915 р., призначений єпископом Севастопільським 32/.

VII. Харківська єпархія

1. Архієпископ Харківський і Охтирський -

АНТОНІЙ /Олексій Храповицький/, синодальний член, ігумен Покровського монастиря. Народився 17.3.1863 р. в Новгородській єпархії. В 1885 р. скінчив Петербурзьку духовну академію, як кандидат богослов'я. Залишений при академії як професорський стипендіят. Постригся в чернецтво. Висвячений на ієромонаха і призначений заступником інспектора академії. В 1888 році здобув наукове звання магістра богослов'я і був призначений доцентом академії. В 1890 р. підвищений до сану архимандрита і призначений ректором Петербурзької духовної академії. В 1895 р. - ректор Казанської духовної академії. В 1897 р. хіротонований в єпископа Чебоксарського. Службовий шлях: 1899 р. - єпископ Чистопільський, 1900 - єпископ Уфимський, 1902 р. - єпископ Волінський. В 1906 р. вибраний членом Державної Ради. Підвищений до сану архієпископа. В 1911 р. здобув учений ступень доктора богословських наук. В 1912 р. - член Святішого Синоду. 14.5.1914 р. - архієпископ Харківський і Охтирський 33/.

В 1917 р. підвищений до сану митрополита. На Московському соборі 1917-1918 рр. один із 43 кандидатів на Патріярха. В 1918 році - митрополит Київський і Галицький. Вибраний незаконно: з 290 голосів одержав 160, замість приписаних 2/3, тобто 194 голосів x/. Жорстокий ворог Української Церкви. Виїжджаю-

чи на еміграцію, залишив заповіт - заборона богослужби в українській мові. Його наказ виконував єпископ Назарій, вікарій Київської єпархії. На еміграції очолив Синод Російської зарубіжної православної Церкви. Помер в Білгороді 10.8.1936 р. 34/

2. Перший вікарій Харківської єпархії, єпископ Старобільський -

ФЕДІР /Федір Лебедев/. Народився в 1873 р. в Рязанській єпархії. В 1904 р. скінчив Казанську духовну академію як кандидат богословія. Постригся в ченці і висвячений в сан ієромонаха. В 1908 р. призначений ректором Астраханської духовної семінарії. Підвищений в сан архимандрита. 8.5.1911 р. хіротонований в єпископа Сумського. 14.5.1916 р. призначений єпископом Старобільським 35/. Числиться серед забитих 36/.

3. Другий вікарій Харківської єпархії, єпископ Сумський -

МИТРОФАН /?/. Скінчив Казанську духовну академію. В 1904 році був Волинським єпархіяльним місіонером. В 1907 р. постригся в ченці і висвячений в ієромонахи. В 1910 р. підвищений в сан архимандрита. В 1915 р. Харківський єпархіяльний місіонер. 5.VI.1916 р. хіротонований в єпископа Сумського 37/.

VIII. Херсонська єпархія

1. Архієпископ Херсонський і Одеський -

НАЗАРІЙ /Николай Кириллов/. Народився 4.XII.1850 р. в Донській єпархії. Після закінчення духовної семінарії висвячений у священники. В 1880 р. закінчив Київську духовну академію зі ступенем кандидата богословія. В 1892 р. - ректор Ставропільської духовної семінарії. Хіротонований 1893 року в єпископа Кирілівського. В тому ж році перенесений єпископом Гдовським. В 1897 р. став єпископом Олонецьким. В 1901 р. єпископом Нижньоновгородським. З 1909 р. - архієпископ. В 1910 р. архієпископ Полтавський і Переяславський. 8.3.1913 р. призначений архієпископом Херсонським і Одеським 38/.

Після революції 1917 р. - митрополит Кутаїський. Взятий органами державної безпеки хворим з ліжка і засуджений за підпис під зверненням до Генузької Конференції про спасіння Грузії від большевицького терору. Був перевезений у Москву і розстріляний 39/.

2. Перший вікарій Херсонської єпархії, єпископ Миколаївський -

ОЛЕКСІЙ /Дмитро Баженов/. Народився в 1872 р. в Таврійській єпархії. В 1900 р. постригся в ченці і висвячений на ієродиякона. В 1902 р. скінчив Петербурзьку духовну академію, як кандидат богословія, і висвячений в ієромонахи. В 1911 р. підвищений в сан архимандрита і призначений ректором Чернігівської духовної семінарії. 8.12.1918 р. хіротонований в єпископа Миколаївського 40/.

3. Другий вікарій Херсонської єпархії, єпископ Єлисаветградський -

ПРОКОПІЙ /Титов/. Народився в 1877 р. в Томській єпархії. В 1901 р. скінчив Казанську духовну академію як кандидат богословія. З цього часу викладач духовних учбових закладів. В 1909 р. підвищений в сан архимандрита. З.8.1914 р. хіротонований в єпископа Єлисаветградського 41/.

Після революції 1917 р. був 4-им вікарієм Петроградської єпархії.

На початку 20-х років був засуджений в Одесі за "спротив советській владі" і зісланий на Соловки, де перебував ще в рр. 1923-1926. Відбував заслання також в Томську, Камишинському /Царицинська обл./. В 1937 р. розстріляний 42/.

4. Третій вікарій Херсонської єпархії, єпископ Новомиргородський -

вакансія 43/.

IX. Чернігівська єпархія

1. Архиепископ Чернігівський і Ніжинський -

ВАСИЛЬ/Василь Богоявленський/. Народився 1.II.1867 р. в Тамбовській єпархії. Після закінчення Тамбовської духовної семінарії в 1888 р. висвячений в 1890 р. на священника. В 1900 р. скінчив Казанську духовну академію з ступенем кандидата богословія. В 1907 р. здобув науковий ступінь магістра богословія. В 1908 р. пострижений в чернецтво і призначений ректором Чернігівської духовної семінарії. Підвищений в сан архимандрита. В 1909 р. хіротонований в єпископа Сумського. В 1911 р. перенесений на катедру єпископа Новгород-Сіверського, вікарієм Чернігівської єпархії. 12.5.1911 р. призначений єпископом Чернігівським. З 6.7.1916 р. виконує обов'язки Голови Видавничої Ради при Святішим Синоді. 5.X.1916 р. - архиепископ 44/.

Під час лютневої революції, як прибічник самодержавства, був усунений від керівництва єпархією і відійшов на спочинок. В 1918 р. був вибраний Московським собором 1917-1918 рр. членом комісії для розслідування обставин убивства пермських єпископів /архиепископа Андроніка і єпископа Феофана/, що було доконане 4.6.1918 р. Під час повороту з матеріалами комісії до Москви був невідомими злочинцями замордований. Тіла його і його супровідників були викинені з потягу під час їзди, знайдені селянами і поховані. З огляду на те, що ці могили почали притягати прочан, комуністична влада викопала тіла небіжчиків і спалила 45/.

2. Перший вікарій Чернігівської єпархії, єпископ Стародубський -

ПАХОМ /Петро Кедров/. Народився в 1877 р. в Вятській єпархії. В 1898 р. скінчив Казанську духовну академію як кандидат богословія і прийняв чернецтво. В 1899 р. висвячений в ієромонаха. З 1900 р. по 1904 р. на адміністративних посадах в духовних учбо-

вих закладах. В 1905 р. підвищений до сану архимандрита. 30.8. 1911 р. хіротонований в єпископа Новгород-Сіверського. 17.9. 1916 р. - став єпископом Стародубським 46/.

В советські часи був засланий в Зирянський край. Був також в Соловецькім таборі, приймав участь у складанні "Пам"ятної записки" про соловецьких єпископів /1927 р./. В 1931 р. був на заслання на Май-Губі. Був звільнений, прийняв декларацію митрополита Сергія /Старгородського/. Знову був заарештований і засланий в Яранськ /Кировська обл./. Тут мешкав у брата, в умовах домашнього арешту. Будучи присутнім під час заарештування свого брата, впав у стан психічного зворушення, був скерований в психіатричну лічницю, де небагом помер 47/.

3. Другий вікарій Чернігівської єпархії, єпископ Новгород-Сіверський.

ІОАН /?/. Народився в 1872 р. Прослухав курс Казанської духовної академії. З 1894 р. до 1914 р. був приходським священником. В 1914 р. постригся в ченці і призначений ігуменом Новгород-Сіверського монастиря та підвищений в сан архимандрита. 16.X.1916 р. хіротонований в єпископа Новгород-Сіверський 48/.

Короткі висновки

Реасумуючи наведений матеріал, можемо констатувати таке: в Україні, в 9 названих губерніях, в 1917 р. /до лютневої революції/ було:

єпархіяльних архиєреїв - 9,
з них

митрополитів	1
архиепископів.....	5
єпископів	3
єпископів-вікаріїв	19

За єпархіями вікарії були розподілені так:

Київська	4	вікарії
Волинська	3	"
Катеринославська	1	"
Подільська	2	"
Полтавська	1	"
Таврійська	1	"
Харківська	2	"
Херсонська	3	"
Чернігівська	2	"

Усього, таким чином, в Україні було 28 єпископів, з котрих вікарій Катеринославської єпархії, єпископ Приозівський і Таганрізький та вікарій Таврійської єпархії, єпископ Севастопільський - духово обслуговували віруючих тих повітів, в яких українське населення було в меншині.

За віком цей єпископат розподілявся так:

до 40 років	1
від 40 до 45 років	8
від 45 до 50 "	7
від 50 до 55 "	6
від 60 до 65 "	-
від 65 до 70 "	2
вік не в'яснений	1
вакансія	-

28

За освітою і науковою кваліфікацією :

скінчили Київську духовну академію, доктори, магістри богослов'я, професори академії	2	7
скінчили інші духовні академії, доктори, магістри богослов'я, професори академії	5	
скінчили Київську духовну академію як кандидати богослов'я	4	11
скінчили інші духовні академії як кандидати богослов'я	7	
скінчили духовні академії, не здобувши наукового ступеня	6	
скінчили вищі недуховні учбові заклади і духовні академії з ступенем кандидата богослов'я	2	
мають незакінчену вищу /не духовну/ освіту і не мають вищої духовної освіти	1	
вакансія	1	

28

Національний склад ієрархії

Національний склад ієрархії в Україні можна встановити тільки умовно, на підставі місця народження. Про національність єпископів синодальні джерела не подають ніяких відомостей. Тому наші відомості не можуть бути точними, але до певної міри вони наближають нас до правди.

З 28 єпископів було:

народжених в російських єпархіях	17
в Україні	4
в Грузії	2
на Дону	1
в Прибалтиці	1
не в'ясанене місце народження	2

28

Виключно мала кількість єпископів-українців /тобто, народжених в Україні/ - 4 особи - змусило нас перевести додаткове дослідження, а саме: виявити кількість єпископів-українців /за місцем народження/ в загальноімперському складі єпископату Православної Церкви, що підлягали Синодові і були поза межами України. Виявити, які єпархії було їм доручено та чи були вони на протязі свого єпископського служіння правящими єпископами українських єпархій.

Пойменний список єпископів-українців / за місцем народження/, що були в цьому часі поза Україною, з повними їх біографічними даними, додається /див. Додаток ч. 1/.

У висліді доповнюючих досліджень, виявилось:

1/ Єпископів-українців /за місцем народження/, крім поданих 4-х осіб, поза межами України було 20 осіб.

2/ Загальна кількість єпископів-українців /за місцем народження/ складає таким чином - 24 особи, що в стосунку до загальної кількості єпископів - 162 особи, дає 14,8%.

/В Додатку ч. 2 показаний розподіл всіх єпископів Православної Церкви за "національною приналежністю" - місцем народження/.

3/ Єпископи-українці / за місцем народження/ дуже рідко діставали призначення на катедри українських єпархій, а коли й діставали таке призначення, довго на них не трималися.

Якщо прослідкувати службовий шлях 20 названих єпископів /див. Додаток ч. 1/, то кидається у вічі така закономірність:

Спостерігається, що порівнюючи довше в Україні затримувалися ті особи, що, покінчивши духовні академії, дістали призначення на адміністративно-педагогічні посади. Як тільки вони переходять у ченці і стають ієроманахами, вони переносяться з України / 12 випадків/. Помітне таке ж саме явище і в зв'язку з єпископською хіротонією. Вслід за останньою звичайно йде перенесення в єпархії, що знаходяться поза межами України.

Як найяскравіші приклади, наводимо:

Єпископ ГРИГОРІЙ /Вахнин/ - до прийняття чернецтва і висвячення протягом років працював у мережі громадських і торговельних установ. Зразу ж після висвячення одержав призначення в Владикавказьку єпархію.

Єпископ ФЕОДОСІЙ /Феодосіїв/ - до постриження в ченці і висвячення на адміністративних посадах в духовних учбових закладах України працював 7 років. Слідом за прийняттям чернецтва і висвяченням - призначений в Мінську єпархію.

Архієпископ ТИХОН /Василевський/ - 4 роки адміністративно-педагогічної праці до прийняття чернецтва і висвячення. Відразу ж після висвячення - призначення в Томську єпархію. Після

хіротонії в єпископа Балтського, на кафедрі був лише 2 роки і 1 місяць.

Те ж саме спостерігається і на службовім шляху інших єпископів:

ПАРФЕНІЙ /Левицький/ - 10 років служіння до єпископства. В єпископстві тільки 3 роки і 2 місяці в українській єпархії.

ІААКСИМ /Левицький/ - бувши хіротонованим в єпископа Балтського, залишився на кафедрі 1 рік і 4 місяці.

ОЛЕКСІЙ /Дородницін/ - понад 10 років працював до переходу в чернецтво і висвячення. Бувши хіротонованим в єпископа Сумського, залишився на кафедрі всього 1 рік, після був перенесений на кафедру єпископа Чистопільського.

Загалом з 20 згаданих нами єпископів-українців /за місцем народження/

- а/ короткотерміново служили в Україні 14
- б/ ніколи не працювали в Україні 6

Достоменно ствердити, чому так сталося, ледве чи можливо. Але ми маємо право, на підставі виразного ігнорування значення національного фактору, зробити висновок, що Російський Синод, обстоючи ідею "єдиної і неподільної Росії", дбайливо перемішував підлеглі йому кадри, щоб запобігти можливому відродженню у них національної свідомости.

Про те, що Синод не тільки ігнорував національне питання, але й пригноблював національні прагнення, свідчать також приклади накладання церковних кар на ті духовні кадри, що приймали участь в національному відродженні і прагнули до українізації Церкви.

Духовні учбові заклади х/

I. Київська єпархія

1. Київська духовна академія 49/

Ректор - єпископ Каневський, ВАСИЛЬ /Богдашевський/, народжений у Волинській єпархії, почесний член Московської, Петербурзької і Казанської духовних академій. Викладач Святого Письма Нового Заповіту. Призначений в 1914 році.

Інспектор - Архимандрит ТИХОН /Лященко/, після закінчення Київської духовної академії із званням кандидата богословія в 1909 р., залишений професорським стипендіятом. В 1913 р. - магістер богословія та екстраординарний професор по кафедрі пастирського богословія і аскетики. З 1914 р. - інспектор академії.

х/ Крім жіночих духовних єпархіяльних шкіл і церковно-парафіяльних шкіл, відомостей про які не маємо.

Позаштатні заслужені ординарні професори:

Дійсні статські радники, абсолювенти Київської духовної академії, магістри-доктори богословія:

Микола Іванович Петров,
Олексій Васильович Розов,
Степан Тимофійович Голубев,
Микола Михайлович Дроздов,
Василь Миколаєвич Малинин,
Володимир Зенович Завитневич /скінчив Петербурзьку духовну академію/.

Ординарні професори:

Абсолювенти Київської духовної академії, магістри-доктори богословія:

Протоіерей Федот Титов, по кафедрі історії російської Церкви;

Державний радник, Михайло Іванович Скабалланович - по кафедрі латинської мови;

Дійсний статський радник, Володимир Петрович Рибинський - по першій кафедрі Святого Письма Старого Заповіту.

Позаштатні заслужені екстраординарні професори

Магістри богословія, абсолювенти Київської духовної академії:

Митрофорний протоіерей Іоан Миколаєвич Корольков,

Протоіерей Федір Якович Покровський,

Статський радник Микола Корнилович Маккавейський, по кафедрі педагогіки і англійської мови.

Екстраординарні професори

Магістри богословія, абсолювенти Київської духовної академії:

Протоіерей Олександр Олександрович Глаголев - по другій кафедрі Святого Письма Старого Заповіту,

Протоіерей Микола Степанович Гроссу - по кафедрі історії Греко-Східної Церкви з часу розколу.

Іереї

о. Василь Дмитрович Прилуцький - по кафедрі літургіїки і церковної археології,

о. Олександр Іванович Чекановський - по кафедрі догматичного богословія.

Статські радники:

Микола Федорович Мухин - по історії Західньо-руської Церкви,

Сергій Олександрович Пісоцький - по кафедрі підставового богословія,

Федір Іванович Мищенко - по кафедрі церковного права,

Петро Павлович Кудрявцев - по кафедрі історії філософії,

Михайло Емануїлович Поснов - по кафедрі історії старовинної Церкви.

Доценти:

Магістри богословія, абсолювенти Київської духовної академії:

Статський радник Іван Піменович Четвериков - по кафедрі психології;

Статський радник Василь Дмитрович Попов - по кафедрі історії і викривання західних віровизнань, у зв'язку з історією Західньої Церкви від 1045 р. до цього часу;

Колезький радник Віктор Йосипович Фомінський - по кафедрі історії російської літератури;

Надвірний радник Віктор Федорович Іваницький - по кафедрі біблійної історії у зв'язку з історією старовинного світу;

Колезький радник Олександр Митрофанович Лук'яненко - по кафедрі церковно-слов'янської і російської мови та палеографії;

Надвірний радник Григорій Григорійович Попович - по кафедрі гебрейської мови з біблійною археологією;

Надвірний радник Михайло Федорович Оксіук ^{х/} - по другій кафедрі патрології;

х/ Тепер митрополит Варшавський і всієї Польщі - Макарий, - Н.Т.

Статський радник Леонід Олександрович Соколов абсолювент Московської духовної академії - по кафедрі морального богословія;

Василь Захарович Белоліков - по кафедрі історії і викриття російського розколу

Ізреї

о. Микола Петрович Смирнов - по кафедрі Святого Письма Нового Заповіту;

о. Микола Миколович Фетісов - по кафедрі історії і викриття російського сектанства.

Виконуючі обов'язки доцентів

Кандидати богословія, абсолювенти Київської духовної академії:

Семен Гаврилович Остроумов - по кафедрі систематичної філософії і логіки;

Надвірний радник Серапіон Іванович Чернишев - по кафедрі російської громадянської історії;

Микола Дмитрович Басарабів - по другій кафедрі Святого Письма Нового Заповіту.

Лектори іноземних мов

Колезький радник Роберт Ансович Берзин - скінчив курс Курляндської учительської семінарії, лектор німецької мови;

Стиліян Степанович Василіаді, скінчив Київську духовну академію як кандидат богословія, - лектор французької мови.

2. Київська духовна семінарія

Ректор - архимандрит Амбросій /Полянський/, народ. 2.XI. 1878 р. в Тамбовській єпархії. В 1903 р. скінчив Казанську духовну академію з званням кандидата богословських наук. З 1906 р. підвищений в сан архимандрита і призначений ректором Київської духовної академії 50/. /Пізніше єпископ Вінницький, вікарій Подільської єпархії. В 1923 р. був заарештований у зв'язку з спротивом обновленству. З 1924 до 1926 р. був у Соловецькому таборі. Пізніше його перевезли в Казахстан. Помер в 1934 р., буди цілковито фізично вичерпаним, під час етапного переміщення в Голлодному степу / 51/.

Інспектор - Архимандрит Аполінарій /Кошевий/, нар. 16.X. 1874 р. в Полтавській єпархії. В 1905 р. скінчив Київську духовну академію, як кандидат богословія. З 9.XI.1910 р. призначений інспектором Київської духовної семінарії, 15.5.1911 р. під-

вищений в сан архимандрита 52/.

Викладачі: Абсолювенти Київської духовної академії: Протоіерей Платон Мефодійович Петров, народ. 18.XI.1871 р. в Катеринославській єпархії. Викладач церковної історії.

Іереї: о. С.С. Богданович, народ. 4.8.1878 р. в Київській єпархії; викладач Святого Письма.

о. Микола Миколович Поройков, народ. 2.12.1880 р. в Ярославській єпархії, викладач гомітетики.

Духовні училища

1. Київсько-Подільське

Смотритель - Протоіерей Микола Амбросійович Шпачинський. Скінчив Київську духовну академію як кандидат богословія

Помішник смотрителя - статський радник Константин Константинович Мирович, народжений в Київській єпархії, кандидат богословія Київської духовної академії.

учителі: Іерей Михайло Васильович Іваницький, народжений в Київській єпархії, кандидат богословія Київської духовної академії;

Іерей Володимир Арефович Калинович, народ. в Подільській єпархії, кандидат богословія Київської духовної академії;

Іерей Іоан Васильович Предтеченський, кандидат богословія Київської духовної академії.

2. Київсько-Софійське

Смотритель - Протоіерей Микола Михайлович Клитин, кандидат богословія Київської духовної академії.

Помішник смотрителя - Статський радник Олександр Олексійович Розов, кандидат богословія Київської духовної академії.

3. Черкаське

Смотритель - Статський радник Іван Васильович Петров, кандидат богословія Київської духовної академії.

Помішник смотрителя - іерей Петро Георгійович Карачевський, кандидат Київської духовної академії.

4. Уманське

Смотритель - Статський радник Микола Іванович Рябинін, кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

Помішник смотрителя - іерей Макарій Гаврилович Крамаренко, народжений в Київській єпархії, кандидат богословія Київської духовної академії. Пізніше видатний діяч Української Автоке-

фальної Православної Церкви.

II. Волинська єпархія

1. Волинська духовна семінарія 55/

Ректор - Архимандрит Ієрофей /Померанцев/, народж. в Орловській єпархії. Скінчив Петербурзьку духовну академію як кандидат богословія. З 16.І.1909 р. ректор.

Інспектор - Архимандрит Тихон /Троїцький/, кандидат богословія Казанської духовної академії. Інспектором з 25.8. 1910 року.

Викладачі: Протоієрей Олександр Олександрович Голосов, кандидат богословія Казанської духовної академії;

Протоієрей Константин Лебедев, народжений в Ярославській єпархії, кандидат богословія Казанської духовної академії.

Духовні училища 56/

1. Житомирське

Смотритель - Протоієрей Афанасій Григорійович Вікторовський, кандидат богословія Київської духовної академії.

Помішник смотрителя - Ієромонах Максим /Руберовський/, кандидат богословія Московської духовної академії.

2. Кременецьке 58/

Смотритель - Протоієрей Юліян Павлович Оснецький, кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

Помішник смотрителя - Ієрей Олександр Іоанович Розумовський, уроченець Самарської єпархії.

3. Клеванське

Смотритель - Архимандрит Савватій /Врабець/, народжений у Волинській єпархії. Кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

Помішник смотрителя - Ієромонах Василь /Зуммер/, народжений у Волинській єпархії, кандидат богословія Петербурзької духовної академії. /Пізніше єпископ Суздальський, за комуністичного терору був засланий в Ура-Тюбе /Ленінобадська область, Таджикиської ССР/. Помер на засланні/ 59/.

4. Мелецьке /містечко Буцин - Ковельщина/ 60/

Смотритель - Статський радник Павло Осипович Лук"янович, кандидат богословія Київської духовної академії.

Помішник смотрителя - Статський радник Олександр Ісрофанович Макаревич, кандидат богословія Київської духовної академії.

5. Житомирське пастирське /пам"яти о. Івана Кронштадського/ 61/

Начальник - єпископ Гавриїл /Воеводин/, народжений в Петербурзькій єпархії, кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

Помішник начальника - Архимандрит Прокопій /Титов/, уроджений в Томській єпархії, кандидат богословія Казанської духовної академії /В 1914 р. хіротонований в єпископа Єлисаветградського, вікарія Херсонської єпархії. В 1917 р. деякий час був 4-м вікарієм Петербурзької єпархії. На початку 20-х років був в Одесі засуджений за "спротив владі". В 1923-26 рр. був на засланні в Соловках. В 1937 р. розстріляний 62/.

серед викладачів був:

Ігумен Леонтій /Матусевич/, уроженець Волинської єпархії, кандидат богословія Київської духовної академії.

III. Катеринославська єпархія

Катеринославська духовна семінарія 63/

Ректор - Протоієрей Йосип Павлович Кречетович, кандидат богословія Московської духовної академії.

Інспектор - Протоієрей Андрій Григорійович Мурин, кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

Духовні училища 64/

1. Катеринославське

Смотритель - Протоієрей Микола Васильович Рубанистий, кандидат богословія Київської духовної академії.

Помішник смотрителя - Статський радник Микола Іванович Іванча, кандидат богословія Київської духовної академії.

2. Бахмутське

Смотритель - Ієрей Микола Васильович Драчев, кандидат богословія Московської духовної академії.

Помішник смотрителя - Статський радник Євгеній Кипріянович Червинський, кандидат богословія Київської духовної академії.

3. Маріюпільське

Смотритель - Статський радник Сергій Дмитрович Феодосіїв, кандидат богословія Київської духовної академії.

Помішник смотрителя - Протоісрей Олександр Константинович Волковський, скінчив Самарську духовну семинарію.

IV. Подільська єпархія

Подільська духовна семинарія 65/

Ректор - Протоісрей Олександр Федорович Замятін, абсолювент Київської духовної академії, магістер богословія.

Інспектор - колезький радник Микола Олександрович Соколов, народжений в Ярославській єпархії. Кандидат богословія Казанської духовної академії.

Духовні училища 66/

1. Кам"янецьке

Смотритель - статський радник Афанасій Захарович Неселовський. Магістер богословія Київської духовної академії.

Помішник смотрителя - Статський радник Ілья Миколайович Лебедев, скінчив Петербурзьку духовну академію з ступенем дійсного студента. Пізніше здобув звання кандидата богословія.

2. Притворське

В.обов"язки смотрителя - Надвірний радник Всеволод Омелькович Ковердинський. Скінчив Київську духовну академію з ступенем дійсного студента.

Помішник смотрителя - Статський радник Мануїл Гнатович Таранович, скінчив Київську духовну академію.

3. Тавровське

Смотритель - Статський радник Михайло Георгійович Пхадзе, кандидат богословія Казанської духовної академії.

Помішник смотрителя - статський радник Петро Онисимович Гіделін, кандидат богословія Київської духовної академії.

4. Тульчинське

Смотритель - Статський радник Микита Петрович Соколов, кандидат богословія Київської духовної академії.

Помішник смотрителя - Ієрей Юрій Степанович Шепелевський, кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

V. Полтавська єпархія

Полтавська духовна семінарія 67/

Ректор - Архимандрит Памфіл /Лясковський/, народжений в Волинській єпархії, кандидат богословія Московської духовної академії. /В 1919 /?/р. хіротонований в єпископа. В 1925 р. перебував на заслання в Яранську /Вологодська область/. В 1933 році був призначений єпископом Краснодарським. Советські адміністративні чинники довго відмовляли йому в реєстрації. 23.І. 1935 р. його знайшли повішеним в саду при домі, де він жив. Адміністрація відмовилась переводити слідство. Версії про самогубство віруючі не повірили і просили дозволу на церковний похорон/ 68/.

Інспектор - Архимандрит Іоан /Расв/, кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

Духовні училища 69/

1. Полтавське

Смотритель - Протоієрей Григорій Якович Лісовський, скінчив Полтавську духовну семінарію зі званням студента.

Помішник смотрителя - Ієроманах Іосаф /Скородумов/, народжений в Новгородській єпархії, кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

2. Лубенське

Смотритель - Статський радник Константин Дмитрович Архангельський, кандидат богословія Казанської духовної академії.

Помішник смотрителя - Статський радник Стефан Лукич Білявський, кандидат богословія Московської духовної академії.

3. Переяславське

Смотритель - Статський радник Олександр Михайлович Ванчаков, кандидат богословія Московської духовної академії.

Помішник смотрителя - Надвірний радник Григорій Олександрович Дементієв, народжений в Петербурзькій єпархії. Кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

4. Роменське

Смотритель - Статський радник Михайло Михайлович Романовський, кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

Помішник смотрителя - Статський радник Василь Антонович Вербицький, кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

VI. Таврійська єпархія

Таврійська духовна семинарія 70/

Ректор - Архимандрит Іринарх /Синьооків-Андрієвський/, уроджений в Катеринославській єпархії, кандидат богословія Київської духовної академії.

Інспектор - Протоіерей Сергій Добромислов, кандидат богословія Московської духовної академії.

Духовні училища 71/

1. Симферопільське

Смотритель - статський радник Олександр Іванович Леонтиїв, скінчив Петербурзьку духовну академію.

Помішник смотрителя - Ієрей Микола Іванович Безсонов, кандидат богословія Московської духовної академії.

VII. Харківська єпархія

Харківська духовна семинарія 72/

Ректор - Протоіерей Олексій Михайлович Юшков, кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

Інспектор - вакансія.

Духовні училища 73/

1. Харківське

Смотритель - статський радник Олександр Олександрович Снегирев, кандидат богословія Казанської духовної академії.

Помішник смотрителя - статський радник Олександр Павлович Малишевський, кандидат богословія Казанської духовної академії.

2. Сумське

Смотритель - Протоіерей Константин Миколович Селіванівський, кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

Помішник смотрителя - Ієромонах Симон /Івановський/, народжений в Тульській єпархії. Кандидат богословія Московської духовної академії.

3. Куп"янське

Смотритель, Ієрей Валентин Олексійович Федоровський, уроджений в Воронізькій єпархії. Кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

Помішник смотрителя - статський радник Микола Якович Олександрів, кандидат богословія Київської духовної академії.

VIII. Херсонська єпархія

Одеська духовна семінарія 74/

Ректор - Протоієрей Константин Васильович Бречкевич, кандидат богословія Київської духовної академії.

Інспектор - статський радник Константин Константинович Спаський, кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

Пастирсько-місіонерська семінарія при Григоро-Бизюківськiм монастирі на Херсонщині 75/

В.обов"язки начальника - Архимандрит Арсеній, ігумен монастиря.

Помішник начальника - вакансія.

Викладачі: Ієроманах Нил /Жуков/, кандидат богословія 1-ої ранги Казанської духовної академії, залишений при ній як професорський стипендіят - викладач догматичного богословія.

Ієроманах Леонтій /Устинов/, кандидат богословія Казанської духовної академії, викладач патрології, літургики і церковної географії /пізніше єпископ, вікарій Волинської єпархії. В 1929-30 рр. /?/ заарештований разом з єпархіяльним архиреем і засланий в Архангельськ 76/.

Ієроманах Павлин /Крошечкін/, народжений в Пензькій єпархії, кандидат богословія Московської духовної академії, викладач загальної і російської церковної історії та викривання старообрядництва і сектанства; каноніки. /Пізніше єпископ Рильський, під час советських переслідувань був заарештований і засланий. В 1925 р. жив у Курську. В 1927 р. був відісланий в Бутирську в"язницю в Москві/77/.

Ієроманах Онуфрій /Гагалюк/, народжений в Холмській єпархії. Кандидат богословія Петербурзької духовної академії. Викладач російської церковної історії, історії та викривання розколів, історії місій. /В 1923 р. був хіротонований в єпископи. Відомий як єпископ Криворізький /Херсонської єпархії/, Єлисаветградський. В 1924 р. заарештований в Кривім Розі. Засланий. Вдруге заарештований в 1927 р. і засланий в Тюменську область /Ямало-Ненецька національна округа/. Після звільнення був призначений митрополитом Сергієм /Страгородським/ в Старий Оскол /Білгородська область/, незабаром знова заарештований і засланий на Урал 78/.

Духовні училища 79/

1. Одеське

Смотритель - Ієрей Стефан Константинович Карпинський, скінчив Московську духовну академію.

Помішник смотрителя - колезький радник Леонид Платонович Кротков, кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

2. Херсонське

Смотритель - статський радник Олександр Іванович Никольський, кандидат богословія Казанської духовної академії.

Помішник смотрителя - статський радник Олександр Іванович Троїцький, абсолювент Петербурзької духовної академії.

3. Єлисаветградське

Смотритель - статський радник Євгеній Андрійович Астрономов, кандидат богословія Казанської духовної академії.

Помішник смотрителя - Ієрей Дмитро Васильович Станиславський, народжений в Полтавській єпархії. Кандидат богословія Петербурзької духовної академії.

IX. Чернігівська єпархія

Чернігівська духовна семінарія 80/

Ректор - Протоієрей Василь Петрович Соколовський, народжений в Симбірській єпархії. Магістер богословія Казанської духовної академії.

Інспектор - статський радник Сергій Васильович Савінський, кандидат богословія Київської духовної академії.

Викладачі: Ієрей Дмитро Васильович Ващинський, народжений в Полтавській єпархії. Кандидат богословія Казанської духовної академії.

Протоієрей Герасим Пилипович Смоличев, кандидат богословія Київської духовної академії.

Духовні училища 81/

1. Чернігівське

Смотритель - Статський радник Михайло Андріанович Доброшаев, кандидат богословія Московської духовної академії.

Помішник смотрителя - статський радник Василь Федорович Кземплярський, кандидат богословія Київської духовної академії.

2. Новочеркаське

Смотритель - протоієрей Василь Іванович Дмитровський, кандидат богословія Казанської духовної академії.

Помішник смотрителя - статський радник Олександр Якович Петровський, кандидат богословія Київської духовної академії.

3. Стародубське

Смотритель - Ієрей Михайло Петрович Хорошилов, кандидат богословія Київської духовної академії.

Помішник смотрителя - Ієрей Микола Федорович Голубович, народжений в Мінській єпархії, кандидат богословія Київської духовної академії.

Короткі висновки

Таким чином, крім жіночих духовних єпархіяльних шкіл і церковно-парафіяльних шкіл, про які відомостей не маємо, на території українських єпархій в 1917 р. було:

духовних академій	1
пастирсько-місіонерських семінарій	1
духовних семінарій	9
пастирських училищ	1
духовних училищ	29

Київська духовна академія

Персонал академії складався з:

Абсолютентів Київської духовної академії - докторів, магістрів богословія, заслужених ординарних професорів 6 чол.

Абсолютентів Київської духовної академії - докторів, магістрів богословія, ординарних професорів 3 "
/з них 1 протоієрей/

Абсолютентів Київської духовної академії - магістрів богословія, екстраординарних професорів 10 чол.

Абсолютентів Київської духовної академії - магістрів богословія, доцентів 11 "
/ з них 2 ієреї /

Абсолютентів Київської духовної академії - кандидатів богословія, доцентів 3 "

Лекторів іноземних мов 2
/з них один кандидат богословія Київської духовної академії/

Пастирсько-місіонерська семінарія

В.об. Начальника - в сані Архимандрита, викладачі головних предметів - в сані ієромонахів, з науковими ступенями кандидатів богословія.

Духовні семінарії

Адміністративно-педагогічний персонал 9 духовних академій /ректори і інспектори/ за саном і службовою рангою :

<u>Ректори</u> - архимандрити	4
протоієреї	5
<u>Інспектори</u> - архимандрити	3
протоієреї	2
статські радники х/.....	2
колезькі радники хх/.....	1

За науковою кваліфікацією

<u>Ректори</u> - магістри богословія	2
кандидати богословія	7
<u>Інспектори</u> - кандидати богословія	8

Пастирське училище

Начальник - в сані єпископа, кандидат богословія Петербурзької духовної академії;
Помішник начальника - архимандрит, кандидат богословія Казанської духовної академії.

Духовні училища

Адміністративний персонал 29 духовних училищ /смотрителі і їх помішники/ за саном і службовою рангою:

х/ Це 5-та кляса в "табелі про ранги".
хх/ Це 6-та кляса в "табелі про ранги".

<u>Смотрители:</u>	Архимандрити	1
	Протоіереї	8
	Іереї	4

Разом духовних: 13

Статські радники	15
Надвірні радники x/	1

Разом штатських 16

<u>Помішники смотрителів:</u>	Протоіереї	1
	ієроманахи	4
	іереї	7

Разом духовних 12

Статські радники	15
колезькі радники	1
надвірні радники	1

Разом штатських: 17

За науковою кваліфікацією

<u>Смотрители:</u>	Магістри богословія	1
	Кандидати богословія	24
	Дійсні студенти	1
	Абсольвенти духовних академій без наукового звання	2
	Без високої богословської освіти	1

Помішники смотрителів:

Магістри богословія	1
Кандидати богословія	25
Абсольвенти духовних академій без наукового звання	2
Без високої богословської освіти	1

Манастирі

Манастирів в Україні в 1917 р. було більше, ніж ми їх тут показуємо. Ми користувались довідником "Вся Россия", що подає кількість манастирів за єпархіями на 1911-1912 роки. Деякі доповнення ми зробили на підставі інформацій тих осіб, що знали про існування деяких манастирів, які постали у рр.1913-1917. Всі ці манастирі були, розуміється, ліквідовані советсь-

кою владою під час одвертих переслідувань релігії.

1. Волинська єпархія 82/

Місто Житомир - Богоявленський чоловічий монастир - ігумен єпископ Острозький АВЕРКІЙ /Кедров/ 83/.

Тригірський Свято-Преображенський чоловічий. Ігумен - той самий 84/.

Володимиро-Волинський повіт

Різдва Христового, чоловічий в Володимирі-Волинському, ігумен єпископ Володимиро-Волинський ФАДДЕЙ /Успенський/ 85/.

Загорівський Різдво-Богородицький, чоловічий /Хоровська волость/.

Дубенський повіт

Дерманський Свято-Троїцький, чоловічий /містечко Мізоч/.

Ізяславський повіт

Городищенський, Різдво-Богородицький, жіночий /містечко Шепетівка/.

Ковельський повіт

Мелецький, Свято-Миколаївський, чоловічий /містечко Буцин/.

Крем"янецький повіт

м. Крем"янець - Крем"янецький, чоловічий - ігумен єп. Крем"янецький, ДІОНИСІЙ /Велединський/ 86/.

Загацький Св. Іоана Милостивого, чоловічий, біля села Довші Дедеркали, тієї ж волости.

Почаївська Успенська Лавра, чоловічий /м-ко Почаїв/ - архимандрит, архиепископ Волинський і Житомирський ЄВЛОГІЙ /Георгієвський/ 87/.

Новгород-Волинський повіт

Воскресенський жіночий /м-ко Корець/, Св. Юрський /м-ко Любар/.

2. Катеринославська єпархія 88/

Катеринослав. Тихвинський жіночий гуртожиток.

Новомосковський повіт

Йосипівський, жіночий, біля села Мар"івка.

3. Київська єпархія 89/

Київ. Братський Богоявленський, чоловічий - Олександрівська площа, ігумен єпископ Каневський ВАСИЛЬ /Богдашевський/ 90/;
Введенський - жіночий - Рибальська, 2;
Видубецький, Михайлівський, чоловічий - Видубецький шлях;
Голосіївська чоловіча пустинь, Голосієво;
Грецький Катеринський, Синайський, чоловічий, Олександрівська площа;

Китаївська чоловіча пустинь, - Китаїв;
Церковщина-Гнилетчина 91/;
Михайлівський, Золотоверхий, чоловічий - Михайлівська площа, - ігумен єпископ Чигиринський НИКОДИМ /Кротков/ 92/;
Миколаївський, Слупський, чоловічий - Никольська 5;
Пустинь Феоданія, чоловічий, біля села Хотів;
Печерська Успенська Лавра, чоловічий, Печерськ;
Покровський, жіночий - Діонісієвський перевулок 13;
Свято-Троїцький, Іонінський, чоловічий - передмістя Звіринець;
Фроловський, Вознесенський, жіночий - Притиско-Никольська 5;
Київо-Пустинно-Миколаївський, чоловічий, ігумен єпископ Уманський ДМИТРО /Вербицький/ 93/.

Київський повіт

Преображенський, жіночий - містечко Ржищів;
Київо-Межигірський, чоловічий - Межигір"я, 18 км від Києва 94/.

Канівський повіт

Миколаївський, жіночий - м-ко Богуслав;
Онуфрієвський, чоловічий, м-ко Корсунь.

Уманський повіт

Манастир Полегарня, чоловічий, м. Умань ;
Манастир Углярка, чоловічий, с. Громи.

Черкаський повіт

Мошногірський Вознесенський, чоловічий /м-ко Мошни/;
Успенський Виноградський, чоловічий /м. Сміла/.

Чигиринський повіт

Троїцький, жіночий, м. Чигирин;
Миколаївський, жіночий - м-ко Лебедин;
Миколаївський, чоловічий - м-ко Медведівка;
Онуфрієвський Жаботинський, чоловічий /біля м-ка Медведівка/;
Троїцький Матронинський, чоловічий, там же.

4. Подільська єпархія 95/

Кам'янець-Подільський. Свято-Троїцький, чоловічий, ігумен єпископ Вінницький ДАВИД/Качахідзе/ 96/.

Балтський повіт

м. Балта, Феодосівський, чоловічий, ігумен єп. Балтський ПИМІН /Пегов/ 97/.

Брацлавський повіт

Свято-Миколаївський, жіночий, м-ко Немирово.

Вінницький повіт

Троїцький, жіночий, м-ко Браїлово.

Гайсинський повіт

Преображенський /позаштатний/, чоловічий, містечко Гранове.

Летичівський повіт

Різдво-Богородицький, позаштатний, чоловічий - містечко Коржевіці;
Свято-Преображенський, жіночий, село Головчинці.

Могилівський повіт

Свято-Миколаївський, чоловічий /м-ко Шаргород/, ігумен
сп. Подільський і Брацлавський МИТРОФАН /Афонський/ 98/;
Свято-Покровський, позаштатний, жіночий /місто Бар/.

Ольгопільський повіт

Преображенський позаштатний, чоловічий /містечко Бершадь/.

Проскурівський повіт

Свято-Троїцький, жіночий /м-ко Сатаново/.

5. Полтавська єпархія 99/

м. Полтава. Хрестовоздвиженський, чоловічий - ігумен сп.
Прилуцький НЕОФІТ /Следников/ 100/.

Золотоніський повіт

Красногірський Івано-Богословський, жіночий /м. Золото-
ноша/.

Зеньківський повіт

Троїцький, жіночий /село Великі Будища/.

Кобиляцький повіт

Різдво-Богородицький, жіночий /біля станції Козельщина/.

Лубенський повіт

Мгарський Спасо-Преображенський, чоловічий /с. Мгар/.

Переяславський повіт

Вознесенський, чоловічий /м. Переяслав/.

Прилуцький повіт

Густинський Троїцький, чоловічий /8 км. від Прилук/;
Ладинський, жіночий /біля села Журівка/ 101/.

6. Таврійська єпархія 102/

Симферопільський повіт

Успенський скит, чоловічий, в м. Бахчисарай.

Дніпровський повіт

Успенська громада, жіночий в м. Олешки;
Корсунсько-Богородицький, чоловічий /Кахівка/, ігумен
архієпископ Таврійський і Симферопільський ДМИТРО /Абашід-
зе/ 103/.

Феодосійський повіт

Святого Степана Сурозького, чоловічий/Кізільташ, біля
с. Судаки/;
Тройце-Парасчин, жіночий, /с. Топля/.

Ялтинський повіт

Косьмо-Дам'янівський, жіночий, /25 км від Ялти/.

Севастопільське городництво

Херсонський Володимирський, чоловічий /6 км від Севасто-
поля/, ігумен архієпископ ДМИТРО 105/;
Юр'євський, чоловічий /7 км від Балаклави/;
Інкерманський Св. Климента /7 км від Севастополя/.

7. Харківська єпархія 106/

М. Харків. Покровський, чоловічий, ігумен Архієпископ
Харківський і Охтирський АНТОНІЙ /Храповицький/ 107/.

Харківський повіт

Горішньо-Харківський Миколаївський, жіночий /село Стріль-
ча/;
Вознесенський, жіночий /14 км від Харкова/;
Старо-Харківський Преображенський /8 км від Харкова/, ігу-
мен єпископ Старобільський ФЕДІР /Лебедев/ 108/.
Курязький Преображенський /село Куряж/ 109/.

Охтирський повіт

Свято-Троїцький, чоловічий /м. Охтирка/;
Свято-Дмитрівський, чоловічий /с. Рясне, тієї ж волости/.

Богодухівський повіт

Свято-Троїцький, жіночий /м. Богодухів/.

Змієвський повіт

Казанський, чоловічий /3 км від Змієва/;
Спаський, чоловічий /20 км від Змієва/.

Ізюмський повіт

Святогірська Успенська чоловіча пустинь /в 30 км від
Ізюму/.

Старобільський повіт

Скорботний, жіночий /в Старобільському/.

8. Херсонська єпархія 110/

м. Херсон. Благовіщенський монастир.

Херсонський повіт

Григоро-Бизюківський, чоловічий /20 км від Борислава/.
Ігумен Архiepіскоп Херсонський і Одеський НАЗАРІЙ /Кирилів/ 111/.

Олександрійський повіт

Чегалівський Іоанно-Предтеченський, жіночий /30 км від
Олександрії/.

Одеське городництво

Михайло-Архангельський, жіночий, Одеса.
Успенський, чоловічий, в Одесі на Великім Фонтані, ігумен
єпископ Миколаївський ОЛЕКСІЙ /Баженов/ 112/.

9. Чернігівська єпархія 113/

коп м. Чернігів. Єлецький Успенський чоловічий, ігумен спис-
коп ПАХОМІЙ /Кедров/ 114/;
Троїцький, чоловічий.

Чернігівський повіт

Домницький Різдва-Богородицький, чоловічий / 9 км від
м. Березань/.

Глухівський повіт

Гамаліївський Різдва-Богородицький, жіночий, поблизу се-
лища Шостка;
Петропавлівський, чоловічий /27 км від Глухова/.

Козелецький повіт

Юрівський, чоловічий /5 км від Козельця/.

Кролевецький повіт

Рихлівський Миколаївський, чоловічий /35 км від Кролів-
ця/.

Мглинський повіт

Розритовський Тройце-Покровський, жіночий / м. Мглин/.

Новозибківський повіт

Кам'янецький Успенський, жіночий /50 км від Новозибкова/;
Малостровський Різдва-Богородицький;
Покровський Єдиновірський, чоловічий /селище Єлимів/;
Єдиновірський, жіночий /10 км від Новозибкова/.

Новгородсiверський повіт

Спасо-Преображенський, чоловічий /Новгород-Сiверський/
керований на правах ігумена єпископом Новгород-Сiверським
Іоаном 115/.

Ніженський повіт

Благовіщенський, чоловічий /Ніжин/;
Введенський, жіночий /Ніжин/.

Сосницький повіт

Максаковський Троїцький, єдиновірський, жіночий /25 км від Сосниць/.

Короткі висновки

На день лютневої революції /1917 р./ в Україні таким чином було 102 монастирі, з них:

чоловічих	57	
чоловічих позаштатних	3	
чоловічих єдиновірських	1	61
жіночих	32	
жіночих позаштатних	2	
жіночих єдиновірських	2	36
нев'яснених	5	

102

Розподіл кількості монастирів за єпархіями:

Волинська	12
Катеринославська	2
Київська	26
Подільська	11
Полтавська	8
Таврійська	9
Харківська	12
Херсонська	5
Чернігівська	17

102

Кінцеві висновки

З наведеного матеріалу випливає, що церковне життя в Україні в 1917 р. /до жовтневої революції/ було досить розвинене, хоч і було однобічним, бо не узгляднявало національного обличчя вірних. Про це промовляє кількість єпархій та вікаріятів, мере-

жа духовних шкіл і кількість монастирів, а головне - наявність віруючих, що складають основу кожної Церкви.

Освітній рівень і наукові кваліфікації єпископату та адміністративно-педагогічного персоналу середніх духовних учбових закладів свідчать, які високі вимоги ставились до керівників духовного життя і до виховників майбутнього духовництва. Як ми могли переконатися з поданих тут матеріалів, всі вони, з дуже малим виключенням, мали високошкільну освіту та науковий ступінь не нижче кандидата богослов'я. Багато з них були докторами чи магістрами.

Що стосується Київської духовної академії, вона була укомплектована великою кількістю заслужених ординарних і екстраординарних професорів, докторів і магістрів богослов'я та історії ^{116/}. За кількістю своїх доцентів / 12 чоловік з науковим ступенем магістрів богослов'я / - Київська духовна академія стояла на першому місці в кол. Росії. В інших академіях доцентів такої кваліфікації і в такій кількості не було. Виконуючі ж їх обов'язки мали ступінь кандидатів богослов'я ^{117/}.

У випадку, коли середні учбові заклади в Україні очолювались не духовними особами, як правило, вони мали закінчену високошкільну духовну освіту і науковий ступінь кандидата богослов'я. Вони були переважно статськими радниками, що згідно з 5-ою класою "табелів про ранги" свідчить про солідний стаж їхньої педагогічної діяльності в системі Департаменту духовної освіти.

Викладачі і адміністративний персонал Київської духовної академії в 1917 р. /перед лютневою революцією/ на 98% були укомплектовані з її колишніх абсолювентів.

Середні духовні школи у складі їх адміністративно-педагогічного персоналу мали абсолювентів і Київської і інших духовних академій майже в рівній кількості:

абсолювентів Київської духовної академії	-	58%
абсолювентів інших академій	-	42%

Порівнюючи малий відсоток єпископів-українців стосовно до кількості православних єпископів у дореволюційній Росії, можливо нами зменшений, але можливою була також тенденція усунення з боку Синоду єпископських кандидатів українців, якщо во-

ни не належали до "поміркованих" або до "прихильників самодержавства" /див. архиспископ Іоакім - Левицький/.

Цим самим, здається, можна пояснити і порівнюючи незначну кількість українців між адміністративно-педагогічним персоналом духовних учбових закладів, в котрих помітно переважають типічно російські прізвища.

Український народ з давніх-давен жив інтенсивним релігійним життям, любив Церкву і приділяв велику увагу релігійному вихованню своєї молоді.

В синодальних колах недооцінювали національного фактора в державній практиці Імперії. Їх ідеалом було виховання священника-християнина, відданого Церкві у всій її багатонаціональній соборності, що був здібний підпорядкувати життя Православної Церкви тільки інтересам російської нації. Практичне здійснення цієї "ідеї" зменшувало значення православ'я, ображало народ і піднімало в похід проти "такої" Церкви революційну інтелігенцію інших націй імперії.

СПИСОК

Єпископів-українців /за походженням/, що були в складі єпископату Всеросійського Синоду в 1917 р. /до жовтневої революції/ поза етнографічними кордонами України.

1. ОЛЕКСАНДЕР /Олександр Немоловський/, нар. 1877 р. в Волинській єпархії. В 1901 р. скінчив Петербурзьку духовну академію, як кандидат богословія, висвячений в священники і призначений в Катасакво-Філядельфійську парафію /Північна Америка/. В 1906 р. призначений настоятелем церкви в Джерси-Ситі /біля Нью-Йорку/. В 1909 р. підвищений в сан протоієрея. В 1909 р. / 17 листопада/ хіротонований в єпископа Аляскинського, першого вікарія Алеутської єпархії. В 1916 р. - єпископ Канадійський. В 1917 р. підвищений в сан архієпископа Північно-Американського і Канадійського. З 1921 р. був звільнений на спокій. З 1928 р. - другий вікарій Західньо-Європейської округи. З 1936 р. - архієпископ Брюсельський і Бельгійський. Тепер на цьому ж становищі, в юрисдикції Московської Патріархії.
В Україні ніколи не був єпископом 118/.

2. ГРИГОРІЙ /Гавриїл Яцковський/, нар. 13.7.1866 р. в Подільській єпархії. В 1888 р., після закінчення Подільської духовної семінарії, став послушником у Києво-Печерській Лаврі. В 1890 р. постригся в манахи і був висвячений в ієродиякона. В 1894 р. скінчив Київську духовну академію, як кандидат богословія, і висвячений в ієроманаха. З 1895 по 1907 рр. займав адміністративно-педагогічні становища в Томській, Іркутській і Рязанській духовних семінаріях. 21.IX.1908 р. хіротонований в єпископа Козловського, вікарія Тамбовської єпархії. В 1912 р. єпископ Бакинський, вікарій Грузинської єпархії.

В Україні до 1917 р. ні пастирського, ні архипасторського служіння не мав 119/.

3. ДАМ"ЯН /?/. Народився в 1856 р. в Катеринославській єпархії. Після закінчення Катеринославської духовної семінарії був призначений викладачем Симферопільського духовного училища. В 1881 р. висвячений у священника, з 1899 р. протоієрей. В 1911 р. закінчив Київську духовну академію, постригся в манахи, призначений ректором Кишинівської духовної семінарії та підвищений до сану архимандрита. В 1916 р. штатний член Грузинської Імеретинської синодальної контори, хіротонований в єпископа Єриванського, вікарія Грузинської єпархії.

В Україні ні пастирського, ні архипастирського служіння /до 1917 р./ не мав 120/.

4. СИЛЬВЕСТЕР /Іустин Ольшевський/, нар. в 1861 р. в Київській єпархії. В 1887 р. скінчив Київську духовну академію, як кандидат богословія. В 1889 р. призначений місіонером Київської єпархії. В 1890 р. призначений викладачем Полтавської духовної семінарії. В 1892 р. висвячений на священника. 1896 р. призначений єпархіяльним наглядачем церковних шкіл Полтавської

епархії. В 1911 р. хіротонований в єпископа Прилуцького, вікарія Полтавської епархії. В 1914 р. переведений єпископом Челябінським, вікарієм Оренбурзької епархії. З 1915 р. єпископ Омський.

Таким чином в сані ієрея-протоієрея в Україні служив 21 рік, а в сані єпископа 3 роки.

В советські роки за його звернення до Римського Престолу про допомогу переслідуваній Церкві був заарештований, знаходився в московському ГПУ. В березні 1920 р. помер в Омській в'язниці 121/.

ОЛЕКСІЙ /Олексій Дородніцин/, нар. 2.XI.1859 р. в Катеринославській епархії. В 1885 р. скінчив Московську духовну академію, як кандидат богословія. В 1886 р. призначений викладачем Херсонського духовного училища. В 1891 р. здобув науковий ступінь магістра богословія. В 1892 р. став місіонером Херсонської епархії. В 1894 р. переміщений місіонером в Катеринославську епархію. В 1901 р. призначений викладачем Чернігівської духовної семінарії. В 1902 р. постригся в чернецтво, й був висвячений в ієроманахи та призначений інспектором Ставропільської духовної семінарії. В 1903 р. призначений ректором Литовської семінарії і підвищений в сан архимандрита. В 1904 р. хіротонований в єпископа Сумського, вікарія Харківського. В 1905 р. перенесений єпископом Єлисаветградським, вікаріятської епархії. В тому ж році перенесений на катедру єпископа Чистопольського, вікаріят Казанської епархії і ректором Казанської духовної академії. В 1910 р. здобув наукове звання доктора церковної історії. В 1912 р. єпископ Саратовський. В 1914 р. архієпископ Володимирський.

/Під час лютневої революції був усунений від керування епархію і перенесений на спочинок/. Є в списку замучених і забитих за советської влади в часі з 1917 до 1927 рр. 122/

Праця в Україні	15 р.
в сані священника	0 р.
в сані єпископа	1 р.

АНТОНІН /Олександр Грановський/, нар. 21 листопада 1865 року в Полтавській епархії. В 1890 р. постригся в ченці. В 1891 р. скінчив Київську духовну академію і висвячений в ієроманахи. Призначений помішником інспектора тієї ж духовної академії. В тому ж році перенесений смотрителем Московського Донського духовного училища. В 1893 р. - смотритель Києво-Подільського духовного училища. В 1895 р. інспектор Тульської духовної семінарії. В 1897 р. викладач Холмської духовної семінарії. В 1898 р. ректор Благовіщенської духовної семінарії та підвищений до сану архимандрита. В 1899 р. - цензор Петербурзького духовного цензорського комітету. В 1901 р. - старшим цензором. В 1903 р. здобув науковий ступінь магістра богословія ; і в тому ж році був хіротонований в єпископа Нарвського, вікарія Петербурзької епархії. З 1908 до 1913 р. через хворобу на спокої в Тройце-Сергіївській пустині /Петербурзька епархія/ з пенсією з дня звільнення по 1000 карб. на рік. З грудня 1913 р. - єпископ Владикавказький 123/.

Таким чином служив в Україні всього 2 роки в сані ієроманаха та викладача.

АРСЕНІЙ /Жадиновський/, народжений 1876 р. в Харківській єпархії. В 1899 р. постригся в ченці. В 1902 р. висвячений в ієроманахи. В 1903 р. скінчив Московську духовну академію і призначений на становище скарбника Московського катедрального Чудовського монастиря. В 1904 р. став намісником того ж монастиря, будши підвищеним рівночасно в сан архимандрита. В 1914 р. хіротонований в єпископа Серпухівського, вікарія Московської єпархії.

В советські роки був багато разів заарештований за відверту боротьбу з безбожництвом. Його звільняли на настирливі вимоги серпухівських вірних. В 1929 р. був у московській, пізніше в Звенигородській в"язниці; відбував ув"язнення також в Подільській в"язниці. Будши повторно звільненим, перебував в юрисдикції Московської патріархії. Знову заарештований, зісланий на Соловки, звідтіль в Бузудук /Чкалівська область/. В 1934 р. перебував на Медвежій Горі /Карело-Фінська ССР/. Згідно з однією версією в 1935 р. був розстріляний, згідно з іншою - про нього були відомості ще в 1942 р. 124/

Таким чином, в Україні не діяв ані як пастир, ані як архипастир.

ВОЛОДИМИР /Філарет Сеньківський/, народжений в 1848 р. в Таврійській єпархії. В 1867 р., після закінчення Херсонської духовної семінарії, висвячений в священники. В 1875 р. призначений місіонером Алтайської духовної місії. В 1889 р. підвищений в сан протоієрея. В 1890 р. постригся в ченці і призначений помішником начальника Кирицької місії в Томську єпархію. Підвищений в сан ігумена. В 1891 р. призначений начальником місії Томської єпархії, підвищений в сан архимандрита. В 1891 р. хіротонований в єпископа Бійського. Далі - в 1893 р. єпископ Владикавказький, в 1904 р. єпископ Кишинівський, в 1908 р. - архієпископ Донський і Новочеркаський. З 1911 р. через хворобливий стан здоров"я звільнений з катедри єпархії і призначений позаштатним членом контори Московського Святішого Синоду та керівником на правах ігумена Московським ставропігійним Заіконоспаським монастирем.

В Україні до 1917 р. не працював. Числиться серед замучених і забитих в рр. 1917-1927 125/.

ВОЛОДИМИР /Василь Соколовський/, народжений 31.12.1852 р., в Полтавській єпархії. В 1878 р. скінчив Казанську духовну академію, як кандидат богословія, і призначений помішником смотрителя Полтавського духовного училища. Постригся в чернецтво і висвячений в ієроманахи. З 1879 р. член Японської духовної місії. В 1884 р. підвищений в сан ігумена. В 1886 р. - викладач Холмської духовної семінарії. В 1887 р. інспектор тієї ж семінарії, підвищений в сан архимандрита. В 1887 р. хіротонований в єпископа Алеутського. В 1891 р. - єпископ Острозький. В 1896 р. єпископ Оренбурзький. В 1903 р. єпископ Єкатеринобурзький. З 1910 р., згідно з власним бажанням, звільнений на спокій і перебував в Московським Спасо-Андронієвським монастирі, керуючи монастирем на правах ігумена 126/.

В Україні працював лише 3 місяці перед і після висвячення його в ієроманахи.

ЮРІЙ /Григорій Ярошевський/, народжений 18 листопада 1872 р. в Подільській єпархії. В 1897 р. скінчив Київську духовну академію як кандидат богословія і залишений при ній, як професорський стипендіят. В 1898 р. призначений викладачем Таврійської духовної семінарії. В 1900 р. постригся в ченці і висвячений в ієроманахи. В 1901 р. призначений смотрителем Калузького духовного училища і здобув науковий ступінь магістра богословія. В 1903 р. ректор Тульської духовної семінарії; підвищений в сан архимандрита. В 1906 р. хіротонований в єпископа Каширського, вікарія Тульської єпархії. В 1908 р. єпископ Прилуцький, вікарій Полтавської єпархії. В 1910 р. єпископ Ямбурзький, вікарій Петербурзької єпархії і ректор Петербурзької духовної академії. В 1913 р. єпископ Калузький і Боровський. З 1916 р. єпископ Мінський і Турівський. В 1920 р. емігрував за кордон. В 1921 р. екзарх Московського і всієї Руси патріярха в Польщі. Ініціатор відновлення Української Автокефальної Православної Церкви в Польщі. З 1922 р. її обласний автономний митрополит. 8.11.1923 р. був забитий архимандритом Смарагдом /Латішенко/, ворогом автокефалії 127/.

Таким чином, в Україні прослужив 2 роки перед і після висвячення в ієроманахи, а в сані єпископа - 2 роки і 9 місяців.

ГЕРМОГЕН /Георгій Долганов/, народжений 25 квітня 1858 р. в Херсонській єпархії. В 1889 р. скінчив Одеський /т.зв. Новоросійський/ університет. В 1890 р. постригся в ченці. В 1892 р. висвячений в ієроманахи. В 1893 р. скінчив Петербурзьку духовну академію з науковим ступенем кандидата богословія і призначений інспектором Тифліської духовної семінарії. В 1898 р. - ректор тієї ж семінарії, підвищений в сан архимандрита. В 1901 р. хіротонований в єпископа Вольського, вікарія Саратовської єпархії. З 1903 р. - єпископ Саратовський. В 1912 р. за осудження впливу Распутіна в житті царського двору і в синодальній управі був звільнений від керування єпархією і з "височайшого повеління" зісланий в Жировицький монастир Гродненської єпархії. Тут над ним, як над царським "опальним", місцеві духовні влади знущались. Втручанням великого князя Миколи Миколаєвича його становище в 1915 р. поліпшало і він був того ж року евакуйований у Москву, де перебував у Микола-Угрізькім монастирі Московської єпархії. В 1917 р. був призначений єпископом Тобольським. Справа про виселення його з Саратовської єпархії розглядалась в Державній Думі і спричинилась до того, що Распутін був на деякий час усунений і висланий на батьківщину.

В советських часах, за відправлення молебня з хрестним ходом про припинення большевицьких злочинів, у квітні 1917 р. був заарештований і посаджений у Скатеринобурзьку в'язницю. Тобольські вірні хотіли викупити його за 100 000 карбованців. Гроші большевики прийняли, але депутацію парафіян, що принесли гроші, заарештували і відправили до м. Тюменю. Під час наближення частин Добровольчої армії над заарештованими був виконаний самосуд. 16.6.1918 р. єпископ і ті, що з ним перебували, були втоплені в річці Турі, напроти села Покровського. Після вигнання большевиків тіла були витягнені. Тіло єпископа було поховане в печері міста Тобольська 128/.

В Україні єпископом ніколи не служив.

ГРИГОРІЙ /Вахнин/, народжений 4 квітня 1865 р. в Харківській єпархії. В 1891 р. скінчив Московську духовну академію як кандидат богословія. З 1892 р. працював в канцелярії Харківського губернатора. В 1900 р. призначений завідувачим торговельними класами Харківського купецького товариства. В 1901 р. постригся в ченці, висвячений в ієромонахи і призначений викладачем Олександрівської місіонерської семінарії /Владикавказької єпархії ?/. В 1902 р. став інспектором тієї ж семінарії. В 1903 р. перенесений в Новгородську семінарію. В 1905 р. призначений ректором Олександрівської семінарії, з підвищенням в сан архимандрита, пізніше перенесений в Тифліську семінарію. В 1907 р. хіротонований в єпископа Бакинського. З 1910 р. єпископ Орловський.

Таким чином в Україні працював тільки до постриження в ченці на протязі 9 років.

Числиться серед замучених і забитих єпископів в роки 1917-1927 129/.

ІОАКИМ /Іван Левицький/, народжений 30 березня 1853 р. в Київській єпархії. В 1879 р. скінчив Київську духовну академію як кандидат богословія і призначений викладачем Ризької духовної семінарії. В 1880 р. висвячений в священники. В 1893 р. постригся в ченці, призначений ректором Ризької духовної семінарії і підвищений в сан архимандрита. В 1896 р. хіротонований в єпископа Балтського. В 1897 р. - єпископ Берестейський. В 1900 р. єпископ Гродненський. В 1903 р. єпископ Оренбурзький і Тургайський. З 1910 р. єпископ Нижньонгородський і Арзамаський. В 1916 р. архієпископ.

Під час лютневої революції був усунений від керівництва єпархією і заарештований. Після жовтневого перевороту був знову заарештований, перевезений у Крим і там замордований 130/.

В Україні в сані єпископа служив 1 рік і 4 місяці.

ІОАН /Іонікій Левицький/, народжений 7 січня 1857 р. в Київській єпархії. В 1880 р. скінчив Київську духовну семінарію. В 1881 р. висвячений в священники. В 1892 р. постригся в ченці. В 1893 р. скінчив Київську духовну академію з званням кандидата богословія і призначений смотрителем Донського московського духовного училища. В 1895 р. призначений інспектором Олонецької духовної семінарії. В 1900 р. - ректор Астраханської духовної семінарії. Підвищений в сан архимандрита. В 1908 р. хіротонований в єпископа Єйського, вікарія Ставропільської єпархії. В 1916 р. єпископ Кубанський і Катеринодарський 131/.

В Україні до 1917 р. не служив.

МИТРОФАН /Митрофан Симашкевич/, народжений 23 листопада 1845 р. в Подільській єпархії. В 1871 р. скінчив Петербурзьку духовну академію з ступенем кандидата богословія і призначений викладачем Подільської духовної семінарії. В 1875 р. здобув наукове звання магістра богословія. В 1877 р. призначений лектором тієї ж семінарії, висвячений в священники, піднесений до сану протоієрея. В 1884 р. перенесений на таку ж посаду в Донську духовну семінарію. В 1904 р. постригся в ченці і піднесений до сану архимандрита. В 1906 р. хіротонований в єпископа Чебоксарського, вікарія Казанської єпархії. В 1907 р. - єпископ Пензький. В 1914 р. архієпископ. В 1915 р. архієпископ

Донський і Новочеркаський 132/.

В Україні працював до постриження в ченці 13 років.

ПАРФЕНІЙ /Памфил Левицький/, народжений 28 вересня 1858 р. в Полтавській єпархії. В 1884 р. скінчив Київську духовну академію, як кандидат богословія і призначений помішником смотрителя Переяславського духовного училища. В 1884 р. постригся в ченці і був висвячений в ієроманахи, призначений смотрителем Звенигородського духовного училища, а пізніше інспектором Вифанської духовної семінарії. В 1895 р. призначений ректором тієї ж семінарії та підвищений до сану архимандрита. В 1897 р. перенесений на посаду ректора Московської духовної семінарії. В 1899 р. хіротонований в єпископа Можайського, вікарія Московської єпархії. В 1902 р. призначений позаштатним членом контори Московського Святого Синоду. В 1904 р. єпископ Подільський /з 4 грудня/. З 15 лютого 1908 р. єпископ Тульський і Белевський. В 1911 р. - архієпископ.

Числиться серед єпископів замучених і забитих більшовиками в рр. 1917-1927 133/.

В Україні працював до висвячення і після висвячення в ієроманахи 11 років. В сані єпископа 3 роки і 2 місяці.

ТИХОН /Микола Василевський/, народжений 1.5.1867 р. в Полтавській єпархії. В 1891 р. скінчив Київську духовну академію, як кандидат богословія, і призначений інспектором класів Ладинського жіночого єпархіяльного училища. В 1892 р. призначений викладачем Херсонського духовного училища. В 1895 р. постригся в ченці і був висвячений в ієроманахи і призначений інспектором Томської духовної семінарії. В 1898 р. отав ректором тієї ж семінарії з підвищенням в сан архимандрита. В 1903 р. хіротонований в єпископа Балтського. В 1905 р. єпископ Костромський. З 1914 р. - архієпископ Курський і Обоянський 134/.

В Україні служив до постриження в ченці і висвячення 4 роки і в сані єпископа 2 роки і 1 місяць.

ФЕОДОСІЙ /Микола Феодосійв/, народжений 3 листопада 1864 р. в Чернігівській єпархії. В 1890 р. скінчив Петербурзьку духовну академію, як кандидат богословія, і призначений викладачем Чернігівського духовного училища. В 1893 р. - помішник смотрителя того ж училища. В 1897 р. постригся в ченці і був висвячений в ієроманахи. В 1898 р. - інспектор Мінської духовної семінарії. В 1899 р. - ректор Тульської духовної семінарії. В 1903 р. - єпископ Кирилівський. В 1907 р. - єпископ Тихвинський. З 1908 р. - єпископ Смоленський і Дорогобузький 135/.

В Україні до єпископської хіротонії працював 7 років.

ФЕОФІЛАКТ /Федір Клементійв/, народжений 14 червня 1870 в Харківській єпархії. В 1893 р. скінчив Харківський університет і вступив у Петербурзьку духовну академію. В 1895 р. висвячений в ієроманахи. В 1897 р. скінчив духовну академію, як кандидат богословія, і призначений завідувачим Урмійською місією в Персії. В 1900 р. затверджений на становищі начальника місії і підвищений в сан архимандрита. В 1902 р. призначений ігуменом Козловського Свято-Троїцького монастиря Тамбовської єпархії. В 1903 р. перенесений на становище ігумена ставропигійного мос-

ковського Заіконоспаського монастиря. В 1907 р. - ігумен Жиро-
вицького Свято-Успенського монастиря /Гродненська губ./. В
1910 р. занесений в Петербурзі в чергу священослужителів і про-
повідників Слова Божого. В 1911 р. хіротонований в єпископа
Таганрізького, вікарія Катеринославської єпархії. В 1913 р. -
єпископ Слуцький, вікарій Мінської єпархії 136/.

В Україні служив у сані єпископа 2 роки.

ПАВЛО /Вильківський/, народжений 23 серпня 1870 р. в Хер-
сонській єпархії. В 1895 р. скінчив Київську духовну академію.
як кандидат богословія. В 1898 р. постригся в ченці і висвяче-
ний в ієромонахи. В 1903 р. призначений завідувачим школою при
Сан-Стефанівській церкві в Царгороді. В 1910 р. перенесений на
становище смотрителя Торопецького духовного училища /Псковська
єпархія/. В 1911 р. призначений ректором Таврійської духовної
семинарії і підвищений в сан архимандрита. В 1913 р. ректор
Уфимської духовної семинарії. В 1914 р. хіротонований в єписко-
па Блєцького, вікарія Орловської єпархії 137/.

В Україні працював лише 2 роки ректором семинарії.

Додаток ч. 2

Розподіл

єпископів православної Церкви, підлеглих Святішому Сино-
ду, в 1917 р., за національністю /місце народження/ х/.

Народжених в російських єпархіях	116
" " українських " 	24
" " грузинських " 	8
" " білоруських " 	4
" " на Дону	4
" " Молдавії	3
" " Ліфляндії	2
" " польських єпархіях	1
нев'яснених ,	16

Разом: 178

Єпископи-українці /вірніше, народжені в Україні/ таким
чином, у стосунку до загальної кількості єпископів /за виключен-
ням нев'яснених/ - становили 14,8%.

х/ Бажаючи в'яснити національний склад єпископату, ми зму-
шені були користуватися тільки місцем народження. Інших даних
в синодальних виданнях передреволюційного періоду ми не знайш-
ли.

Кількість єпископів-українців /за народженням/, що були єпископами в цей час в Україні /4 особи/, в стосунку до загальної кількості єпископів-українців /24 особи/ - становили - 16,6 %.

Бібліографічний показник

- 1/ Состав Святейшего Правительствующего Всероссийского Синода на 1917 г. Петроград, Синодальная Типография, 1917 г. Далі цитуємо під назвою Состав ...
- 2/ Там же, стор. 4-5;
- 3/ М. П о л ь с к и й, Новые мученики российские, Нью-Йорк 1949, т. 1-й, стор. 10-24;
Б. Т и т л и н о в, Церковь во время революции, Петроград 1924, стор. 129;
- 4/ Состав ... цит. соч., стор. 6-7;
Fr. Н е у е r, Die orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945, Koeln, 1953, S. 118;
- 5/ А. В а л е н т и н о в, Черная книга, Париж, 1925, стор. 87, 258;
- 6/ Состав ... цит. праця, стор. 8-9;
- 7/ М. П о л ь с к и й, Новые мученики российские, Нью-Йорк, 1957, т. 2, стор. 91, 126;
- 8/ Состав ... цит. праця, стор. 10-11;
- 9/ А. В а л е н т и н о в, Черная книга, стор. 87, 258;
Fr. Н е у е r ... S. 77-80, 16;
- 10/ Состав ... стор. 12-13; Fr. Н е у е r ... S. 16 u. 48;
- 11/ М. П о л ь с к и й, Новые мученики ... 2-й том, стор. 93;
А. В а л е н т и н о в, цит. праця, стор. 87, 258;
- 12/ Состав ... стор. 108-109;
- 13/ Архів проф. А.Е. Ковалевського;
"Церковный Вестник западно-европейской епархии", Париж, 1927-1950 г.;
- 14/ Состав ... стор. 110-111;
- 15/ М. П о л ь с к и й, Новые мученики ... 1-й т. стор. 140; 2-й т. стор. 124;
- 16/ Состав ... стор. 112-113;
- 17/ "Православная Русь", Джорданвиль, 1958, № 19, стор. 161
- 18/ Состав ... стор. 114-115;
- 19/ М. П о л ь с к и й, Каноническое положение высшей церковной власти в СССР и за границей, Джорданвиль, США, 1948, стор. 50, 66;

х/ За цінні вказівки й уточнення відомостей про долю єпископів та розташування монастирів в Україні, автор висловлює глибоку вдячність Вельмишановній Пані Проф. д-р Н. Полонській-Василенко. Н.Т.

М. П о л ь с к и й, Новые мученики российские, 2-й т.
стор. 92;

Fr. Н е у е р ... S. 118;

Hans K'ösch, Die orthodoxe Kirche des Ostens im Jahre 1936,
"Osteuropa" 1936/37, 5, 496;

20/ Состав ... стор. 192-193;

21/ А. В а л е н т и н о в , цит. праця, стор.70;

М. П о л ь с к и й, Новые мученики ... 1-й т. стор.
180; 2-й том, стор. 279;

И. М а н у х и н а, Путь моей жизни. Воспоминания
митрополита Евлогия, Париж, 1947, стор. 349;

"Церковный Вестник западно-европейской епархии", Па-
риж, 1927, № 5, стор. 31;

Е. В г р и е м , Kommunismus und Religion in der Sowjetunion,
Basel, S.199;

Fr. Н е у е р , ... S. 44,50,62,74,82;

22/ Состав ... стор. 102-103;

23/ М. П о л ь с к и й , Новые мученики ... т. 1-й, стор.
181;

И. М а н у х и н а, Путь моей жизни ... стор. 277;

"Церковное обозрение", 1938, Белград, 2, стор.7;

М. П о л ь с к и й , Новые мученики ... т. 2-й, стор.
140;

24/ Состав ... стор. 244-245;

25/ Там же, стор. 246-247;

26/ Там же, стор. 248-249;

27/ Fr. Н е у е р ... S. 100-101;

28/ Состав ... стор. 278-279;

29/ Там же, стор. 280-281; Церковный Вестник западно-
европейской епархии, - 1927 г., № 6, стор. 30;

30/ Там же, стор. 154-155;

31/ М. П о л ь с к и й , Новые мученики ... 1-й том, стор.
158;

И. М а н у х и н а, Путь моей жизни ... стор. 300;

Г. Ш а в е л ь с к и й, Воспоминания последнего про-
топресвитера русской армии и флота. Изд. Чехова, Нью-Йорк,
1954, т. 2, стор. 170;

"Церковные ведомости", Сремские Карловцы, 1926-1927,
список епископов;

Fr. Н е у е р ... S. 119,126,172;

32/ Состав ... стор. 156-157;

33/ Там же, стор. 40-41;

34/ Сп. Никон /Рклицкий/, Жизнеописание блаж. митрополи-
та Антония Киевского и Галицкого, Н.Й.1956, I, стор.4;

35/ Состав ... стор. 42-43;

36/ Синодик православных епископов, убиенных, умученных
и умерших с 1917 г. "Церковный вестник западно-европейской
епархии", 1927, № 5, стор. 31;

37/ Состав ... стор. 44-45;

38/ Там же, стор. 86-87;

39/ А. В а л е н т и н о в , ... цит. праця, стор.87,258;

40/ Состав ... стор. 88-89;

41/ Там же, стор. 90-91;

42/ М. П о л ь с к и й , Новые мученики ... 1-й т. стор.
168; 2-й т. стор. 128; "Церковные ведомости", 1926-1927 г. список
епископов; "Церковное обозрение" 1938 г. № 10, стор.7;

- 43/ Состав ... стор. 92-93;
44/ Там же, стор. 172-173;
45/ М. П о л ь с к и й , Новые мученики ... 1-й т. стор.
70; 2-й т. стор. 277;
Г. Ш а в е л ь с к и й , цит. соч. т. 2, стор. 148-152;
"Церковный Вестник" ... 1927, № 5, стор. 31; 1930,
№ 11, стор. 7;
Fr. Н е у е г ... S. 74;
46/ Состав ... стор. 174-175;
47/ М. П о л ь с к и й , Новые мученики...1-й т., стор.
168; 2-й т., стор. 91-92;
А. В а л е н т и н о в , цит. праця, стор. 258;
"Церковный Вестник" ... 1930, № 11, стор. 10;
Fr. Н е у е г , ... S. 119;
48/ Состав ... стор. 176-177;
49/ Именной список ректорам и инспекторам императорских
духовных академий, духовных семинарий, преподавателям импера-
торских духовных академий, смотрителям духовных училищ и их
помощникам и т.д. на 1917 г. Петроград, Синодальная типография,
1917 г., стор. 12-20;
50/ Там же, стор. 73;
51/ М. П о л ь с к и й , Новые мученики ... т. 1-й, стор.
168, 180;
А. В а л е н т и н о в , цит. праця, стор. 258;
Fr. Н е у е г ... S. 117;
52/ Именной список ... стор. 74;
53/ Там же;
54/ Там же, стор. 75-77;
55/ Там же, стор. 49;
56/ Там же, стор. 50;
57/ М. П о л ь с к и й , Каноническое положение, стор. 66;
"Новые мученики ... 2-й т. стор. 90;
58/ Именной список ... стор. 50;
59/ М. П о л ь с к и й , Новые мученики ... 2-й т., стор.
116;
"Церковный Вестник" ... 1927, стор. 31, № 5;
60/ Именной список ... стор. 51;
61/ Там же;
62/ Состав ... стор. 90-91;
Именной список ... стор. 51;
М. П о л ь с к и й , Новые мученики ... 1-й т., стор.
168; 2-й т., стор. 128;
"Церковное обозрение" ... 1938, № 10, стор. 7;
63/ Именной список ... стор. 63;
64/ Там же, стор. 63-64;
65/ Там же, стор. 111-112;
66/ Там же, стор. 112-113;
67/ Там же, стор. 114;
68/ М. П о л ь с к и й , Новые мученики ... 2-й т., стор.
113, 114, 319;
69/ Именной список ... стор. 114-116;
70/ Там же, стор. 138;
71/ Там же, стор. 139;
72/ Там же, стор. 153;
73/ Там же, стор. 154-155;
74/ Там же, стор. 155;

- 75/ Там же, стор. 155-156;
76/ Fr. Н е у е r ... S. 118;
77/ М. П о л ь с к и й ,Новые мученики ... 2-й т.,стор.
126-127;
А. В а л е н т и н о в ,...цит. соч.,стор.70;
78/ М. П о л ь с к и й ,Новые мученики ... 1-й т.,стор.
200; 2-й т. стор. 222;
79/ Именной список ... стор. 156-157;
80/ Там же, стор. 158-159;
81/ Там же, стор. 159-161;
82/ "Вся Россия", Справочная книга, Киев, изд. Т-ва Л.М.
Фиш, IV, общий отдел, "Монастыри", стор. 1132;
83/ Состав ... стор. 114;
84/ Там же;
85/ Там же, стор. 110;
86/ Состав ...стор. 112;
87/ Там же, стор. 108;
88/ "Вся Россия", цит. довідник, заг. відд.,стор. 1135;
89/ Там же, стор. 1138;
90/ Состав ... стор. 6;
91/ Архів проф. П.П. Курінного;
92/ Состав ... стор. 8;
93/ Там же, стор. 12;
94/ Архів проф. П.П. Курінного;
95/ "Вся Россия" цит. довідник, заг.відд.,стор.1147;
96/ Состав ... стор. 246;
97/ Там же, стор. 248;
98/ Там же,стор. 244;
99/ "Вся Россия", цит. довідник, заг.відділ,стор.1147;
100/ Состав ... стор. 280;
101/ Архів проф. П.П. Курінного;
102/ "Вся Россия", цит. довідник, заг. відділ, стор.1150;
103/ "Вся Россия", цит. довідник,заг.відділ,стор.1150;
104/ Там же, стор. 156;
105/ Состав ... стор. 154;
106/ "Вся Россия", цит. довідник, заг. від.,стор. 1155;
107/ "Вся Россия", цит. довідник, заг. відділ, стор.1155;
108/ Архів проф. П.П. Курінного;
109/ Состав ... стор. 42;
110/ "Вся Россия", цит. довідник, заг. відділ,стор.1156;
111/ Состав ... стор. 86;
112/ "Вся Россия", цит. довідник,заг. відділ,стор.1156;
114/ Состав ... стор. 174;
115/ Там же, стор. 176;
116/ Именной список ... стор. 3-12; 20-27;27-37;
117/ Там же;
118/ Состав ... стор. 320-321;
Архів проф. П.Е.Ковалевського;
119/ Состав ... стор. 304-305;
120/ Там же, стор. 310-311;
121/ Там же,стор. 282-283;
М. П о л ь с к и й ,Новые мученики ... т. 1-й, стор.
179; т. 2-й, стор. 278;
Б. Т и т л и н о в ,цит. праця,стор.174;
"Церковный вестник" ... 1927, № 6, стор.30;

- 122/ Состав ... стор. 138-139; ...
М. П о л ь с к и й , Новые мученики ... т. 2-й,
стор. 277;
"Церковный Вестник" ... 1927 г. № 5, стор. 31;
123/ Состав ... стор. 200-201;
124/ Там же, стор. 22-23;
М. П о л ь с к и й , Новые мученики ... т. 1-й, стор.
150, 152, 180; т. 2-й, стор. 279;
Г. Р а р , Пленная церковь, "Посев", стор. 30;
"Православная Русь", 1955, № 6, стор. 4;
125/ Состав ... стор. 336-337;
"Церковный Вестник" ... 1927, № 5, стор. 31;
126/ Состав ... стор. 344-345;
127/ Там же, стор. 240-241;
проф. О. Л о т о ц ь к и й , Сторінки минулого, Укр.
Прав. церковний календар на 1948 р.;
128/ Состав ... стор. 356-357;
М. П о л ь с к и й , Новые мученики ... 1-й т., стор.
66-68, 178;
А. В а л е н т и н о в , цит. праця, стор. 36;
Г. Ш а в е л ь с к и й , цит. праця 1-й том, стор.
273-276;
"Церковный Вестник" ... 1927, № 5, стор. 31, 1930,
№ 11, стор. 3;
129/ Состав ... стор. 264-265;
"Церковный Вестник" ... 1927 г., № 5, стор. 31;
130/ Состав ... стор. 162-163;
М. П о л ь с к и й , Новые мученики ... 1-й т., стор.
77-81; 2-й том, стор. 277;
"Церковный Вестник" ... 1927 г., № 6, стор. 30;
Е. В r i e м ... S. 199;
131/ Состав ... стор. 82-83;
132/ Там же, стор. 130-131;
133/ Там же, стор. 94-95;
"Церковный Вестник" ... 1927 г., № 6, стор. 30;
134/ Состав ... стор. 120-121;
135/ Там же, стор. 204-205;
136/ Там же, стор. 242-243;
137/ Там же, стор. 266-267.
-

III

ТАК ЗВАНІ "НАРОДНІ" СВЯТКУВАННЯ

1. Травневі маніфестації з нагоди "300-ліття возз'єднання України з Росією"

Першого травня розпочався місяць святкувань 300-ліття. Маніфестації Першого травня стояли під знаком цієї події. Передові статті за той день свідчать про те, що 1 травня 1954 року мало окреме призначення. "Нинішня весна - це трьохста весна незламного союзу і братерської дружби українського народу з великим російським народом" - писала "Радянська Україна". Не бракувало також різних віршів, присвячених цьому окремому святу Першого травня ^{1/}. Стаття Олеса Гончара в "Правді" з 1 травня повторює вже відомі речі про дружбу народів, про буржуазних націоналістів, що старалися її підірвати, про передачу Криму Україні. Гончар згадує про те, що перед святкуванням в Україні відбулися вечори української літератури і мистецтва в Москві. Він підкреслив, що незабутньою подією для українських літераторів був день 28 квітня, день, коли вони були прийняті секретарем Центрального Комітету КПСС М.С. Хрущовим: "Його добрі побажання і поради окрилили нас на дальший творчий шлях" ^{2/}.

Першотравневий парад на Червоній Площі в Москві пройшов також під знаком святкування 300-ліття возз'єднання. Фасад Історичного музею прикрашувала мистецька композиція на честь 300-ліття. Військовий парад і демонстрація трудящих у Києві були ще більше під знаком свята 300-ліття возз'єднання. Демонстранти викрикували "Хай живе дружба народів", "Хай живе великий російський народ" ^{3/}. Було улаштовано традиційне "народне гуляння", теж під знаком роковин. У Пушкінському парку влаштовано для робітників різних заводів літературно-мистецький вечір, - декаду російської літератури і мистецтва в Києві та української в Москві, присвячених 300-літтю "возз'єднання" ^{4/}.

12 травня був даний початок для ще більших святкувань цього місяця.

6 травня 1955 року розпочалась у Києві декада російської літератури і мистецтва, що тривала до 15 травня, а якщо врахувати різні маніфестації після її закінчення, то аж до вечора 18 травня, коли з Києва виїхали діячі російського мистецтва. У Київ прибув "Большой Театр ССРСР" з Москви, у Харків - "Малый Театр", у Дніпропетровське - Ленінградський "Большой Драматический театр" ім. Горького. Приїхали також Драматичний театр ім. Моссовету, Ярославський драматичний театр ім. Ф.Н. Волкова. Окрім того прибули різні хори, між ними Червонопрапорний ім. А.В. Александрова ансамбль пісні і танцю Советської Армії та Державний російський народний хор ім. П'ятницького. Одночасно виїхала з Москви в Київ велика група московських літераторів. Разом прибуло в Київ близько 1500 осіб: артистів, письменників, композиторів ^{5/}.

Декада російської літератури і мистецтва відкрилася в Києві святочно у російському театрі ім. Лесі Українки. Відкрив її голова Правління Союзу Советських письменників України Микола Бажан. Вступне слово виголосив перший секретар Правління Союзу советських письменників ССРСР А. Сурков. З промовами виступало багато інших письменників і поетів, які рівночасно читали свої твори ^{6/}.

Ансамбль ім. А.В. Александрова вперше показав свою нову танцювальну картину на честь 300-ліття возз'єднання - "Свято великої дружби".

Після такого урочистого вступу почалися масові виступи російських артистів, мистців та письменників у Києві і його околицях. "Большой Театр" виставляв опери "Декабристи" і "Князь Ігор" та балети "Бахчисарайський фонтан" і "Лебедине озеро". Хор ім. П'ятницького давав концерти російської пісні, маючи у програмі і українські пісні. Письменники і поети кожного дня робили виступи з читанням своїх творів у Києві і околицях. Ці виступи відбувалися не тільки в театрах, але й по різних заводах Києва і його ближчих околиць. Були і дальші виїзди. Так, 9 травня Переяслав Хмельницький відвідала чимала група російських письменників ^{7/}, 13 травня група учасників Декади, на чолі з поетом Н. Тихоновим відвідала Канів і могилу Тараса Шевченка ^{8/}. При цій нагоді згадували поруч із Т. Шевченком і Аркадія Гайдара, російського письменника, який загинув під час війни і теж похований у Каневі.

Інша група, на чолі з поетом Ісаковським, відвідала Чернігів. Місцеве населення ближчих околиць привозили на ці імпрези ^{9/}. Радіо і телевізія передавали частину виступів, щоб надати їм ще ширшого розголосу ^{10/}. Не лише українська преса, але й центральна московська кожного дня докладно інформувала про перебіг Декади російської літератури і мистецтва в Києві.

Останні виступи відбулися 15 травня. "Большой Театр", хор Александрова, хор П'ятиницького закінчили свої виступи в святковій атмосфері, з промовами, оваціями тощо; після останніх вистав вони одержали від українських мистців подарунки - картини і скульптури ^{11/}. Заключний вечір Декади відбувся в неділю 16 травня; виступали російські поети і письменники, головував О. Корнійчук ^{12/}.

Важливою маніфестацією був також Пленум Правління Союзу Советських Письменників України 14 травня. На Пленумі виступали російські, українські письменники та письменники і поети народів ССРСР. Цікаво відзначити виступ турецького комуністичного поета, "борця за мир" Назима Хікмета. Хікмет говорив про те, що Чорне море могло б стати "Морем Дружби", якщо б теперішні правителі Туреччини не продавали кровних інтересів трудового турецького народу ... ^{13/} Цей же турецький поет у заяві кореспондентові московської "Літературної Газети", опублікованій 20.5. 1954 р., сказав:

... "Старший брат українського народу - це старший брат всього людства! І, як справжній брат, він передусім думає про своїх молодших братів. Як багато він зробив для них, яке відповідальне, трудне і почесне його завдання".

Головною промовою на Пленумі Союзу Советських Письменників України була промова Миколи Бажана. Повторивши всі відомі "Тези", М. Бажан напав на "буржуазних націоналістів, прислужників міжнародного імперіялізму", а також зробив огляд найновіших творів українських советських письменників. Особливо характеристична його згадка про відвідини українськими письменниками, після закінчення Декади українських письменників у Москві, першого секретаря ЦК КПСС М.С. Хрушова. М. Бажан докладно оповів про розмову з Хрушовим і його вказівки. Хрушов звернув увагу на слабкі місця в праці українських письменників, особливо на те, що

мало вони пишуть книг про робітничу класу. Згадка про Хрушова також мала свою вагу ^{14/}.

Президія Союзу Советських Письменників України 18 травня мала поширене засідання для підбиття підсумків Декади російської літератури і мистецтва в Києві. Промовляли М. Бажан і А. Сурков. Сурков передав при цій нагоді бронзову скульптуру Шевченка, подарунок російських письменників українським письменникам ^{15/}. Відбулося також прийняття в Міністерстві культури УРСР - для учасників Декади. Приймав міністер культури УРСР К. Литвин ^{16/}. 18 травня виїхав у Москву колектив "Большого Театру". Декада російської літератури і мистецтва в Києві закінчилася ^{17/}.

Виступи українських артистів в Москві / 7 - 16 травня / були зорганізовані на взірць виступів російських мистців під час Декади російської літератури і мистецтва в Києві, що свідчить про єдиний план святкування для обох столиць. Державний театр опери і балету ім. Т.Г. Шевченка приїхав з усім своїм колективом /650 осіб/ у Москву і почав 7 травня вистави у "Большому Театрі". В програму входили опери "Богдан Хмельницький" К. Данькевича, "Наталка Полтавка" М. Лисенка, "Князь Ігор" А. Бородіна і балет "Маруся Богуславка" А. Свєчнікова ^{18/}. Як і в Києві російські артисти, українські артисти в Москві відвідували заводи, їздили з концертами в околиці ^{19/}. Виступи українських артистів у Москві кожного дня описувалися на видному місці у пресі. Як на закінченні Декади в Києві, так і в Москві відбулося прийняття в Міністерстві Культури СРСР для українських артистів. Приймав міністер культури СРСР Г. Александров у присутності заступника міністра культури УРСР Б. Коваля ^{20/}.

Провідники СРСР своєю присутністю на виставах театру ім. Шевченка підкреслили важливість цієї манифестації. 9 травня на виставі "Наталка Полтавка" були присутні Маленков, Хрушов, Булганін, Каганович; на виставі опери "Богдан Хмельницький" 10 травня - Маленков, Хрушов, Булганін, Каганович, Мікоян, Первухін, Суслов, Поспєлов, Шаталін ^{21/}. Ця присутність можливо б і не була такою промовистою, коли б не той факт, що 9 травня в посольстві Чехословаччини, на прийнятті з нагоди 9 річниці визволення Чехословаччини Советською Армією, - советського керівництва обмаль. Маленков, Хрушов, Булганін і Каганович вважали виставу

"Наталки Полтавки" за важливішу подію, і на чолі радянських представників на прийнятті в посольстві Чехословаччини був А. Мікоян. Таким чином радянські провідники підкреслили особливу вагу святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією ^{22/}.

У травні приїхав у Львів Московський Художественний Академічний Театр. Центральний дитячий театр прибув у Київ з Москви в кінці червня. Різні українські театри виїздили з виступами в Росію. 1 червня розпочалися виступи Київського українського театру ім. І. Франка у Москві; від 1 липня до 3 серпня виступав на сцені Центрального дитячого театру колектив Харківського українського драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка ^{23/ 24/}.

Мистецькі вистави в Києві і Москві та інших містах були немов музичною прелюдією до головних подій, - ювілейних сесій Верховних Советів УРСР і РСФСР. Президія Верховного Совету УРСР постановила 5 травня скликати урочисту сесію на 22 травня 1954 року ^{25/}. Після сесії Верховного Совету УРСР мала відбутися урочиста сесія Верховного Совету РСФСР. Головним святковим днем роковин возз'єднання України з Росією вибрано неділю 23 травня, тобто один день після сесії Верховного Совету УРСР. Таким чином, сесія Верховного Совету УРСР була призначена центральною маніфестацією в святкуванні 300-ліття возз'єднання.

Щоб надати сесії Верховного Совету УРСР відповідної ваги, визначено на неї делегації від усіх 15 радянських республік. Делегації автономних республік були включені в делегації радянських республік. Найбільша делегація /43 особи/ була від РСФСР, на чолі з М.П. Тарасовим, головою президії Верховного Совету РСФСР ^{26/}. Друга чисельна делегація була від Білоруської ССР, в складі 7 осіб. Інші делегації були вже менші ^{27/}. Нотусмо участь делегації польського Союму у ювілейній сесії Верховного Совету УРСР. Делегацію очолював Стефан Ігнар. Була присутня і делегація комуністичного Товариства Об'єднаних Українців Канади, на чолі з І.П. Бойчуком.

Сесія відбулася в приміщенні Театру опери і балету ім. Шевченка в Києві. Фасад театру був прикрашений величезним полотнищем з написом "300-років возз'єднання України з Росією" і прапорами 16 союзних республік. Відкрив сесію П. Тичина, голова Верховного Совету УРСР, Голова Совету Міністрів УРСР Кальченко прочитав привіт від Президії Верховного Совету СРСР, Совету Міні-

стрів ССРСР і ЦК КПСС.

Це привітання було складене в дусі "Тез 300-ліття". Підкреслює воно стремління українського народу до возз'єднання, створення Української совєтської держави; пригадує, що Україна стала однією із найбільших держав Європи та факт отримання всіх українських земель в єдиній Українській совєтській соціалістичній державі 28/.

Після прочитання привіту Президії Верховного Совету ССРСР, Совету Міністрів ССРСР і ЦК КПСС, П. Тичина оголосив укази Президії Верховного Совету ССРСР про нагородження Української ССР і міста Києва орденами Леніна.

Головним пунктом свята була доповідь секретаря Центрального Комітету КП України О.І. Кириченка "Про возз'єднання України з Росією".

Після дуже довгої доповіді Кириченка виступали провідники делегацій інших союзних республік, в ієрархічному порядку, почавши з представника РСФСР і кінчивши представником Карело-Фінської ССР. Їхні промови своїм змістом мало чим відрізнялися одна від одної 29/.

Після представників совєтських республік виступив голова делегації Польської Народньої Республіки Стефан Ігнар, який в своїй промові розвинув нову концепцію відношення між польським, російським і українським народом і виклав новий польський погляд на Б. Хмельницького.

Привітання закінчилися промовою представника Товариства Об'єднаних Українців Канади і голови Слов'янського Комітету Канади І.П. Бойчука.

Сесія ухвалила вислати привітання Президії Верховного Совету Союзу ССР, Советові Міністрів ССР, Центральному Комітетові, такого змісту: "Верховному Советові РСФСР, великому російському народові від сесії Верховного Совету Української ССР і українського народу". В обох листах згадується боротьба проти "найпідліших ворогів" - українських буржуазних націоналістів і великдержавних шовіністів, які посягали на найсвятіше і найдорожче для нас - на скріплену кров'ю нерозривну дружбу російського і українського народів" 30/.

На сесії було також підтверджено склад 35-членної делегації УССР на ювілейну сесію Верховного Совету РСФСР. Під час про

мов лунали оклики на честь великого російського народу 31/.

Довга доповідь секретаря ЦК КПУ О.І. Кириченка "Про 300-ліття возз'єднання України з Росією" складається із вступу і шости інших тез. Вступ містив привітання різним присутнім делегаціям. На першому місці - делегації "великого російського народу". Кириченко окремо привітав делегацію Польського Союму і "героїчний польський народ"; висловив він привіт і делегації Товариства Об'єднаних Українців Канади.

Потім доповідач звернувся до історії. Почав він від Київської Руси, переказавши відомі "Тези". Кириченко підкреслив, що ніколи не було ворожнечі між масами України і Польщі. Це тільки українські і польські буржуазні націоналісти старалися протиставити український народ польському народові. Кириченко не шкодував гострих слів проти Ватикану і католицького духовництва. Згідно з "Тезами", він згадав "Юду Мазепу", згадав про швидший економічний і культурний розвиток України під Росією ніж під Австро-угорськими загарбниками. Кириченко згадав також, що на панцернику "Потьомкін" 1905 р. було багато українців. Говорячи про часи революції, Кириченко присвятив багато уваги "буржуазним націоналістам" - Центральній Раді 32/. Він підкреслив факт отримання тепер українських земель. І знову атакував "найлютіших ворогів, підлих зрадників, агентів чужоземних загарбників - українських буржуазних націоналістів". Перший його напад стосувався істориків, які "перекручували суть народньо-визвольної боротьби українського народу, прогресивного значення возз'єднання України з Росією".

Потім Кириченко перейшов до нападу на українську еміграцію:

"Мерзенні недобитки цієї погані знайшли собі притулок на американських смітниках. Тепер вони прип'яті доларовим ланцюгом до своїх хазяїв, сьорбають юшку в смердючих американських тавернах і скавучать щось про "соборну Україну" ...

Кириченко також підкреслив:

"Суверенна Українська Радянська держава вийшла на міжнародню арену. Наша республіка є одним із засновників Організації Об'єднаних Націй".

Він згадав і про велику територію і про значне населення України.

Кириченко оповів також про економічний розвиток України. Говорячи про культурний розвиток, Кириченко не забув згадати, що "вперше в історії Закарпатської України в Ужгороді відкрито університет". Не забув він згадати і про передачу Кримської області Україні.

Закінчив Кириченко свою промову привітаннями ЦК КПСС, всім народам ССРСР. Він передав привіт українського народу всім синам і дочкам українського народу на чужині, що живуть у капіталістичних країнах і "зберегли вірність інтересам свого народу, відважно борються за мир, за демократію і соціалізм, проти підпалювачів війни і їх агентів - найлютіших ворогів українського народу - українських буржуазних націоналістів". В кінці доповіді переслав привіти українського народу народам народних демократій.

У 4 і 5 розділах доповіді Кириченко згадував про Хрущова. Виявляється, що на думку Кириченка:

"Комуністична партія посилала на Україну своїх найвидатніших діячів - вірних учнів і соратників В.І. Леніна. Безпосередня участь Й.В. Сталіна, В.М. Молотова, Я.М. Свердлов, Ф.Е. Дзержинського, М.В. Фрунзе, М.С. Хрущова, К.Є. Ворошилова, Л.М. Кагановича в роботі державних і партійних органів України, в керівництві військами на Українських фронтах і партизанським рухом була неоцінимою допомогою українському народові в успішному розв'язанні найскладніших завдань будівництва Радянської соціалістичної держави".

Ще виразніше згадується Хрущов далі:

"... З 1938 по 1949 рік Центральний Комітет Комуністичної Партії України очолював учень Великого Леніна товариш М.С. Хрущов /Підкреслення Б.Ф./ /Бурхливі оплески/. Його діяльність на Україні тісно зв'язана з успішним розвитком індустрії Української РСР, піднесенням сільського господарства, возз'єднанням українських земель в єдиній Українській Радянській державі, керівництвом воєнними операціями і партизанською боротьбою на Україні в період Великої Вітчизняної війни, вирощуванням і вихованням партійних, радянських господарських кадрів, української народної інтелігенції і мобілізацією трудящих республіки на відбудову зруйнованого фашистськими загарбниками господарства, піднесенням науки і культури./Бурхливі оплески/".

Саме це підкреслення діяльності "соратника" і "учня великого Леніна" в доповіді Кириченка являється цілковито новим елементом у святкуванні 300-ліття возз'єднання України з Росією, не-

передбаченим у раніше приготованих постановках ЦК КПСС ні в "Тезах", ухвалених ЦК КПСС. Цей "елемент Хрущова" в промові Кириченка свідчить про зміни, що наступили за час від початку святкування в панівних кругах ССРСР.

З гостей найважливіші промови виступили М. Тарасов, голова Президії Верховного Совету РСФРСР, та голова делегації Союму Польської Народньої Республіки, Стефан Ігнар.

М. Тарасов підкреслив, що Україна є одним із основників Об'єднаних Націй і згадав боротьбу проти "інтервентів і їх прислужників - буржуазних націоналістів" та про допомогу Російської Федерації молодій Українській советській республіці під час революції:

"Це відіграло вирішальну роль у встановленні і зміцненні Советської влади на Україні, розгромі буржуазно-націоналістичної контрреволюції, чужоземних інтервентів і білогвардійщини" 33/.

23 травня було днем "всенароднього свята" у всьому Советському Союзі. Найпишніші свята відбулися в Києві і в Москві. Міністер Оборони ССРСР, маршал Советського Союзу Н.А. Булганін, видав 22 травня окремий Наказ, пропагандивного значення, видрукований у всій пресі того ж дня на найвидатнішому місці з нагоди свята возз'єднання України з Росією. В наказі сказано:

"23 травня провести в столиці Радянської України - Києві, у містах Харкові, Переяславі-Хмельницькому і Одесі парад військ і салютувати двадцятьма артилерійськими сальвами".

Такий самий парад і артилерійський салют наказано провести і в Москві 30 травня 34/.

Наказ, даний військам Київського гарнізону і підписаний начальником гарнізону генерал-полковником Болдіном, помічений 21 травня 1954 р. 35/

Парад у Києві приймав командуєчий військами Київського військового округу генерал армії Чуйков. В параді взяли участь війська всіх родів зброї. Після параду відбулася величезна демонстрація /500 000 людей/. На урядовій трибуні дивилися на парад і демонстрацію представники КПУ і уряду УССР та провідники делегацій союзних республік. Потім у парках і садах Києва виступали артисти і колективи мистецької самодіяльності. На стадіоні ім. Хрущова відбулося велике спортивне свято. Увечорі

пролунали артилерійський салют. Огні численних ракет засвітилися над Дніпром. Свято вийшло імпозантне, за всіма правилами советського святкування ^{36/}.

Не забуто нічого, щоб надати святу належної переконливості. Так, у крамницях Києва в дні перед святом з'явилися різні високоякісні промислові товари і харчі, прислані з інших республік. Наприклад, трудящі Грузії "прислали в Київ перед святом 26 вагонів різних товарів" ^{37/}.

На закінчення святкувань у Києві відбулося 24 травня велике прийняття, на якому взяли участь члени Президії ЦК КПУ і члени уряду УРСР і на яке були запрошені делегації союзних республік та делегація Сейму Польської Республіки. Польська делегація перед своїм від'їздом у Польщу 26.5.1954 р. відвідала 25 травня місто Переяслав-Хмельницький ^{38/,39/}.

Святкування в Москві відбулося 23 травня ще більш церемоніально. Перед днем свята відбулися різні зібрання по заводах ^{40/}. 19 травня відбулися в районах Москви урочисті засідання районних Советів депутатів трудящих, присвячені 300-літтю возз'єднання України з Росією ^{41/}. Напередодні свята, 22 травня, відбулися урочисті збори московських письменників у Центральному домі літераторів ^{42/}. Навіть підземна залізниця, трамваї, тролейбуси і автобуси одержали розпорядження працювати 23 травня аж до 2 години ночі ^{43/}.

Вся Москва була прикрашена для народнього гульбища 23 травня. Відбулися великі спортові змагання на стадіоні "Динамо" з участю 3000 спортсменів, у тому числі й делегації з України. На 44 відкритих естрадах виступали понад 6000 учасників мистецької самодіяльності. Для розваги народу виступали найрізноманітніші артисти і акробати. На площах танцювали до пізньої ночі. Відбувся масковий похід дітей, щоб дати дітям сильні враження. Свято 300-ліття возз'єднання в Москві поставило основний акцент на урочистості, як то намічено йому організаторами ^{44/}.

Подібні свята відбулися у всіх столицях союзних республік. 23 травня всюди відбулися спортові свята, народні гуляння і подібні всенародні забави. У багатьох республіках у той час перебували різні українські мистецькі ансамблі, як, напр., хорова капеля "Трембіта" в Казахстані і т.д. Преса і радіо широко оповідали про святкування, передавали окремі програми ^{45/}.

Через тиждень після ювілейної сесії Верховного Совету УРСР, 29 травня 1954 р. зійшовся Верховний Совет РСФСР на ювілейну сесію в Москві. Президія Верховного Совету указом з 12 травня 1954 року скликала цю сесію на 27 травня ^{46/}, але пізніше було повідомлено в пресі, що ювілейна сесія відбудеться 29 травня ^{47/}. На чолі української делегації у Москві був перший секретар ЦК КПУ О.І. Кириченко ^{48/}. Склад делегацій різних союзних республік переважно був інший, як у Києві ^{49/}. Також польська делегація мала інший склад ^{50/}.

Ще перед сесією відбулася, як вступ, урочиста сесія Московського Совету, присвячена 300-літтю возз'єднання України з Росією ^{51/}.

Сесія Верховного Совету РСФСР тільки в дрібних варіантах відрізнялася від сесії Верховного Совету УРСР з 22 травня. У ложах сиділи найвищі представники партії. Голова Верховного Совету РСФСР Л.Н. Соловйов відкрив сесію. Після того прочитано привітання від Президії Верховного Совету ССРСР, Совету міністрів ССРСР і ЦК КПСР. Так як і тиждень перед тим, де головну промову на сесії Верховного Совету УРСР мав О.І. Кириченко, на сесії Верховного Совету РСФСР це завдання припало А.М. Пузанову, голові Совету міністрів РСФСР. Його доповідь мала назву "Про 300-ліття возз'єднання України з Росією" і мало чим відрізнялася від доповіді Кириченка, бо обидві збудовані на відомих "Тезах". Після доповіді Пузанова виступав О.І. Кириченко та провідники інших делегацій. Сесія схвалила листа Верховному Совету Союзу ССР, Совету міністрів Союзу ССР, ЦК КПСР та листа Верховному Совету УРСР, великому українському народові від сесії Верховного Совету РСФСР і російському народу.

Всі ці документи складені на підставі "Тез". У привіті Президії Верховного Совету ССРСР, Ради міністрів ССРСР і ЦК КПСР Верховному Совету РСФСР, Ради міністрів РСФСР підкреслено, що в наслідок возз'єднання "безмірно зросла сила, могутність і міжнародній авторитет Російської держави" та возз'єднання "всіх українських земель в єдиній Українській советській державі", "одній із найбільших держав Європи" ^{52/}. Тема "одна з найбільших держав Європи" у відношенні до України зустрічається також у листі "Верховному Совету УРСР, великому українському народові, від сесії Верховного Совету РСФСР і російського народу!"

Коли на сесії Верховного Совету УРСР 22 травня слово "великий" стосувалося тільки до російського народу, то на сесії Верховного Совету РСФСР вже в заголовку листа український народ має титул "великий". Далі в листі Верховний Совет РСФСР, російський народ і всі народи Федерації дякують Верховному Совету УРСР і великому /підкр. Б.Ф./ українському народові за братнє посланіє /з 22.5.1954 р., Б.Ф./. Також А.М. Пузанов у своїй довгій доповіді вітав "послів рідного і гаряче любленого брата - великого /підкр. Б.Ф./ українського народу". Уся ювілейна сесія Верховного Совету РСФСР пройшла під знаком цього підкреслення "великості" українського народу/і його держави в Європі. Ред./ О.І. Кириченко, перший секретар ЦК КПУ, в своїй промові на початку передав привіт "від імени 42 мільйонного українського народу", що іншими словами також показувало, що він "великий".

Доповідь А.М. Пузанова "Про 300-ліття возз'єднання України з Росією" складалася із вступу і чотирьох розділів. У вступі - традиційні привітання. Частина вступу присвячена делегації Союзу Польської Народної Республіки. Далі йшов історичний нарис від найдавніших часів, згідно з "Тезами". Потім, говорячи про період революції, Пузанов спинявся на "українських буржуазних націоналістах", які, - прикриваючись брехливими фразами про оборону інтересів українського народу, про намір створити нібито "вільну" і "незалежну" Україну ... в дійсності старалися продати Україну і її народ чужоземним імперіялістам" ^{53/}. Наприкінці цього розділу стверджується, що, мовляв, створення Советського Союзу було великою перемогою ленінсько-стелінської національної політики і, одночасно, поразкою буржуазних націоналістів всіх мастей, крахом плянів міжнародного капіталізму на відірвання України ^{54/}. У третьому розділі підкреслено вирішальну роль Донбасу, як вугільно-металургійної бази. Четвертий і останній розділ присвячений вичисленню різних економічних цифр, справам різних досягнень у різних областях життя РСФСР і УРСР. Тут Пузанов згадував також про достойне місце, яке Україна зайняла на міжнародній арені, як член-основник Об'єднаних Націй ^{55/}.

О.І. Кириченко, перший секретар ЦК КПУ, передавши привіт від "42-мільйонного українського народу", згадав про дружбу України і Росії, яку кували ... могутні руки двох великих слов'янських

народів - російського і українського ^{56/}. Він ще раз згадав "українських буржуазних націоналістів", які старалися розділити український і російський народи ^{57/}. Це свято, твердив промовець, - є "ударом по імперіялістах і їхніх підручних українських буржуазних націоналістах" ^{58/}. Кириченко сказав, що їхні "недобитки" від безсилля і страху злобно виють на наш народ, брязкають петлюрівськими брязкальцями про свою "самостійність" ^{59/}. Кириченко не забув також згадати, що "тільки в сім"ї великого Советського Союзу" український народ зміг створити свою суверенну національну державу, об"єднати всі свої землі в єдину Українську соціалістичну державу ..." ^{60/}

Промова голови делегації ССйму Польської Народньої Республіки Яна Дембовського, третього найважливішого промовця, була подібна до промови Стефана Ігнара на сесії Верховного Совету 22 травня в Києві. /Питання стосунків України і Польщі входить в окремий розділ цієї праці/.

У промовах і Пузанова, і Кириченка були повторення згадок про Хрушова ^{61/,62/}.

Згадки на сесії Верховного Совету РСФСР ще раз показували, що в той час уже були зміни у відношенні сил між головними спадкоємцями влади Сталіна - на користь Хрушова.

Для учасників ювілейної сесії Верховного Совету РСФСР, відбувся увечорі 29 травня 1954 р. в "Большому Театрі" ССРС великий концерт, з участю російських і українських артистів, з мішаною російсько-українською програмою, в присутності головних провідників партії ^{63/}.

Неділя 30 травня 1954 р. в Москві відповідала попередній неділі в Києві. В Москві відбувся парад війська всіх родів зброї, який приймав маршал Советського Союзу Н.А. Булганін. На параді Н.А. Булганін виголосив коротку промову, в якій згадав про заведення ордену Богдана Хмельницького під час останньої війни та про об"єднання всіх українських земель в єдиній державі, від чого УССР стала однією з найбільших держав Європи. Після параду відбулася демонстрація трудящих Москви за традиційним зразком. Ввечорі для визначних учасників ювілейної сесії Верховного Совету РСФСР відбулося в Кремлі велике прийняття з участю головних провідників партії. Народне гуляння відбулося в парках Москви; на московських спортових стадіонах відбулися змагання і т.п. ^{64/}

По всіх республіках ССРСР відбулося повторення святкування з попередньої неділі 22 травня. Тільки в Києві, який тепер вже не був осередком святкування, свято було скромнішим ніж перед такнем ^{65/}.

Від'їздом української делегації з Москви 31 травня 1954 року закінчилася основна програма святкувань "возз'єднання" ^{66/}.

Наведені події, сесії Верховних Советів УРСР та РСФСР, Декада російської літератури і мистецтва в Києві та інші прояви святкування, були тільки головними маніфестаціями.

З-поміж менших імпрез занотуємо наступні. В місяці травні різні наукові інституції, зокрема різні відділи Академії Наук УРСР та РСФСР, Академії Наук інших советських республік провели урочисті сесії, присвячені 300-літтю возз'єднання України з Росією. Теж саме мало місце і в Академії Мистецтв ССРСР, Академії Медичних Наук, у різних студентських товариствах тощо ^{67/}.

Як уже згадано, у зв'язку з Декадою російської літератури і мистецтва в Києві 14 травня 1954 р. там же відбувся 9 ювілейний Пленум Правління Спілки Советських Письменників України ^{68/}. Святкове засідання секретаріату Союзу Советських Композиторів відбулося в Москві 18 травня 1954 р. ^{69/}.

У багатьох містах ССРСР перейменували різні вулиці на вулиці ім. Богдана Хмельницького ^{70/}. Відкрили багато пам'ятників Богданові Хмельницькому по різних містах Советського Союзу. Однією із головних таких маніфестацій були закладини пам'ятника на пам'ять 300-ліття возз'єднання на площі перед "Київською" станцією в Москві 29.5.1954 р., що мали місце під час ювілейної сесії Верховного Совету РСФСР ^{71/}.

Святкування в травні було використане також, як і на початку року, для організації "соціалістичного змагання" між робітниками України, Росії та інших республік ССРСР ^{72/}. При цій нагоді відбувалися також екскурсії робітників з Росії на Україну і навпаки, щоб поширювати і підтримувати це змагання ^{73/}.

Між численними виставками, що відбувалися в травні, найважливішими були виставка в приміщенні Київського Історичного Музею, виставка в Москві, в приміщенні Державної Бібліотеки ССРСР ім. Леніна, та в Державному Історичному Музеї в Москві ^{74/}.

До маніфестацій належали також численні подарунки, якими обмінялися УРСР та РСФСР і які приносили обом республікам - ювілятам інші республіки Советського Союзу ^{75/}.

У травні 1954 року в Києві почав виходити журнал-місячник "Соціалістична Культура" ^{76/}.

Українські працівники преси побували наприкінці квітня, як гості, в Центральному Домі журналіста в Москві ^{77/}. Пресова пропаганда в травні 1954 р. на честь 300-ліття возз'єднання України з Росією набрала справді нечуваних розмірів, значно перевищивши пропаганду в січні. Керівники партії, представники літератури, музики, науковці, історики містилися постійно в місяці травні статті на тему возз'єднання ^{78/,79/}.

У святкуванні 300-ліття взяла масову участь молодь ^{80/}. Найбільші спортові змагання молоді відбулися під час великих святкувань у Києві 23 травня 1954 р. та в Москві 30.5.1954 р. ^{81/}

Святкування 300-ліття відбулося особливо урочисто і в Криму ^{82/}.

Великі святкування відбулися і в Переяслав-Хмельницькому і в Києві ^{83/}.

У святкуванні 300-ліття велику роль відіграло кіно. Саме в головні дні святкування, під час ювілейних сесій Совєтів УРСР та РСФСР, вийшли на екран нові фільми, присвячені цій події: "Навіки з російським народом" - кольоровий, з претенсією на історичність, фільм режисера М. Слущкого, сценарій А. Малишка, та мистецько-документальний фільм "Співає Україна", також Київської кіностудії, за сценарієм Ф. Маківчука і Л. Грохи, з режисерами В. Лапокнишем і Т. Левчуком. Фільм "Співає Україна" показує господарство і культуру України під совєтською владою і закінчується сценами з перегляду мистецької самодіяльності весною 1954 року в Києві, зорганізованого з нагоди святкування 300-ліття ^{84/}.

Безсумніву, місяць травень не випадково вибрано для вступу Української ССР в Міжнародну Організацію Праці і ЮНЕСКО. Совєтський посол у Лондоні, Я.А. Малік, підписав 12 травня 1954 р. за дорученням уряду УРСР статут ЮНЕСКО. Міністер закордонних справ УРСР, А.М. Барановський, звернувся в першій половині травня 1954 р. з листом до директора Міжнародного Бюро Праці, повідомляючи, що уряд УРСР вирішив взяти на себе зобов'язання, що ви-

пливають із статуту Міжнародної Організації Праці. Цими двома актами продемонстровано 300-ліття і на міжнародному полі ^{85/}.

Святкування 300-ліття, звичайно в малих проявах, як в ССРСР, так і за кордоном не скінчилося навіть у 1955 році.

2. Відгуки святкування після головних маніфестацій в травні

Хоч святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією скінчилося 31 травня 1954 р., прояви цього святкування тривали далі в різних формах.

Так ми бачимо на сільсько-господарській виставці, що відкрилася 1 серпня в Москві, прояви ювілею "возз'єднання" в українському павільйоні. Вітраж центрального входу присвячений темі возз'єднання ^{86/}; виставку прикрашало величезне панно на тему "Дружба народів", присвячене також 300-літтю возз'єднання. Панно було 600 кв. метрів завбільшки; над ним працювали понад 2 роки. Це свідчить про давність приготувань до свята 300-ліття возз'єднання ^{87/}.

17 жовтня відбулося святкування століття оборони Севастополя. Головною особою на святі був О. Кириченко. Кримська область святом оборони Севастополя вже продемонструвала наслідки змін, що настали в результаті святкування 300-ліття ^{88/}. В 37 роковини Жовтневої Революції на урочистому засіданні Московського Совету традиційну велику промову доручено виголосити М.З. Сабурову, який знову таки ж згадав про святкування 300-ліття возз'єднання ^{89/}.

Також у мистецтві прояви святкування тривали далі. Так в листопаді відкрилася в Москві в Третьяковській галерії виставка образотворчого мистецтва Української ССР, присвячена 300-літтю возз'єднання. Багато з-поміж виставлених картин, - це твори, намальовані спеціально для роковин возз'єднання ^{90/}.

Святкування 300-ліття сягнуло і 1955 р. На засіданні Верховного Совету УРСР в кінці березня 1955 р. і на засіданні Міського Совету Києва передано ордени Леніна Києву і УРСР. К. Ворошилов передав ордени і виголосив промови на тему 300-ліття возз'єднання

Відгуки святкування помітні також у промові І.Д.Назаренка, секретаря ЦК КПУ, виголошеній в Києві 22 квітня 1955 р. у 85-ті роковини народження Леніна ^{92/}.

Відкривання пам'ятників на честь 300-ліття возз'єднання, особливо Богданові Хмельницькому, продовжувалося в 1955 році. Ще в серпні відкрито такий пам'ятник у місці Хмельницькому ^{93/}.

Особливу увагу треба звернути на збільшення участі представників УССР та КПУ в різних закордонних делегаціях ССРСР, що перебуває у якомусь зв'язку із святкуванням 300-ліття возз'єднання України з Росією. Так, наприклад, в делегації КПСС, що виїхала на 10 з'їзд Комуністичної Партії Чехословаччини /10-15 6.1954 р./ в Прагу, бачимо секретаря ЦК КПУ І.Д. Назаренка ^{94/}. В делегації ССРСР, що відвідала під проводом Молотова Німецьку Демократичну Республіку 5 - 13 жовтня 1954 року, була секретарка ЦК КПУ О.І. Іващенко ^{95/}. Вона ж була і в делегації, що прибула 20 квітня 1955 року у Варшаву під проводом М.С. Хрущова для святкування десятиріччя Договору про дружбу, взаємну допомогу і співробітництво між ССРСР і Польською Народньою Республікою ^{96/}.

В делегації ССРСР, що відвідала 7 - 15 травня 1955 року Прагу під проводом Л.М. Кагановича для святкування десятиріччя визволення Чехословаччини, був Голова Президії Верховного Совету Української ССРСР Д.С. Коротченко ^{97/}.

В советській делегації, що перебувала 10 - 15 травня 1955 року у Варшаві під проводом Н.А. Булганіна на Конференції європейських держав для забезпечення миру і безпеки в Європі, був Голова Совету Міністрів УССР М.Т. Кальченко ^{98/}.

Також і в інших зв'язках із закордоном беруть участь представники УССР. Так, наприклад, естафету з Чехословаччини, старт якій дано в день 37 роковин Жовтневої Революції, зустрів на кордоні Чехословаччини і ССРСР, біля Ужгороду, С.А. Ковпак, заступник Голови Президії Верховного Совету УССР ^{99/}.

Ця участь представників Української ССР та КПУ в закордонних делегаціях мала б ілюструвати підвищення України під час святкування 300-ліття возз'єднання з Росією та прирівняння її до становища "народніх демократій". В свою чергу "народні демократії" також виявили ознаки нового відношення до Української ССР.

3. Відгуки святкування за кордоном

Святкування 300-ліття возз'єднання мало широкій відгомін за кордоном, в першу чергу в країнах-сателітах. Навіть найважливіший комуністичний китайський часопис "Женьміньжібао" широко писав про "дружбу українського і російського народів" ^{100/}. Болгарська преса також присвятила 300-літтю возз'єднання належну увагу. "Отечествен Фронт" з 30.5.1954 р. присвятив цій темі велику статтю, підкресливши велике міжнародне значення святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією ^{101/}.

У Румунії відбулися в травні великі святкування /доповіді і різні інші культурні виступи/, присвячені даті 300-ліття возз'єднання. Преса широко писала про Україну, підкреслюючи вдячність советським людям за допомогу Румунії і зокрема також українцям, як, наприклад, українським гірникам ^{102/}.

Ясно, найбільше зацікавлення святкуванням 300-ліття возз'єднання України з Росією виявили країни-сателіти, що безпосередньо межують із Українською ССР, - Румунія, Чехословаччина, Польща.

Чехословацька преса ще в січні 1954 р. присвятила роковинам Переяславського договору багато місця. Між різними статтями, що з'явилися в січні, варто згадати статтю д-ра Ц. Аморта наукового працівника Інституту російської мови, літератури і історії ССРСР при чехословацькій Академії Наук. Вона була опублікована 17 січня 1954 р. в органі Комуністичної партії Чехословаччини "Руде Право" п.з. "Славні роковини українського народу". У цій статті, насиченій матеріалами з "Тез", знаходимо згадки про різні зв'язки між чеським і українським народами. Особливо згадують письменника Їраска, який в одному історичному романі пише про українців; згадуються плани Яна Амоса Коменського, що покладав надії на Богдана Хмельницького; згадується "Іван Гус" Т. Шевченка. У цій статті наводиться і цитата з Хрущова про значення приналежності України до ССРСР. Самого Хрущова у ній називають "одним із великих синів українського народу Микита Хрущов" ^{103/}.

До теми 300-ліття возз'єднання України з Росією преса Чехословаччини повернулася знову в травні 1954 р., в дні головних маніфестацій у Києві і Москві. 23 і 24 травня 1954 р. помі-

чено всі головні матеріали про святкування в Києві і засідання Верховного Совєту УРСР. Протягом тижня, аж до кінця місяця, чехословацька преса постійно друкувала матеріали про святкування роковин Переяслава 104/.

Для ознайомлення ширших кіл із 300-літтям у Празі 26 травня 1954 р. було відкрито виставку "Вічна дружба", присвячену 300-літтю 105/.

Чехословацька преса не подала тексту "Тез", зате польська преса передрукувала їх 14 січня 1954 року без скорочення 106/. У зв'язку з 300-літтям возз'єднання, Польсько-Советський Інститут проробив багато праці для вшанування роковин Переяславського договору і відкрив нові документи в збірках "Осолоенеум" 107/ 18.1.1954 р. "Трибуна Люду" помістила величезну статтю "Переяславська Рада" і її історичне значення". Ця стаття подає новий офіційний погляд на Богдана Хмельницького і його добу. Стаття виступає гостро проти Берестейської Унії з 1596 р., осуджує шляхетсько-буржуазну історіографію польську і, зокрема, націоналістичні фальшування, які служили розпалюванню ненависти польського народу до народу українського. Це фальшування, - зазначено у статті, - видно виразно у відомій повісті Г. Сенкевича "Огнем і мечем". Повість Сенкевича гостро засуджена. З другого боку, підкреслюється приязнь між українцями і поляками. Війна українського народу під проводом Хмельницького велася проти польських магнатів і шляхти, не проти польського народу. Згадується приязнь Шевченка із Зигмунтом Сераковським і наводяться вірші Шевченка -

От так-то, Ляше, друже-брате,
Неситі' ксьондзи, магнати,
Нас порізли, розвели.

Услід за "Тезами", стаття підкреслює поступовість возз'єднання і, зокрема, звертає увагу на об'єднання всіх українських земель, що завершилося прилученням Карпатської України до УРСР в 1945 р. Політика капіталістичної Польщі між двома останніми світовими війнами, коли гнобили мільйони українців і білорусів, гостро засуджується. При цьому підкреслено, що боротьба проти панування польських капіталістів і поміщиків у Західній Україні була рівночасно боротьбою за свободу польського народу, бо в не-

заперечною правдою, що народ, який гнобить інші народи, не може бути вільним ^{108/}.

Найповніше висвітлив питання нового польського підходу до Хмельниччини Богдан Барановський в січневому числі з 1954 р. місячника "Нове Дрогі". Ця стаття на 17 стор. п.з. "Народно-визвольна війна українського народу в XVII віці" ревізує відношення дотеперішньої польської історіографії до цієї проблеми. Автор стверджує, що свято 300-ліття возз'єднання України з Росією є одночасно і святом польського народу, бо воно являється вшануванням пам'яті союзників польського селянина в боротьбі проти магнатів ^{109/}. Автор критикує польських істориків, які не виявили найменшої об'єктивності в освітленні проблеми ^{110/}. Особливу увагу присвячує Б. Барановський хибній повісті Г. Сенкевича "Огнем і мечем" ^{111/}. Автор обороняє православ'я ^{112/}. Він показує великого Хмельницького, якого польська шляхетсько-буржуазна історіографія хотіла понизити; він підкреслює, що навколо Хмельницького об'єднувалися всі прошарки українського народу, і тому повстання було всенациональним рухом ^{113/,114/}. Барановський рішуче заперечує погляд польської історіографії, що робить із повстання Хмельницького війну між українським і польським народами, і називає різних провідників козацьких, які були польського походження. Він також звертає увагу на прихильність польського селянства до повстання і, з другого боку, наводить приклад Яреми Вишневецького, який був українського походження; цитує вислови Хмельницького, прихильні до польського народу ^{115/}. Наприкінці автор розправляє з польською політикою поширення на Сході, яку вели проти інтересів польського народу магнати, бо жертвували польські західні землі німецькій колонізації ^{116/}. Автор закінчує ствердженням, що сучасні кордони між Україною, Білорусією і Польщею оперті на справедливих засадах. Кордони, які загарбницькі магнати і шляхта обертали у криваві рани, стали нині кордонами приятні і братерської співпраці ^{117/}.

Ця стаття була напрямною лінією для всього, що в Польщі писалося про 300-ліття возз'єднання України з Росією; вона була своєрідними польськими "Тезами".

До теми 300-ліття возз'єднання польська преса повернулася в травні місяці, перед початком головних маніфестацій у Києві

Москві. З'явилось багато статей, присвячених річниці, і всі в душі наведеної вище статті Богдана Барановського^{118/}. Польська преса передала всі промови, виголошені на ювілейних сесіях Верховного Совету УРСР в Києві 22 травня 1954 р. і Верховного Совету РСФСР 29.5.1954 р. в Москві, чого не робила преса інших держав-сателітів. Так, напр., подано повний текст великої доповіді О.І. Кириченка з 22.5.1954 р.^{119/}. Наприкінці святкування 31.5.1954 р. надруковано в "Трибуні Люду" статтю Станіслава Бродського, в якій автор виступає проти тих поляків, що ще не зрозуміли шляху українського народу, частково тому, що вони ще засліплені спогадами про минуле, про дивізію СС, УПА і т.д. Автор відмежовує ці явища від українського народу і показує на прикладах співпраці української "реакції" з "реакцією" польською^{120/}.

Польські делегації взяли активну участь у святкуваннях у Києві і Москві. Так, на ювілейну сесію Верховного Совету Української ССР, що відбулася 22 травня 1954 р., виїхала польська 5-членна делегація від Союму Польської Народньої Республіки; її очолював Стефан Ігнар^{121/}.

На ювілейній сесії Верховного Совету УРСР 22 травня 1954 року заступник голови польського союму і голова польської делегації Стефан Ігнар виголосив промову. Ігнар згадав про участь українців у лавах Советської Армії при визволенні Польщі від гітлеризму, піддав гострому осудові політику польських магнатів в Україні в далекому минулому і продовження цієї політики їхніми наслідниками, польськими поміщиками і капіталістами, які вели політику поневолення та польонізації українського народу. Стефан Ігнар особливо підкреслив, що кордони Польщі з Україною, Білорусією і Литовською республіками стали кордонами вічної дружби, тривалого союзу братніх народів^{122/}.

На ювілейній сесії Верховного Совету РСФСР 29.5.1954 р. головою польської делегації був Ян Дембовський, маршалок союму Польської Народньої Республіки. Промова його мало чим відрізнялася від промови Ігнара в Києві. Він лише підкреслив, що не може бути вільним народ, який гнобить інші народи^{123/}.

Польські делегації підкреслили своєю присутністю важливість роковин Переяславського Договору для Польщі, бо з усіх народніх демократій тільки Польща посилювала делегації на святку-

вання.

Делегація польського Союму була тільки початком обміну різними делегаціями між Польщею і Україною та взагалі ССРСР під гаслом дружби народів. Так, у липні 1954 року відвідав ССРСР ансамбль пісні і танцю Польської армії, який приготував окрему українську танцювальну сюїту на честь 300-ліття возз'єднання України з Росією ^{124/}.

У вересні і жовтні відбувся місяць польсько-советської дружби, що пройшов під гаслами роковин 300-ліття возз'єднання України з Росією. При цій нагоді капеля бандуристів Української ССР відвідала у вересні 1954 року Польщу. Про атмосферу, в якій відбувалися концерти, свідчать повідомлення "Правди" з 12.9.1954 р. про концерт капелі у Варшаві 10 вересня. ... "Виступ капелі вилився в яскраву демонстрацію непорушної дружби між українським і польським народами" ^{125/}.

Українське товариство культурного зв'язку із закордоном запросило в місяці польсько-советської дружби делегацію польських діячів науки і культури на місяць в Україну. Делегація прибула в Київ 15 вересня 1954 року; при цій нагоді було відкрито виставку польського плякату ^{126/}. Польську делегацію очолював заступник голови Спілки польських письменників Казімір Брандис. Делегація їздила по всій Україні і брала участь у численних, зорганізованих на її честь, маніфестаціях ^{127/}. У програмі місяця польсько-советської дружби входили також відвідини Державного Польського театру, який прибув 8 жовтня 1954 р. в Київ і давав вистави до 10 жовтня ^{128/}.

Маніфестації дружби відбулися також між ССРСР та Румунією. 13 жовтня почався місяць румунсько-советської дружби в Румунії. Капеля бандуристів Української ССР прибула для концертів у Румунію ^{129/}.

Ці маніфестації дружби між Україною і західними сусідами свідчили про нове становище України, яке вона одержала у зв'язку з роковинами Переяславського Договору, про певне вирівняння на міжнародньому полі становища народніх демократій і України. Це проявлялося також на дипломатичному полі. При різних нагодах польський консулят у Києві робив прийняття для представників уряду УСРС ^{130/}.

Ясно, у всіх цих демонстраціях дружби між народними демократіями та ССРСР, і Україною зокрема, перед вела Польща, де з'явилося найбільше видань з нагоди річниці, між ними і збірка історичних документів ^{131/}.

Само собою, святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією, яке було для внутрішньої політики Советського Союзу в кінці 1954 року подією незвичайної ваги, знаходило свої відгуки і в закордонній пресі, яка намагалася й інтерпретувати саму подію. Різні часописи публікували статті на цю тему, даючи різні пояснення ^{132/}. Українські журналісти-емігранти могли при цій нагоді містити статті у західній пресі на тему роковин Переяславського Договору ^{133/}.

Очевидно, найбільша реакція на святкування 300-ліття за кордоном була з боку української еміграції. Вся українська преса на еміграції, різні організації, створені для цього комітети, виступали в справі цього святкування і висловлювали погляд української еміграції на інтерпретування Переяславського Договору в ССРСР. Для докладного перегляду цієї величезної реакції української еміграції треба було б окремої студії. Тому ми обмежимося ствердженням факту, подаючи в примітках кілька характеристичних подробиць ^{134/}.

Очевидно, реакція української еміграції всіх політичних напрямків у відношенні до історичного тлумачення Переяславського Договору в Советському Союзі була дуже критичною. Проти цієї одностайної настанови української еміграції велися виступи українських комуністів за кордоном, яких найбільшим осередком являється "Товариство об'єднаних українців Канади". Українське товариство культурного зв'язку із закордоном запросило в ССРСР делегацію Товариства Об'єднаних українців Канади на святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією. Делегацію очолював І. Бойчук, голова т.зв. Слов'янського Комітету Канади, - комуністичної організації. Делегація прибула 12 травня в Москву і пізніше взяла участь у різних маніфестаціях, особливо в ювілейній сесії Верховного Совету Української ССР 22 травня 1954 р. На цій сесії голова делегації І. Бойчук виголосив навіть промову ^{135/}.

Окрім того, голова Товариства культурного зв'язку з Україною В. Свистун, також на запрошення Українського товариства для

культурного зв'язку із закордоном, прибув ще раніше в ССРСР і перебував там 2 місяці, з чого півтора в Україні, саме під час святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією. Наприкінці відвідин Свистуна прийняв сам М. Хрущов 5 червня 1954 р. і передав свої привіти членам Товариства культурного зв'язку з Україною та всім українцям Канади ^{136/}. Ці відвідини були широко використані комуністичною пропагандою, особливо в самій Українській ССР ^{137/}.

Закордонна реакція на події, пов'язані із святкуванням роковин Переяславського Договору, якоюсь мірою показувала нове становище Української ССР в Советському Союзі і залишила свої сліди, які виявляються в частіших згадках про Україну в міжнародній пресі.

4. Інтерпретація Переяславського Договору в советській історіографії та пропагандивній політичній літературі

Найвизначніший большевицький історик М. Покровський свого часу займався студіями історії України, зокрема доби Б. Хмельницького. За Покровським політична ідеологія Б. Хмельницького - це "централізована, абсолютна монархія з воєнним диктатором на її чолі" ^{138/}. Б. Хмельницького характеризував Покровський, "як ката селянського повстання" ^{139/}. Покровський, як і його школа "українських марксистів" / М. Яворський та ін./, не зміли об'єктивно оцінити подій революції Хмельницького та значення Переяславського Договору. Все ж М. Яворський, поза обов'язковими формулами "класової боротьби", якими большевицька історіографія намагається пояснити всі історичні процеси, трохи відійшов від поглядів М. Покровського на Б. Хмельницького, як "ката селянських повстань", визнав прогресивну роль революції Б. Хмельницького та навіть ствердив певного роду солідарність інтересів усіх клас української людності в революції 1648 року ^{140/}.

Історична школа М. Покровського оцінювала Переяславський Договір, як наслідок шукання урядом Б. Хмельницького /"старшинство"/ забезпечення своїх класових інтересів. М. Покровський не

визнавав потреби використовувати цю подію для пропаганди комуністичної партії; він засуджував завоювання царською Росією Кавказу /у згоді з відомими поглядами Маркса/. Анексію України Московією М. Покровський вважав також виявом царського імперіалізму.

1937 року погляди М. Покровського і його школи на історичний розвиток Російської імперії були офіційно засуджені. Постанова журі урядової комісії для конкурсу на найкращий підручник для 3 і 4 клас середньої школи з історії СРСР, опублікована в "Правді" 22 серпня 1937 р., знайшла формулу для примирення комуністичного імперіалізму із старим царським. Це - теорія "меншого зла", яка хоч стверджує реакційність царського режиму і характеризує царську Росію як "тюрму народів", але і визнає, що в "конкретних історичних умовах" прилучення до царської Росії було для неросійських націй "меншим злом", бо це, мовляв, врятувало малі народи від більш реакційних режимів, як турецький і под., а, значить, в остаточному розрахунку, - підготувало ці народи до участі в "соціалістичній революції" під проводом російської більшовицької партії.

Ревізія підручників історії народів СРСР була зроблена вже в 1934 р. Про це згадують "Известия" з 5.5.1954 р.

Після ревізії підручників СРСР у них запанувала теорія "меншого зла".

У підручнику історії СРСР А.В. Шестакова, запровадженому в середніх школах СРСР, дається зовсім позитивне освітлення Переяславського Договору: там сказано про Б. Хмельницького, що він уклав у 1654 році з одновірцем московським царем Олексієм договір, що зробив Україну підданою Росії. Козацькі старшини одержали права, що їх раніше мали від Польщі. Селянство України було визволене від рабства польських панів. Однак трудящі України не уникнули ярма з боку своїх власних старшин і гетьманів ^{141/}.

Ця характеристика Переяславського Договору, прийнята ще 1937 р., являє собою зразок "наукової еквілібристики". Тут і однаковість віри, і твердження, що Україна стала підлеглою Росії /мова може йти тільки про зв'язок України з царем, а не з Московським царством, як державою/; тут і назва "Росія" для держави, що в XVII віці звалася "Московское государство". Фра-

за про визволення українських селян від польських панів так зформульована, що можна подумати, нібито це була заслуга царя Олексія, який прийняв Б. Хмельницького з Військом Запорозьким під свою "високу руку". Пізніше втрата свободи українських селян на користь "старшин і гетьманів" зображена так, ніби це відбулося без впливу царського режиму.

Так у советській історіографії і в шкільному навчанні перемогла теорія "меншого зла", якою легко оправдати кожен імперіалістичну дію царського режиму, бо, мовляв, логічним завершенням цих походів і завоювань була ... "пролетарська революція 1917 року!"

У зв'язку з цим змінилася в советській історіографії також характеристика особи Б. Хмельницького. Так, в "Історії України", виданій у Києві 1940 р., читаємо, що не треба забувати, оцінюючи роль і місце Б. Хмельницького в історії України, що він був козацький старшина, який не ставив завдання визволити українських селян від феодалної експлуатації, а навпаки, сам давав маєтності старшинам, українській шляхті, монастирям і придушував селянські повстання проти його соціальної політики. Та за головну заслугу Б.Хмельницького офіційно вважається те, що він вів війну за визволення проти шляхецької Польщі і об'єднав Україну з Росією ^{142/}.

Оцінку Переяславського Договору знаходимо і в російському підручнику історії СРСР з 1940 р. Там пишеться, що влада польського короля була набагато тяжча для українського народу як підданство російському цареві. Великоросійський народ споріднений із народом українським і білоруським походженням, мовою і культурою. Вхід України до складу Російської держави був меншим злом для першої, ніж захват панською Польщею або турецьким султанством ^{143/}.

Названі історичні підручники показують, що ідеологічна підготовка для оцінки Переяславського Договору була зроблена ще перед Другою світовою війною.

Гльорифікація Б. Хмельницького і позитивна оцінка Переяславського Договору виявилася під час Другої світової війни в "Нарисі історії України", виданому Українською Академією Наук в Уфі. Там читаємо, що в 1648 році вибухла війна за національне визволення, справжня війна українського народу; очолив її вели-

кий патріот своєї вітчизни, козацький сотник Богдан Хмельницький, представник кращої частини козацьких старшин, прогресивний державний діяч свого часу ^{144/}.

"Нарис історії України" чорними фарбами змальовує царський режим доби Переяславського Договору за те, що він поневолював широкі маси російського народу і брав інші, йому підлеглі народи, в колоніальне ярмо. Однак, "в конкретних історичних обставинах" меншим злом для України було опинитися під владою царя ^{145/}.

Оцінку Переяславського Договору, як корисного для обох народів - українського і російського, - знаходимо і в "Історії СРСР", виданій у Москві 1939 р. Там твердиться, що в історії українського народу були сили, які заставили його звернутися по допомогу до великоросійського народу. Російська держава стала підтримкою для передових, більш поступових сил українського народу, і, як наслідок, історичний розвиток підтвердив об'єднання українського і великоросійського народів ^{146/}. У другому виданні цієї "Історії СРСР" з 1947 р. необхідність прилучення України до Московщини в XVII віці підкреслено рішучіше. Там говориться, що прилучення України було "необхідним фактором" у створенні російської многонаціональної держави; що політика Московської держави була в згоді із стремліннями українського народу, який звернувся до братнього великоросійського народу по допомогу ^{147/}.

Ювілей 300-ліття Переяславського Договору 1954 р. приніс повинь псевдонаукової і пропагандивної літератури у всьому СРСР різними мовами.

У плані підготування до ювілею 300-ліття Переяславського Договору була видана Академією Наук Української ССР "Історія Української РСР" /1953 р./ . У передмові до цієї праці цілком помітно урядові політичні директиви, відомі нам із "Тез", хоч "Тези" були видані тільки в січні 1954 р.:

"Український народ, який разом з російським і білоруським народами вийшов з єдиного кореня древньо-руської народності, зв'язаний з ними єдністю походження, близькістю і спільністю всього історичного розвитку, завжди прагнув до возз'єднання з братнім російським народом"... ^{148/}

Про обставини, що привели до "возз'єднання" 1654 р., в передмові читаємо:

"На протязі ряду століть український народ перебував під тяжким гнітом іноземних загарбників і вів постійну боротьбу за своє визволення. Український народ завжди бачив у великому російському народі свого вірного друга і захисника. Возз'єднання України з Росією в 1654 р., яке об'єднало два великі слов'янські народи в єдиній Російській державі, мало величезне прогресивне значення для їх дальшого політичного, економічного і культурного розвитку ^{149/}.

Далі передова підкреслює вирішальну роль для розвитку російського, українського і інших народів царської Росії "найреволюційнішого в світі російського пролетаріату і його бойового авангарду - комуністичної партії":

"В наслідок перемоги Жовтневої революції - український народ здійснив своє національне відродження, вперше в історії створив справді народну соціалістичну державу - Радянську Україну - складову і невід'ємну частину Радянського Союзу. Зростання сили і могутності Радянського Союзу дало українському народові можливість вперше в своїй історії возз'єднатися в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі" ^{150/}.

В самій "Історії Української РСР" ідилічно змальовано добу Переяславського Договору:

"Найбільш ворожими силами, що протистояли визвольним прагненням українського народу, були панська Польща і султанська Туреччина, яка вела тоді агресивні війни в Європі. Єдиною державою, заінтересованою у визволенні українського народу, була Російська держава, народні маси якої глибоко співчували стражданням своїх гноблених братів - українців. Тільки в одній Російській державі український народ, що піднявся на визвольну війну, вбачав надійний захист від загарбання України панською Польщею або султанською Туреччиною ... Здійсненню цього великого історичного завдання Хмельницький віддав всі свої сили і здібності" ^{151/}.

Як ювілейне видання для 300-ліття Переяславського Договору, Академія Наук СРСР опублікувала документи і матеріали під двомовною назвою "Возз'єднання України з Росією - Воссоединение Украины с Россией" в 3-х томах ^{152/}. У вступній статті в I томі подана широка "ідеологія святкування" тристалиття роковин Переяслава ^{153/}. Тут і гіпотеза "древньоруської народности", що

ніби мала "единое сильное государство, единую культуру"; тут знаходимо і закиди М. Грушевському та його однодумцям - історикам, які, мовляв, "фальшували" - "вопрос о единстве происхождения братских народов". Автори передмови аподиктично твердять, мовляв, "історичні обставини, що створилися в ту добу /15 - 16 ст., Б.Ф./ в Східній Європі, робили неможливим творення незалежних національних держав у ряду народностей, в тім числі українсько". Тому для українців - "був тільки один вихід: боротьба за своє самостійне національне буття і розвиток у союзі з російським народом і при його допомозі" 154/.

Автори передмови визнають позитивну заслугу "російської централізованої держави" для України:

"Російська фєвдальна централізована держава ставила своєю задачею також визволення від чужого поневолення російських, українських, білоруських земель" 155/.

Зовнішня політика московських князів і царів у XVI-XVII ст. "була виразом інтересів панівної класи фєвдалів", але - "об"єктивно вона мала прогресивний характер, бо прямувала до визволення всіх російських, українських і білоруських земель від чужоземного гноблення і до об"єднання їх в єдиній Російській державі" 156/.

Револуція 1648 р. і роля Б. Хмельницького змальована в передмові рожевими фарбами:

"Заслуга Богдана Хмельницького в тому, що він розумів вирішальну ролю народу у визвольній боротьбі, став на чолі цієї боротьби і в основі розв"язав поставлене нею завдання визволення України від чужоземного гноблення. Богдан Хмельницький виявив себе у визвольній війні, як визначний державний діяч, талановитий полководець і патріот" 157/.

"Револуція 1648 р. об"єднала всі верстви українського народу на основі "спільного завдання" - визволення України від ярма панської Польщі і воз"єднання з Росією" 158/.

Автори передмови хочуть показати, що й московські "прості люди" хотіли "возз"єднання", бо вступали в українське військо, - "утікши від кріпацької неволі в Україну" 159/. До прихильників возз"єднання зачислено і донських козаків, які були, як відомо, рішучими противниками плянів Москви підпорядкувати собі Донське Військо.

Советська історіографія твердить, що селяни-кріпаки, які втікали з Московщини в Україну і прилучалися до українського війська, були оборонцями "возз'єднання" України з Московським царством. Ідучи за цією логікою, можна б уважати польських селян, які билися в армії Б. Хмельницького проти польського шляхетського режиму, за оборонців єдності українців і поляків і нероздільності Річі Посполитої Польської ... Між іншим, советська історіографія старанно вишукує факти повстань польських селян проти польського феодалного режиму в часи Б. Хмельницького і пов'язує ці рухи з українською революцією 1648 року ^{160/}.

Оцінюючи міжнародне становище України від 1648 р., передмова зазначає:

"В тих історичних умовах Україні загрозувало повне опанування з боку шляхетської Польщі або султанської Туреччини, і для українського народу єдино правильним, історично прогресивним шляхом розвитку було возз'єднання з російським народом в єдиній Російській Державі" ^{161/}.

Для України, - зазначає передмова, - було вигідніше опинитися під владою царів:

"Україна увійшла до складу Російської централізованої держави, яка економічно, політично і культурно була державою більш прогресивною як шляхетська Польща. Це благодійно виявилось у всім житті українського народу на протязі всієї наступної його історії ..." ^{162/}

Про Переяславську Раду читаємо:

"Учасники Переяславської Ради, на чолі з Богданом Хмельницьким, прийняли присягу на вірність Росії /отже цар і держава - це одне поняття!/" ^{163/}

Визнавши шлях інкорпорації України з Росією за "єдино правильний", автори передмови, логічно, в дусі історіографії доби царизму, проголосили всіх українських патріотів, які боролися за незалежну українську державу в XVII-XVIII століттях - "зрадниками, яких, мовляв, "переміг" сам український народ:

"Спираючись на підтримку і поміч Росії, український народ умів успішно перемогти і викоренити зрадницькі дії деяких груп української козацької старшини /Виговський, Дорошенко, Мазепа/, котрі пробували підірвати зв'язки українського народу з російським і знову віддати його в неволю чужоземних гнобителів" ^{164/}.

Цікаве твердження передмови про українську культуру під владою московських царів: "Українська культура тепер одержала можливість вільного розвитку ..." 165/ Продовженням цього ідилічного розвитку /"всупереч гнобительській політиці царату" - стор. XXVI/ був щасливий фінал:

"Разом з усіма народами нашої країни, український народ під великим прапором марксизму-ленінізму добився повного соціального і національного визволення".... 166/

Про опубліковані документи в цих томах "Возз'єднання України з Росією" сказано в передмові, що вони свідчать про неухильну волю і бажання українського народу з'єднатися з єдинокровним братським народом" /там же, стор. XXIX/.

Звернемо ще увагу на тенденційний добір документів. У цих 3 томах зібрано тільки ті матеріали, що свідчать про московську орієнтацію окремих осіб та груп української людности перед 1648 р. і після революції Б. Хмельницького. Але виключено ті історичні акти, з яких видно стремління до незалежності від Москви як самого Б. Хмельницького, так і членів його уряду, духовенства та козацтва. Історика неприємно мусить вражати нова російська ортографія, якої вжито для транскрипції документів або нова українська, якої вжито при деяких документах XVII століття. Цим спотворено мову багатьох тодішніх українських документів, бо їх передано часто на російський лад.

З нагоди Переяславського ювілею в Україні і в СРСР взагалі видано в 1953-54 рр. багато книг на історичні теми. Однак, ці книги не вносять нічого нового в історичну науку, вони служать пропаганді "Тез", урядово ухвалених у Москві. В основі цієї псевдонаукової пропаганди лежать продиктовані комуністичною партією Советського Союзу твердження про "древньоруську народність"; про "єдинокровність" українців з росіянами; про історичну необхідність і "прогресивність" прилучення /власне інкорпорації/ України до Московського Царства, як "централізованої держави"; про провідну роль російського народу, як "старшого брата" для України; про "зрадництво" тих українців XVII-XVIII ст., які боролися за незалежність України; про перебування України під владою царів, як "менше зло", порівняно із становищем українських земель у межах Австрії /Галичина і Букови-

на/; про стремління "передових діячів українського народу" прилучити всі українські території до царської Росії; про "культурний прогрес" України, в наслідок Переяславського Договору; про зацікавлення "трудящих мас російського народу" в XVII віці визвольною боротьбою України проти Польщі; про "возз"єднання із старшим братом - великим російським народом", як єдиний шлях порятунку для України; про Переяславську Раду, "як всенародню раду"; про "присягу на вірність Росії" / не цареві!/, складену Б. Хмельницьким у Переяславі; про провідну роль "найпрогресивнішої культури - культури великого російського народу" і т. д.

Ці "добродійства" Переяславського Договору для України стоять у контрасті з історичними фактами і з підрядним становищем України у советській системі.

Література, видана в ССРСР на тему Переяславського Договору, - це приклад намагання влади затуманити історичну пам'ять народів. Політична пропаганда, що під "науковим" титулом фальшує відомості про історичне минуле в душі, бажаному для партії, і ширить ці викривлені напівправди або й явну неправду від народньої школи і до університету, через пресу і фільми - така пропаганда, - звичайно, якоюсь мірою залишить свій слід у мозках советських громадян. Адже вони не можуть в обставинах тоталітарної системи критично перевірити факти і звільнитися від комуністичної пропаганди та фальшивої інтерпретації історичних подій.

5. Літературні твори з нагоди 300-ліття возз"єднання України з Росією

З нагоди ювілею Переяславського Договору з'явилася ціла повінь - витриманих у душі "Тез" творів ліричних, епічних, і драматичних, зокрема в Україні. Літературні твори, присвячені ювілесві Переяславського Договору, вийшли різними мовами народів ССРСР, частину їх перекладено на українську і російську. Особливо часто друкували в советській пресі ліричні поезії на тему возз"єднання в травні 1954 року. "Правда" з 29.5.1954 р. міс-

тять поезію "Кровному брату". Семен Кірсанов надрукував свою ювілейну поезію про Переяславський договір в "Известиях" з 18.5.1954 р. В "Радянській Україні" 1 травня 1954 р. надруковано поезію Валентина Лагоди на тему Переяслава. Ювілейною поезією озвався і не раз цензурований компартією Володимир Со-скура:

"О, рідна Русь, твоя можуть орлина
для нас - як щит і сонце нам - Москва!
Твоя сестра молодша, Україна,
З тобою лиш і дужа, і жива" ^{167/}.

Ніколай Рилєнков дав поезію "Переяслав Хмельницький" в "Известиях" ^{168/}. Поезію казахського автора Таїра Жаронова "Песня о братстве" вмістила "Правда" ^{169/}. Особливо під час головних маніфестацій у травні 1954 р. знаходимо багато різних віршів, видрукваних у щоденній пресі. В "Правді" з 22.5.1954 р. знаходимо поезію "Києву" /переклад з білоруської Пімена Панченка; Теофіліса Тільтвітіс - "Слово привета" /переклад з литовської/; Сергей Васильєв "Сестре Украине", Максим Рильський; "В дні великого, світлого свята" /в українському оригіналі/ ^{170/}. "Литературная Газета" теж опублікувала серію ювілейних поезій: Ніколай Тіхонов - "Слово на Тарасовой горе в Каневе"; Ольга Берггольц - "Украине"; Микола Нагнибіда - "Встреча на московском вокзале" /переклад з української/; Мірдза Кемпе - "Вей, ветерок" /переклад з лотвійської/ ^{171/}. Той же часопис помістив і поезію Сави Голованівського - "Україні", в російському перекладі ^{172/}.

"Известия" дали місце в одному числі, в день урочистої сесії Верховного Совету РСФСР 28.5.1954 р. аж трьом ювілейним поезіям: Михайла Стельмаха "В дружбі з братами" /українською мовою/; Миколи Нагнибіди "Единение" /переклад з української/ і Владимира Бебкмана "К новым победам" /переклад з естонської/. На закінчення святкування надруковано в "Правді" 31.5.1954 р. ювілейну "Думу о России" Івана Неходи.

Всі ці поезії і їх добір мали показати участь усіх народів ССРСР у святкуванні.

З-поміж багатьох епічних творів, присвячених Переяславському ювілеєві, треба назвати історичний роман українського письмен-

менника Натана Рибак "Переяславська Рада". Цей двотомовий роман /близько 1500 сторінок/ був написаний заздалегідь і відповідає вимогам інструкцій ЦК КПСС. Роман не позбавлений добрих літературних прикмет, але насилування історичних фактів, для потреб пропаганди, кидається в вічі. "Переяславська Рада" була одночасно видана і в російському перекладі 173/.

Подіям Хмельниччини присвятив свою повість Петро Панч "Гомоніла Україна" 174/. Автор видав першу частину цього твору ще в 1946 році, під назвою "Запорожці". Для Переяславського ювілею він переробив твір, після критики на XVIII З'їзді Комуністичної Партії України. В повному варіанті твір відповідає цілком вимогам історичного освітлення доби Б. Хмельницького, виставленим ЦК КПСС. Так, в романі Панча читаємо, нібито вже в 1647 році Б. Хмельницький, задумуючи повстання, казав, що народ український піде на боротьбу "за те, щоб вигнати панів-ляхів з України і об'єднатись з Москвою"...

Мотив возз'єднання повторює автор і в описі вибору Б. Хмельницького на гетьмана на Запоріжжі. Б. Хмельницький - згідно з фантазією автора, - каже до козацької ради на Січі, що вибрала його гетьманом:

"Одвіку народ український з народом московським жити вкупі бажає..."

Дія роману Панча кінчається відрядженням посла від України на Московщину, перед Переяславською Радою.

З нагоди Переяславського ювілею видано в російському перекладі твори різних українських письменників дореволюційної і пореволюційної доби 175/.

Ленінградські поети видали свій п'ятий збірник усного альманаху на ювілей Переяславського Договору: там був виглошений уривок із першого перекладу "Енеїди" І. Котляревського на російську мову /І. Бражнін/ 176/.

Київське видавництво "Радянський Письменник" видало до ювілею товстий збірник "Літопис великої дружби": вірші, оповідання, уривки з романів і драматичних творів П. Тичини, М. Рильського, О. Корнійчука, М. Бажана, О. Малишка, Ванди Василевської та ін. близько 100 авторів 177/.

Крім давно написаної драми О. Корнійчука "Богдан Хмельницький", в ювілейнім році з'явилися і нові драматичні твори, присвячені 300-літтю. Любомир Дмитерко написав драму "Навіки разом", у якій звеличує полтавського полковника Мартина Пушкаря за його московську орієнтацію і не шкодує чорних фарб для Івана Виговського, який був вибраний на гетьманський уряд по смерті Б. Хмельницького 1657 року. Цю драму виставляв Харківський Академічний Український Театр і в Москві, у липні 1954 року. Однак, порівняно з ліричною і епічною продукцією, драматичне мистецтво для Переяславського 300-ліття дало мало творів. Мабуть це було причиною, що, напр., в театрах Москви виставляли в травні 1954 р., для відзначення роковин Переяславського Договору, давню драму Корнійчука "Загибель ескадри", яка тематично ніяк не стосується Переяславського ювілею. /Центральний Театр Советської Армії/ 178/.

У драматичному Театрі ім. Станіславського в Москві того ж самого дня виставлено драму М. Булгакова "Дні Турбіних". Як відомо, це драматизована переробка роману того ж таки автора "Белая Гвардия". В романі і в драмі автор виявляє свою симпатію до російських монархістів, що боролись проти армії Української Народної Республіки, обороняючи в Києві владу П. Скоропадського, який проголосив федерацію України з Росією 14 листопада 1918 р. Хоч у "Правді" нема згадки, що вистава "Днів Турбіних" була "ювілейна", однак факт, що "білогвардійську" драму виставлено поновно саме в травні 1954 року, викликає здогади, що це сталося не випадково 179/.

В українській літературі в передсоветській добі тема Переяславського Договору не була популярна. Тон для негативного відношення до Переяславського Договору дав Т. Шевченко. Для комуністичної пропаганди Шевченкова поезія приносить великі невидги, хоч Шевченка й поставлено в советських підручниках поруч із "революціонерами-демократами", які були, мовляв, попередниками більшевизму. У 1954 році цю трудність зліквідовано дуже просто: в Шевченкових творах, виданих у ювілейному році, пропущено все, що не згоджується із "тезами" ЦК КПСС. Просте порівняння Шевченкового "Кобзаря", виданого 1940 р. в Празі, та "Кобзаря", що вийшов у Києві 1954 року, показує, що саме в поезії Шевченка не відповідає "ідеології 300-ліття возз'єднання"

і тому було випущене в советському виданні "Кобзаря".

У київському виданні "Кобзаря" нема містерії "Великий Льох", скерованої проти московського панування в Україні. В містерії душа української дівчини несе кару від Бога, бо мимовільно перейшла Б. Хмельницькому шлях з повними відрами /знак успіху/, коли він їхав у Переяслав на переговори з московськими послами. Випущено і поезію "Суботів", у якій поет назвав церкву Богданову в Суботові "домовиною України", бо там, згідно з легендою, гетьман молився за союз України з Московщиною.

Нема в советському "Кобзарі" поезії, яку Шевченко присвятив гетьманові Петрові Дорошенкові, борцеві за незалежність України - "Заступила чорна хмара": вона цілковито суперечить "Тезам" КПСС в інтерпретації історичних стосунків між Московщиною і Україною. Шевченко називає лівобережного гетьмана Самойловича, який притримувався московської орієнтації, "дурним" і висловлює свою симпатію до П. Дорошенка, який вмер на Московщині в неволі.

"Розрита Могила", поезія, в якій Т. Шевченко засуджує Б. Хмельницького за договір у Переяславі, також не знайшла місця в київському "Кобзарі" 1954 р. Цитата з цієї поезії говорить сама за себе. Мати-Україна каже до Богдана Хмельницького:

"О, Богдане,
нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
на свою Вкраїну ...
Ой Богдане, Богданочку!
Якби була знала, -
у колисці б придушила,
під серцем приспала!...
Сини мої на чужині,
на чужій роботі;
Дніпро, брат мій висихає,
мене покидає,
і могили мої милі
москаль розриває"...

Не включено і "Чигирин", поезію, присвячену столиці українських гетьманів від доби Богдана Хмельницького. Т. Шевченко такими словами описує наслідки "возз'єднання" України з Мос-

ковським Царством:

... "Заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноґла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала..."

До советського видання "Кобзаря" ніяк не підходила поезія Шевченка, написана в Переяславі 18 серпня 1859 р., в якій поет робить докори Б. Хмельницькому за Переяславський Договір:

"Якби то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув..."

Київське видання "Кобзаря" з 1954 року цікаве й тим, що в ньому немає ніякої передмови. Мабуть видавці "Кобзаря" навмисне не дали передмови, щоб не писати про відношення поета до Переяславського Договору. Навіть для советської пропаганди є межі. Забагато людей в Україні знають поезію Шевченка напам'ять, і писати про нього як "прихильника" Переяславського Договору не відважилися видавці "Кобзаря". Зате вони обкраяли, що могли, із поетової творчості і дали "нове" видання "Кобзаря".

6. Причини і завдання святкування Переяславського Договору

Так звана "національна політика" комуністичного Кремлю в своїх теоретичних основах і в практиці має глибокі провали. Московський "центр світової революції" утримався і здобув значні успіхи в світі пропагандою "волі і братства народів". Однак, ця теорія рівності і братства на основі "пролетарської солідарності" рішуче не мала успіху в ССРСР та у всіх країнах, що потрапили в залежність від Москви. Між необмеженим "правом на національне самоозначення аж до відокремлення" - між теоретичним правом народів ССРСР на вільний вихід із Советського Союзу, згідно з конституцією, і формулою невіддільності неросійських народів республік ССРСР від советської імперії є очевидна суперечність, якої неможливо закрити ніякими софізмами.

Доки в Кремлі мали надію на "європейську революцію", доти Україна стояла в центрі уваги політики Москви: мостом до "пролетарської революції" на Заході уважалися українські території, що опинились після Першої світової війни під владою Польщі, Румунії, Чехословаччини. Політика "українізації" в Советській Україні мала також, в числі різних завдань, здобути симпатії до Советської держави на західноукраїнських землях. Однак виявилось, що українізація шкільництва, преси і державного апарату в Советській Україні призвела в українських масах до наслідків, які большевики визнали небезпечними: зросла в Україні опозиція проти всевладности Кремлю, і навіть комуністи в Україні почали критикувати політику Москви супроти України /А. Раковський, О. Шумський, Г. Лапчинський, О. Волобуєв, М. Скрипник, М. Хвильовий/.

1933 рік був переломовим у політиці "українізації". В советському апараті і в комуністичній партії України зроблено радикальну чистку. Для знищення спротиву селянства примусовій колективізації зорганізовано голод, який забрав мільйони жертв. В Україні неупинно йшла боротьба проти "місцевого буржуазного націоналізму", також у лавах КП/б/У.

Під час війни помічається ще більший зріст політики вис- тавлення всього російського на перше місце, що було зв'язане з потребою використати всі сили для війни. Російський патріотизм відіграв у війні величезну роль, і ця політика ставки на великий російський народ, на "старшого брата" після війни не припинялася.

З прилученням західноукраїнських областей до Советської України, в наслідок Другої світової війни, не було змінено русифікаторської політики. І в нових провінціях ССРСР дано всюди перше місце російській мові. В західноукраїнські області привезено на місце виселених поляків, румунів та угорців масу бюрократії із різних областей ССРСР, яка користується тільки "всесоюзною мовою".

Ця політика мусила викликати реакцію серед всіх неросійських народів і, очевидно, серед українців. Доки жив Сталін, ця політика потурання "великодержавному шовінізмові" лишалася незмінною, не зважаючи на невдоволення в Україні та в інших неросійських республіках ССРСР.

Наслідники диктатора, однак, консолідуючи свою владу, вирішили зробити певні зміни в національній політиці в Україні, щоб ослабити опозицію проти політики Кремлю. У червні 1953 р. усунено росіянина Леоніда Мельнікова з посади першого секретаря ЦК КПУ України і замінено його українським комуністом Олексом Кириченком. Вперше, на посаду першого секретаря ЦК Комуністичної Партії України призначено українця.

Офіційно повідомлялося, що Мельнікова усунено, мовляв, за сприяння русифікації шкільництва в західніх українських областях і за наповнення совєтського апарату немісцевими людьми.

Хоча в боротьбі проти Берії група Маленков-Молотов-Хрущов висунула обвинувачення, мовляв, Берія і товариші ширили ворожнечу між народами ССРСР і сприяли місцевому буржуазному націоналізмові, - певні концесії, пороблені в національній політиці в Україні, не були усунені після ліквідації Берії. Святкове оформлення і затвердження цих концесій відбулося під час святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією.

Ми вже згадували слова О. Кириченка в промові 22 травня 1954 р. на ювілейній сесії Верховної Ради УРСР, де він говорив про "соратника Леніна" Микиту Хрущова і зокрема підкреслив його 12-літню діяльність в Україні, де він виховав нові партійні кадри. Саме між цими кадрами не було чистки після ліквідації Берії. Тільки в МВД відбулася чистка. О. Кириченко, секретарі обкомів КПУ, голови облвиконкомів лишилися на своїх місцях ^{180/}. Н. Хрущов належав до провідників переможної групи в Кремлю. За 12 років своєї діяльності в Україні він викоренив "буржуазно-націоналістичні" ухили в КП/б/У і підготував дисципліновані місцеві українські комуністичні кадри, віддані йому.

Н. Хрущов підкреслював і після переїзду в Москву свій зв'язок із КПУ хоч би і такими дрібницями, як ношення української вишиваної сорочки на різних урядових святах, що навіть витворило у світовій пресі легенду про те, ніби М. Хрущов українець ...

У всяком разі Н. Хрущов мав в КПУ надійну опору з цілком зрозумілих причин: провідники КПУ були його вихованці. Неуспіх Н. Хрущова в Москві міг би призвести до чистки Хрущовських кадрів. КПУ стояла вірно при Хрущові в час його боротьби за спадщину Сталіна.

Без сумніву, Н. Хрущов відіграв при виробленні плянів святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією вирішальну роль; як секретар ЦК КПСС і як волишній перший секретар ЦК КП/б/У. Сформульовані при святкуванні концепції були напевно зроблені за його почином і очевидно мали також завдання певного задоволення амбіцій його українських кадрів.

"Хрущовський елемент" у святкуванні 300-ліття возз'єднання України з Росією був новою, непередбаченою справою і він, очевидно, призвів до значного висунення України під час святкування і згодом, що особливо помітне на збільшенні міжнародних контактів України. Це певний реальний наслідок святкування для провідників КПУ. Трудно також подумати, щоб вступ Української ССР в Юнеско та Міжнародну Організацію Праці саме в травні 1954 р. були випадковими.

Такі речі якоюсь мірою, частково, задовольняють "національні амбіції" українців, не тільки комуністів. Участь делегатів Польської Народної Республіки в святкуванні, відвідини українських делегацій в Польщі і польських в Україні, засудження польськими представниками гріхів Польщі супроти України в минулих століттях і виправдування революції українського народу під проводом Б. Хмельницького, як "справедливої війни", представниками Польщі - мусили мати свої поважні психологічні наслідки в Україні. У всякім разі ці різні прояви були демонстрацією, що Україна не є гірша за народні демократії, що вона стоїть з ними на одному рівні, чи навіть вище.

Не можна перебільшувати політичної ваги цих різних фактів. Вони мають декларативне чи, скорше, декоративне значення. Але для українських комуністичних кадрів, які довго носили на собі тавро підозріння в "буржуазному націоналізмі", ці декорації мають значення психологічне. Нарешті, після довголітніх кривавих іспитів, настала змога бути одночасно комуністом, вірним політичній лінії Кремлю, і досить свідомим українцем, а в окремих випадках навіть українським патріотом.

Фіктивна постать Богдана Хмельницького, створена советською пропагандою, патріота України і патріота "єдиної централізованої держави" /Росії/, прийшлася дуже доречі для українських комуністичних кадрів, немов би "історичний прототип" взаємовідносин між Україною і Росією.

Можна вважати, що деякі полегші для української літератури, передруки повних видань до-більшевицьких українських авторів /напр. М. Старицького, Івана Нечуя-Левицького, І. Франка і ін./ у 1954 р., збільшення тиражів українських видань тощо були свого роду ювілейними подарунками для України.

За режиму тоталізму і найменше послаблення обмежень та заборон відчувається як полегкість і "поступ".

Різними дрібними "декораціями" володарі Кремлю не творять для себе опозиції в Україні, а навпаки - викликають лояльність і навіть вдячність.

Люди, приналежні до вершків комуністичних кадрів в Україні, нині віком між 40 і 50 роками. Цим, бюрократично вишколеним кадрам, чужі і незрозумілі будь-які ухили від лінії, приписаної згори. Приставши до компартії вже після стабілізації тоталізму, ці люди уміють цінити "веселе і щасливе життя". Вони по своїй природі консервативні і раді, коли мають у Кремлі головну групу, яка відповідає за всі політичні лінії. І ось цим кадрам дають декоративні уступки, їх наділяють почесними, титулами і орденами, і всю КПУ, і всю Советську Україну підносять на вищий щабель "великого народу", що "перший слідом за російським великим народом", своїм "старшим братом", створив советську республіку ...

Ситуація для кадрів КПУ склалася досить вигідно. Москва вже не може виключно з російськими кадрами виконувати великі завдання розбухлої Советської імперії, що сягає від Камчатки аж до Албанії. Тому Кремль не без підстави вважає кадри КПУ більш надійними, ніж кадри комуністичних партій країн-сателітів.

Ювілей Переяславського Договору дав прекрасну нагоду повести ці кадри цілком щиро за проводом у Москві. Для цього дещо зроблено для задоволення національних сантиментів, почуття національної гордості. Ідеологія "двох великих народів", "єдинокровних", які, мовляв, не зважаючи на реакційний царський режим, під прапором Леніна-Сталіна підуть до ще більших здобутків, - мусить мати прихильний відгук у лавах КПУ, бо інакше б її не розвивали.

Ясною теорією дуалізму ще не витворено, але пропаганда під час святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією уже по-

ставила українців на друге місце, майже нарівні із "старшим братом", тобто "великим російським народом". Кадри КПУ тепер можуть без страху робити кар'єру як українські комуністи, бо до них є вже довіра, і вони мусять бути задоволені наслідками святкування 300-ліття возз'єднання. Пропаганда "великого українського народу" могла зустрінути прихильний відгук і поза партією, бо трудно було вирватися від натиску пропаганди, такої спокусливої і так зручно скерованої на національні почування.

За деспотичних режимів люди інколи готові забути про своє індивідуальне пригнічення і громадську безправність, якщо їм дати образ уявної колективної величі /"ми", "великий народ"/. Приклад фашистівської Італії, де Муссоліні покликався на традиції Римської Імперії, та приклад Гітлера, який діяв подібно, показують, що ця система таки впливає на маси. Безперечно, комуністичні володарі Кремлю не випадково, а зовсім свідомо покликаються на історичну традицію абсолютних царів Московської держави і Петербурзької імперії. Фальшування історичної правди про взаємовідносини України і Московщини в минулому, яке ми показали в цій праці, полегшує українським комуністичним кадрам діяльність на користь "отечества чужого" /вислів Т. Шевченка/.

Підвищення українських комуністів в ієрархії ССРСР і у стосунках із "народними демократіями", підкреслювання "суверенності" ^{181/} Советської України в комуністичній пропаганді і подібні факти, безперечно, можуть тільки зміцнювати вірність комуністичних українських кадрів політиці Кремлю. До забезпечення матеріального добробуту членів комуністичної еліти в Україні долучається ще й задоволена "національна" амбіція. Присмно належати до другого в ССРСР "великого народу" і слухати панегірики цій "величч" з усіх кінців світу.

Без всякого сумніву, ювілей Переяславського Договору був визначним актом наслідників Сталіна для зміцнення комуністичного режиму в Україні, політичною подією першого порядку в повсюбному ССРСР.

Бібліографічний показник

1/ "Радянська Україна" 1.6.1954 р. ч. 103, містить вірш Валентина Лагоди "Першотравневий привіт":

Травень!

І серце сміється, радіє,

"Триста, -вистукус, -літ!"

Перший тобі з України,

Росіє,

Першотравневий привіт!...

2/ О л е с ь Г о н ч а р, Священное знамя дружбы, "Правда", 1.5.1954 р.;

3/ В. Р е ч м е н д и н, Праздник великой дружбы, "Правда", 5.3.1954 р., ч.122;

4/ "Правда", 3.5.1954 р. ч. 123, Народные гулянья;

5/ пор. "Литературная Газета", 4.5.1954, ч. 53: "Правда", 5.5.1954 р., ч. 125;

6/ "Литературная Газета", 8.5.1954 р., ч.54. Крім А. Суркова, виступили з промовами і читанням своїх творів ще такі російські письменники і поети: К. Сімонов, Н. Тіхонов, М. Ісаковський, Б. Полевой, С. Щипачов, С. Антонов, С. Кірсанов, В. Кетлінська, А. Безименський, С. Смірнов, К. Ваншенкін;

7/ див. "Литературная Газета", 11.5.1954 р., ч. 56; "Правда", 10.5.1954 р., ч. 130;

8/ "Литер. Газета", 15.5.1954, ч. 58; "Правда", 14.5.1954, ч. 134;

9/ Навіть для службовців МВД відбувся в клубі МВД УРСР, 13.5. окремий літературний вечір; пор. "Литер.Газ.", 15.5., ч.58;

10/ Пор. "Литературная Газета", 6.5.1954 р., ч. 54;

11/ "Литер. Газета", 18.5.1954 р., ч. 59; "Правда", 16.5., ч. 136;

12/ "Правда", 17.5.1954 р., ч. 137;

13/ "Литер. Газета", 18.5.1954 р., ч. 59, Праздник братских народов;

14/ Пор. "Литерат. Газета", 18.5.1954, ч. 59, Животворчая дружба - Юбилейный пленум правления Союза советских писателей Украины;

15/ "Литературная Газета", 20.5.1954 р., ч. 60;

16/ "Правда", 19.5.1954 р., ч. 139;

17/ В справі Декади пор. також "Известия", 7.5.1954 р., ч. 107; 8.5.1954 р., ч. 108, 9.5.1954 р., ч. 109, 11.5.1954 р., ч. 110, 12.5.1954 р., ч. 111, 13.5.1954 р., ч. 112, 14.5.1954 р., ч. 113, 15.5.1954 р., ч. 114, 17.5.1954 р., ч. 115, 18.5.1954 р., ч. 116, 19.5.1954 р., ч. 117;

18/ Пор. "Литературная Газета", 6.5.1954 р., ч. 54; Програма вистав театру опери і балету ім. Т. Шевченка в Москві була така: 7.5. опера "Богдан Хмельницький" К. Данькевича, 8.5. балет "Маруся Богуславка" А. Свечнікова, 9.5 опера "Наталка-Полтавка" М. Лисенка, 10.5. "Богдан Хмельницький", 11.5. "Маруся Богуславка", 12.5. "Князь Ігор" А. Бородіна, 13.5. "Наталка-Полтавка", "Богдан Хмельницький", 14.5. "Князь Ігор", 15.5. "Наталка-Полтавка", 16.5. "Маруся Богуславка", "Богдан Хмельницький".

Разом було 12 виступів.

19/ Пор. "Литературная Газета", 13.5.1954 р., ч. 57;

20/ Пор. "Правда", 18.5.1954 р.;

21/ "Литературная Газета", 11.5.1954 р., ч. 56; "Правда", 10.5.1954 р., ч. 130; "Правда", 11.5.1954 р., ч. 131;

22/ Пор. "Правда", 10.5.1954 р., ч. 130;

23/ Див. "Литературная Газета", 27.5.1954 р., ч. 63;

24/ В справі виступів українських артистів у Москві пор. також "Известия", 5.5.1954 р., ч. 105, 8.5.1954 р., ч. 108, 11.5.1954 р., ч. 110, 12.5.1954 р., ч. 111, 13.5.1954 р., ч. 112, 14.5.1954 р., ч. 113, 15.5.1954 р., ч. 114, 16.5.1954 р., ч. 115, 18.5.1954 р., ч. 116, 19.5.1954 р., ч. 117;

25/ "Правда", 6.5.1954 р., ч. 126;

26/ "Правда", 20.5.1954 р., ч. 140. З поданого списку делегації РСФСР видно, що делегація охоплює представників всіх областей життя. Коли не рахувати героїв соціалістичної праці, то маємо там секретарів міськкомів КПСС, директорів фабрик, міністрів РСФСР та їхніх заступників, членів Академії Наук ССРСР, представників професійних спілок, а також секретаря ЦК ВЛКСМ

А.Н. Шелпіна;

27/ Делегація Узбекської ССР мала, напр., 6 членів, делегація Литовської ССР - 5 членів, Латвійської ССР - 8 членів і т.д. Див. "Известия" 14.5.1954 р., ч. 113, 15.5.1954 р., ч. 114. Головами цих делегацій були:

РСФСР - голова президії Верховного Совету РСФСР М.П. Тарасов;

БССР - голова президії Верховного Совету БССР В.І. Козлов;

Естонська ССР - Голова Совету міністрів Г. Нелліс;

Узбекська ССР - Голова Президії Верховного Совету Ш. Рашидов;

Вірменська ССР - Голова Президії Верховного Совету Ш.М. Арушанян;

Грузинська ССР - Голова Президії Верховного Совету М.Д. Чубінідзе;

Казахська ССР - Голова Президії Верховного Совету Н.Д. Ундасинов;

Азербайджанська ССР - Голова Совету міністрів С. Рагімов;

Литовська ССР - секретар ЦК КП Литви М.Ю. Шумавкас;

Молдавська ССР - Голова Президії Верховного Совету І.С. Кодіца;

Латвійська ССР - Голова Совету міністрів В.Т. Лаціс;

Киргизька ССР - секретар ЦК КП Киргизії К. Каракаєв;

Таджикська ССР - Голова Президії Верховного Совету Н. Додхудоєв;

Туркменська ССР - секретар ЦК КП Туркменії Н. Дурдієва;

Карело-Фінська ССР - заступник Голови Президії Верховного Совету В.В. Карпов. Див. "Правда", 23.5.1954 р., ч. 143;

28/ "Правда", 23.5.1954 р., ч. 143;

29/ "Правда", 23.5.1954 р., ч. 143. З промовами виступили голови всіх делегацій Союзних республік ССРСР в порядку, поданому в списку голів делегацій в зам. 27/. Промовці цитували спеціально приготовлені банальні вірші, на зразок "Ювілейного привітання естонського народу", прочитаного головою Совету Міністрів Естонської ССР Г. Неллісом:

"300 лет ... Россия, Украина,
Вам эстонцы песней шлют привет!
Где сердца сплотились воедино,
Там далеких расстояний нет!"

30/ "Радянська Україна", 23.5.1954 р., ч. 121, -Верховній Раді РСФСР, Великому російському народові від сесії Верховної Ради Української РСР і українському народу;

31/ Пор. "Правда", 23.5.1954 р., ч. 143; "Известия", 23.5.1954 р., ч. 121; "Радянська Україна", 23.5.1954 р., ч. 121;

32/:

... "Не маючи ніякої підтримки в народі, націоналісти пішли на прямий зговір з іноземними загарбниками. Центральна Рада на чолі з продажними авантюристами Грушевським, Петлюрою, Винниченком у 1918 році закликали на Україну німецьку кайзерівську армію. Згодом петлюрівська Директорія злиглася з англо-французькими і американськими імперіялістами.

Жовтоблакитники діяли заодно з денікінською чорносотенною армією, служили тій самій шляхті, яку триста літ тому били славні полки Богдана Хмельницького; вони служили б кому завгодно, щоб тільки відірвати Україну від Росії, знищити Українську Радянську державу і встановити владу поміщиків і капіталістів".

33/ "Правда", 23.5.1954 р., ч. 143;

34/ Пор. "Радянська Україна", 23.5.1954 р., ч. 120; "Правда", 22.5.1954 р., ч. 142 і т.д.

35/ "Радянська Україна", 22.5.1954 р., ч. 120;

36/ "Правда", 24.5.1954 р., ч. 144;

37/ "Правда", 18.5.1954 р., ч. 138;

38/ "Правда", 26.5.1954 р., ч. 146;

39/ "Известия", 27.5.1954 р., ч. 124;

40/ "Известия", 16.5.1954 р., ч. 115;

41/ "Известия", 20.5.1954 р., ч. 118;

42/ "Литературная Газета", 25.5.1954 р., ч. 62 - Собрание Московских писателей;

43/ "Правда", 21.5.1954 р., ч. 141 - О работе пассажирского транспорта гор. Москвы. 23 мая;

44/ Пор. "Правда", 23.5.1954 р., ч. 143 - Народные гулянья, спортивные праздники: "Правда", 24.5.1954 р., ч. 144 - Праздничная Москва, "Известия", 23.5.1954 р., ч. 121. Огни Москвы: "Литературная Газета", 20.5.1954 р. /60/ - Народные гулянья в Москве; "Литературная Газета", 22.5.1954 р., ч. 61 - Москва праздничная; "Литературная Газета", 25.5.1954 р., ч. 62 - Хороший день, в Москве на стадионе "Динамо";

45/ Пор. "Правда", 18.5.1954 р., ч. 138 - Праздник всех народов нашей страны; "Правда", 22.5.1954 р., ч. 142 - Вчера в рабочих и колхозных клубах - і т. д.; "Правда", 24.5.1954 р., ч. 144 -

- В братських республіках; "Правда", 27.5.1954 р., ч. 147;
"Известия", 19.5.1954 р., ч. 117 - Всенародний празник;
"Известия", 21.5.1954 р., ч. 119;
"Известия", 22.5.1954 р., ч. 120 - Вся страна отмечает славный юбилей;
"Известия", 25.5.1954 р., ч. 122: - Всенародное торжество;
46/ Пор. "Правда", 13.5.1954 р., ч. 133;
47/ "Правда", 27.5.1954 р., ч. 147;
48/ "Правда", 25.5.1954 р., ч. 145; пор. "Известия", 14.5. 1954 р.;
49/ Пор. "Правда", 30.5.1954 р. Делегації інших республік на ювілейній сесії Верховного Совету РСФСР 29.5.1954 р. мали на чолі таких осіб:
УСРСР - О.І. Кириченко, перший секретар ЦК КПУ;
БСРСР - Т.С. Горбунов, секретар ЦК КПБ;
Узбекська ССР - Н.А. Мухітдінов, голова Совету міністрів;
Казахська ССР - М. Бейсебаєв, голова Совету міністрів;
Грузинська ССР - Г.Д. Джавахішвілі, голова Совету міністрів;
Азербайджанська ССР - М.А. Ібрагімов, голова Президії Верховного Совету;
Литовська ССР - Ю.І. Палацкіс, голова Президії Верховного Совету Литовської ССР;
Молдавська ССР - Д.С. Гладкий, секретар ЦК КП Молдавії;
Латвійська ССР - К.М. Озолінь, голова Президії Верховного Совету Латвійської ССР;
Киргизька ССР - Т. Кулатов, голова Президії Верховного Совету Киргизької ССР;
Таджикська ССР - Д. Расулов, голова Совету міністрів;
Вірменська ССР - Н. Зарян, письменник;
Туркменська ССР, А. Сариев, голова Президії Верховного Совету Туркменської ССР;
Естонська ССР - Е.К. Пусен, голова Президії Верховного Совету Естонської ССР;
Карело-Фінська ССР - О.В. Куусінен, голова Президії Карело-Фінської ССР;
50/ Там же;
51/ "Правда", 26.5.1954 р., ч. 146;

52/ "Правда", 30.5.1954 г., ч.150, Верховному Совету Российской Федеративной Социалистической Республики, Совету Министров Российской Советской Федеративной Социалистической Республики;

53/ Там же , О 300-летию воссоединения Украины с Россией

"Прикрываясь лживыми фразами о защите интересов украинского народа, о намерении создать якобы "вильну" и "незалежну" Украину, буржуазные националисты на самом деле пытались продать Украину и ее народ иноземным империалистам. В своей подлой предательской деятельности украинские буржуазные националисты смыкались с великодержавными националистами, белогвардейцами, меншевиками, эсерами и прочими лютыми врагами трудящихся"...

54/ Там же - "Образование Союза ССР явилось величайшей победой ленинско-сталинской национальной политики и в то же время поражением буржуазных националистов всех мастей, крушением планов международного империализма на отрыв Украины, Белоруссии и других советских республик от РСФСР и превращение их в свои колонии".

55/ Там же - "Украина занимает достойное место на международной арене. Она вошла в состав членов Организации Об"единенных Наций в качестве одного из государств-основателей и приняла участие в составлении ее Устава. Вместе с представителями Белорусской ССР, представителями всего Советского Союза, стран народной демократии представители Украины неизменно отстаивают в Организации Об"единенных Наций, на международных конгрессах и конференциях дело мира, борются за укрепление сотрудничества между народами всех стран, за ослабление напряженности в международных отношениях".

56/ "Правда" - 30.5.1954 г., ч. 150 - "Испытана и закалена на вековых путях истории дружбы России и Украины. Эту дружбу ковали мужество и мудрость наших предков, светлый ум, стальная воля, горячие сердца и могучие руки двух великих славянских народов - русского и украинского".

57/ Там же, - "Народ украинский, передовые общественные и культурные деятели Украины всегда горой стояли за дружбу с великим русским народом"...

58/ Там же, "Всенародный праздник воссоединения Украины с Россией является новым могучим ударом по империалистам и их подручным - украинским буржуазным националистам, по всем врагам дружбы наших народов".

59/ Там же , - "Приютившись в заокеанской псарне шпионов, недобитки украинских буржуазных националистов от бессилия и страха злобно воют на наш народ, гремят петлюровскими побрякушками с своей "самостийности"..."

60/ Там же, - "Только в братской семье народов великого Советского Союза украинский народ смог создать свою суверенную национальную державу, воссоединить все свои земли в единое Украинское советское государство и спастись от фашистского порабощения".

61/ "Правда", 30.5.1954 р., ч. 150, із промови Пузанова:

"В организации разгрома интервентов и внутренних контрреволюционных сил, а также в деле укрепления Советской власти на Украине принимали участие выдающиеся деятели партии: И.В. Сталин, В.М. Молотов, К.Е. Ворошилов, М.В. Фрунзе, Н.С. Хрущов, Ф.З. Дзержинский, М.И. Калинин, Л. М. Каганович..." / аплодисменты/.

62/ "Правда", 30.5.1954 р., ч. 150, із промови Кириченка:

"Центральный Комитет Коммунистической партии Советского Союза посылал для работы на Украине своих выдающихся деятелей. Товарищ Н.С. Хрущов на протяжении 12 лет возглавлял Центральный Комитет Коммунистической партии Украины. Вместе с украинским народом и партийной организацией товарищ Н.С. Хрущов провел огромную работу по укреплению Украинского советского государства и развитию материальных и духовных сил украинского народа".

63/ "Правда", 30.5.1954 р., ч. 150 - Концерт для участников Юбилейной сессии Верховного Совета РСФСР в Большом Театре союза СССР;

64/ "Правда", 31.5.1954 р., ч. 151;

65/ Пор. "Правда", 31.5.1954 р., ч. 151;

66/ "Правда", 1.6.1954 р., ч. 152 ;

67/ Пор. "Правда", 11.5.1954 р.; ч. 131 - Научная сессия в Днепропетровске; /Об'єднана сесія відділів технічних наук АН СССР і АН УССР відкрилася 10.5.1954 р./;

"Правда", 13.5.1954 р., ч. 133 - Научные сессии /12.5. відкрилася у Львові сесія відділу фізико-математичних, хемічних і геологічних наук Академії Наук УССР і відділу хемічних наук АН СССР /11.5. закінчила роботу наукова сесія відділу біологічних наук АН УССР, що відбулася 10-11.5.1954 р./;

"Правда", 18.5.1954 р., ч. 138 - Юбилейна сессия Академии Наук БССР /відбулася 17.5./;

"Правда", 22.5.1954 р., ч. 142 - В столице Казахстана /20.5. відбулася урочиста сесія АН Казахстану/;

"Известия", 8.5.1954 р., ч. 108 - Научные сессии -
Ериван /Ювілейна сесія АН Вірменської ССР/;

Вильнюс /Юв. сесія АН Литовської ССР/;

"Известия", 21.5.1954 р., ч. 119 - /Торжественное заседание Академии Художеств СССР/;

"Медицинский Работник", 1.5.1954 р., ч. 35 - Научная сессия посвященная 300-летию воссоединения Украины с Россией. - Інформація про XI наукову сесію професорсько-викладового складу і студенську наукову конференцію в Кишиневі, в Молдавській ССР;

"Медицинский Работник", 14.5.1954 р., ч. 39 - В научных студенческих обществах /конференція в Єревані/;

"Медицинский Работник", 18.5.1954 р., ч. 40 /Конференція в Києві, Одесі, Мукачеві/; Заседание ученого совета /в медичному інституті в Саратові/; "Медицинский Работник", 21.5.1954 р., ч. 41, - В Академии Наук СССР/урочисте засідання/; "Медицинский Работник", 25.5.1954 р., В честь знаменательной даты - /наукова сесія в науковому дослідному інституті в Одесі/;

68/ Пор. "Правда", 15.5.1954 р., ч. 135 - Юбилейный пленум правления Союза советских писателей Украины;

"Литературная Газета", 25.5.1954 р., ч. 62 - Собрание московских писателей /23.5.1954 р., в Центральному Домі Літераторів /;

69/ Пор. "Известия", 19.5.1954 р., ч. 117 - В секретариате Союза советских композиторов СССР;

70/ Пор. "Правда", 20.5.1954 р., ч. 140 - Проспект Богдана Хмельницького в Челябинске;

"Известия", 6.5.1954 р., ч. 106 - Киевская улица в Ереване;

"Радянська Україна", 22.5.1954 р., ч. 120 - Вулиця Богдана Хмельницького в Мінську;

71/ Пор. "Правда", 1.5.1954 р., ч. 121 - Прѣдпраздничная Украина /Пам"ятник Щорсу в Києві/;

"Правда", 6.5.1954 р., ч. 126 - Памятник Богдану Хмельницкому в украинском селе;

"Правда", 25.5.1954 р., ч. 145 - Юбилейные дни на Украине - /24.5. - закладка тріумфальної арки біля Голосіївського лісу, закладка нової будівлі Київського Університету ім. Т.Г. Шевченка, пам"ятник на площі ім. Б.Хмельницького на честь 300-ліття возз"єднання в Переяславі-Хмельницькому/;

"Правда", 30.5.1954 р., ч. 150 - Торжественная закладка в Москве монумента в память 300-летия воссоединения Украины с Россией;

"Правда", 31.5.1954 р., ч. 151 - У подножья Богдановой горы /Чигирин: нагробна плита на могилі Хмельницького/;

"Известия", 4.8.1954 р., ч. 183 - Пам'ятник Богдану Хмельницькому в місті Хмельницькому /колишній Проскурів/- відкривання пам'ятників продовжувалося і після травня 1954 р.;

72/ "Правда", 18.5.1954 р., ч. 138 - Мощный трудовой подъем на Украине;

"Правда", 18.5.1954 р., ч. 139 - Трудовая переключка Харьков-Алтай;

"Правда", 29.5.1954 р., ч. 149 - /соцзмагання в Іркутську, Магнітогорську, Ленінграді, Мурманську і т.д./;

"Известия", 11.5.1954 р., ч. 110 - Весна в Одессе;

"Известия", 13.5.1954 р., ч. 112 - Соревнование друзей;

"Известия", 14.5.1954 р., ч. 113 /соцзмагання на Волині - садження лісу/;

"Известия", 21.5.1954 р., ч. 119, - В честь всенародного праздника /соцзмагання в Талліні, Котласі, Львові, Новосибірську/;

"Известия", 27.5.1954 р., ч. 124 - У рабочих - киевлян /Аркадий Первенцев/;

"Известия", 28.5.1954 р., ч. 125 - У горняков Балаклавы;

"Радянська Україна", 22.5.1954 р., ч. 120 - У подарунок великому всенародному святу - Тракторобудівельники додержали слова - Шляхом трудових перемог;

"Литературная Газета", 27.5.1954 р., ч. 63 - На берегах Сейма /змагання між Курською областю РСФСР і Сумською областю УССР/;

"Известия", 28.5.1954 р., ч. 125 - Так рождается подвиг - /Нова Кахівка/;

73/ "Правда", 20.5.1954 р., ч. 140 - Ткачи "Трехгорка" в гостях у буковинских текстильщиков;

"Правда", 11.5.1954 р., ч. 131, - Дружба ленинградских и украинских рабочих;

74/ "Известия", 4.5.1954 р., ч. 104 - Монолитное единство - /обласна виставка образотворчого мистецтва в Києві/;

"Известия", 6.5.1954 р., ч. 106 - Юбилейная выставка /в приміщенні Київського Історичного музею/;

75/ Пор. "Правда", 14.5.1954 р., ч. 134 - В дар русскому и украинскому народам /молдавські трудящі дарують 2 килими/; "Правда", 18.5.1954 р. ч. 138 - В дар украинскому народу - /Алма-Ата/;

"Правда", 25.5.1954 р., ч. 145 - В знак братской дружбы - подарки украинскому народу в ознаменование 300-летия воссоединения Украины с Россией;

"Правда", 1.6.1954 р., 152 - Подарки русскому народу - в ознаменование 300-летия воссоединения Украины с Россией; "Известия", 14.5.1954 р., ч. 113 - Подарки дружбы /Сталінабад, Таллін/;

"Известия", 26.5.1954 р., ч. 123 - Дар Москвы /альбом для Переяслава-Хмельницького/;

"Известия", 27.5.1954 р., ч. 124 - Подарки дружбы - /Выставка подарунків у музеї західнього мистецтва в Києві, які одержала УССР/; "Известия", 2.6.1954 р., ч. 129 - Дары братской дружбы /подарунки для РСФСР/; "Литературная Газета", 22.5.1954 р., ч. 61 - Дар музыкантам Украины;

76/ Пор. "Правда", 4.5.1954 р., 124 - Вышел новый журнал на Украине;

77/ "Правда", 5.5.1954 р., ч. 125 - Великая дружба - /статья ред. "Радянської України" Прикордонного/;

78/ Для того, щоб подати бодай кілька прикладів, що свідчать про кількість статей на тему 300-ліття возз'єднання України з Росією, назвемо кількох авторів. Маємо між ними, М. Тарасова, - голову Президії Верх. Совету РСФСР /"Известия", 22.5.1954 р., ч. 120 - Нерасторжимое братство народов/, Н. Кальченя - голову Совету міністрів УССР /"Радянська Україна", 22.5.1954 р., ч. 120 - Могутня сила дружби народів Радянського Союзу/, Любомира Дмитерка /"Правда", 29.5.1954 р., ч. 142 - Общее, Наше!; "Известия", 29.5.1954 р., ч. 126 - С берегов Днепра/, Максима Рильского /"Правда", 22.5.1954 р., ч. 142 - Всенародный праздник/, Бориса Польового /"Правда", 22.5.1954 р., ч. 142 - Навеки вместе/, Александра Прокофьева /"Известия", 29.5.1954 р., ч. 126 - Нерушим наш союз/, Ф. Козицкого, голову Правління Спілки Советських Композиторів України /"Правда", 17.5.1954 р., ч. 137 - Торжество братских национальных культур/, директора Інституту Історії Академії Наук УССР А. Касименка /"Правда", 16.5.1954 р., ч. 136 - Историческое значение воссоединения Украины с Россией/;

- "Известия", 20.5.1954 р., ч. 118 - Переяславская Рада/ та ін.
79/ Пор. Главу III;
80/ Пор. "Правда", 20.5.1954 р., ч. 140 - Вечер дружбы русской и украинской молодежи;
81/ Пор. тех "Радянська Україна", 22.5.1954 р., ч. 120 - Від'їзд групи українських спортсменів у Москву - Приїзд у Київ спортсменів братніх республік; "Правда", 23.5.1954 р., ч. 143 - Два мировых рекорда советских спортсменов /у Києві, 22.5.1954 р./
82/ Пор. "Правда", 19.5.1954 р., ч. 139 - Крым готовится к всенародным торжествам;
83/ Пор. "Правда", 16.5.1954 р., ч. 136 - Юбилейная сессия Киевского городского совета; "Правда", 17.5.1954 р., ч. 137 - Юбилейные торжества в Переяслав-Хмельницком; "Правда", 25.7.1954 р., ч. 145 - Переяслав-Хмельницкий;
84/ Пор. "Правда", 20.5.1954 р., ч. 140 - Фильм о дружбе украинского и русского народов; "Правда", 28.5.1954 р., ч. 148 - Великое братство; "Известия", 20.5.1954 р., ч. 118 - "Навеки с русским народом, цветной документальный фильм; "Литературная Газета", 22.5.1954 р., ч. 61 - Фильмы о великом братстве;
85/ Пор. "Правда", 14.5.1954 р., ч. 134 - Вступление Украинской и Белорусской ССР в Международную организацию труда; "Правда", 16.5.1954 р., ч. 136 - Вступление Украинской и Белорусской ССР в Юнеско;
86/ "Литературная Газета", 22.5.1954 р., ч. 61 - Павильон Украины на всесоюзной сельскохозяйственной выставке;
87/ "Правда", 1.8.1954 р., ч. 213 - Выставка в цифрах и фактах;
"Правда", 31.7.1954 р., ч. 212 - Замечательная школа передового опыта - /Академик Н. Цицин, директор выставки/;
88/ Пор. "Правда", 17.10.1954 р., ч. 290 - Торжественное собрание, посвященное столетию обороны Севастополя;
"Правда", 18.10.1954 р., ч. 291 - Праздничный город-герой;
89/ Пор. "Правда", 7.11.1954 р., ч. 311 - Доклад тов. Сабурова на торжественном заседании Московского Совета 6 ноября 1954 г.:

"Последовательное осуществление Партией и Советским государством ленинско-сталинской национальной политики привело к экономическому и культурному под"е-му всех наций страны, к сплочению их в единую братс-

кую семью, что особенно ярко продемонстрировали народы СССР, отмечая в этом году знаменательную историческую дату - 300-летие воссоединения Украины с Россией.

90/ М. Л е б е д е в , директор государственной Третьяковской галлереи - Искусство украинского народа, "Правда", 15.11.1954 р., ч. 319;

91/ "Радянська Україна", 1.4.1954 р., ч. 77;

92/ "Радянська Україна", 23.5.1954 р., ч. 96 - 85-річчя з дня народження В.І. Леніна;

93/ "Известия", 4.8.1954 р., ч. 183 - Памятник Богдану Хмельницкому; "Радянська Україна", 14.8.1954 р., ч. 192 - Скульптура Богдана Хмельницького;

94/ Пор. "Правда", 10.6.1954 р., ч. 161; "Правда", 11.6.1954 р., ч. 162; "Правда", 13.6.1954 р., ч. 164; "Правда", 15.6.1954 р., ч. 166; "Правда", 18.6.1954 р., ч. 169;

95/ Пор. "Правда", 6.10.1954 р., ч. 274; "Правда", 13.10.1954 р., ч. 286; "Правда", 14.10.1954 р., ч. 287;

96/ Пор. "Радянська Україна", 21.4.1955 р., ч. 94;

97/ Пор. "Правда", 8.5.1955 р., ч. 128; "Правда", 16.5.1955 р., ч. 136;

98/ Пор. "Правда", 11.5.1955 р., ч. 131; "Правда", 16.5.1955 р., ч. 136;

99/ Пор. "Правда", 20.11.1954 р., ч. 324;

100/ Пор. "Правда", 28.5.1954 р., ч. 148 - Великий пример дружбы и единства народов;

101/ Пор. "Правда", 31.5.1954 р., ч. 151 - Болгарская газета о 300-летию воссоединения Украины с Россией;

102/ Там же - Румынский народ отмечает 300-летие воссоединения Украины с Россией;

103/ "Ukrajnský lid ví velmi dobře, že kdyby Ukrajina nebyla součástí velikého svázu, byla by dluho pod nadvládou německých statkářů a kapitalistu" - napsal jeden z velkých synů ukrajinského lidu Nikita S. Chruščev. "Rude Právo", 17.1.1954, č. 16 - "Slavné výročí Ukrajinského lidu, k 300 výročí sjednocení Ukrajiny s Ruskem;

104/ cf. "Rudé Právo", 23.5.1954, č. 141; "Rudé Právo", 24.5.1954, č. 144; "Rudé Právo", 27.5.1954, č. 145; "Rudé Právo", 28.5.1954, č. 146; "Rudé Právo", 31.5.1954, č. 149;

105/ "Rudé Právo", 27.5.1954, č. 145;

106/ "Trybuna Ludu", 14.1.1954, No. 14;

107/ "Trybuna Ludu", 15.1.1954, No. 15;

108/ "Trybuna Ludu", 18.1.1954, No.18 - Rada Perejasławska i jej historyczne znaczenie, w 300-na rocznica przywrócenia jedności państwowej Ukrainy z Rosją -

"... Obok wyzysku pańszczyznianego narastał ucisk narodowościowy. Forma jego była narzucona ludowi ukraińskiemu w Brześciu w 1596 r. unia kościelna, poddająca kościół na Ukrainie zwierzchnictwu papieżstwa reprezentowanego na miejscu przez jezuitów i polskich feudalów ..."

"... w tych warunkach historycznych jedyną możliwością dalszego rozwoju ekonomicznego i społecznego Ukrainy, zachowania przez jej ludność rodzimej kultury i narodowości, było zrzucenie jarzma polskiej magnaterji i szlachty i zjednoczenie z bratnim ludem rosyjskim".

"Aczkolwiek w wyniku wojny tylko lewobrzeżna część Ukrainy oraz Kijów połączyły się z Rosją, od tej pory odbywał się proces jednoczenia pozostałych ziem ukraińskich, który trwał od drugiej połowy XVII w. aż do 1945 r. /przyłączenie Zakarpackiej Ukrainy/".

"Szowinistyczna szlachecko-burżuazyjna historiografia polska nie chciała wogóle uznać istnienia narodu ukraińskiego, w sposób cyniczny fałszowała jego walkę wyzwolenczą. Przeciw tym nacjonalistycznym fałszerstwom, które służyli rozpalaniu nienawiści narodowej, podjudzaniu narodu polskiego przeciw narodowi ukraińskiemu /a które zaznaczyły się wyraźnie w znanej powieści "Ogniem i Mieczem" H. Sienkiewicza/ wystąpili już ... najbardziej postępowi przedstawiciele kultury polskiej".

"... ówczesna Polska, rządona przez kapitalistów i obszarników, narzuciła przemocą, jarzmo niewoli milionom Ukraińców i Białorusinów".

"Walka przeciw panowaniu polskich kapitalistów i obszarników nad ludnością zachodniej Ukrainy i zachodniej Białorusi była jednocześnie walką o wolność narodu polskiego, jako że jest prawdą bezsporną, że nie może być wolnym naród, który uciska inne narody. Dla tego też zjednoczenie narodu ukraińskiego w jednostnym narodowym państwie socjalistycznym i likwidacja hitlerowskiej okupacji Ukrainy łączy się nierozdzielnie z powstaniem Polski Ludowej, wyzwolonej z hitlerowskiej okupacji przez zwycięską Armię Radziecką".

109/ "Święto narodu radzieckiego jest zarazem świętem narodu polskiego ... Jest nim, gdyż stanowi uświetnienie pamięci bohaterów polskiego chłopca w walce przeciw szlachcie i magnaterji przeciwko tym ciemnym siłom, które trzysta lat temu trzymały go w pańszczyznianej niewoli i doprowadziły do upadku ówczesnej państwowości polskiej. Uświadomienie charakteru Rady Perejasławskiej najszerszym masom naszego narodu, słuszne, prawdziwe, zgodne z faktami historycznymi oświetlenie tego wydarzenia jest istotnym zadaniem nauki

historycznej. "Nowe Drogi", I/55, Rok VII, - Narodowyzwolen-
cza walka ludu ukraińskiego w XVII wieku, str. 28-44;

- 110/ ibidem - "Nauka burżuazyjna nie zdobyła się na najmniejszą
nawet próbę obiektywnego oświetlenia problemu. Walka ludu
ukraińskiego o wyzwolenie się spod ucisku polskiego lub spol-
szczonej magnaterji traktowana była jako dzika swawola, prze-
jaw anarchystycznych skłonności czerni hajdamackiej" /28,29/;
- 111/ ibidem - str. 29 - "bardziej jeszcze może niż przez history-
ków polskich, zajmujących się siedemnastowieczem i powstania-
mi kozackimi, na opinii szarych mas czytelników polskich
zaciążyła nadzwyczaj sugestywna powieść H. Sienkiewicza
"Ogniem i Mieczem";
"... ale jako całość "Ogniem i Mieczem" pozostało obrazem
powstań kozacko-chłopskich na Ukrainie oglądanym oczyma mag-
nacko-szlacheckiego pamiętnikarza. Wizja przeszłości stworzo-
na przez Sienkiewicza była tak sugestywna, że na długo zacią-
żyła na poglądach polskiego czytelnika. Ostatnie pokolenia
naszego narodu w znacznym stopniu urabiały sobie pogląd na
problem ukraiński w XVII wieku właśnie na podstawie "Ogniem
i Mieczem";
- 112/ ibidem - str. 31 - "Cała prawie ludność Ukrainy wyznawała pra-
wosławie, przynależność do innego kościoła niż katolicki w
znacznym stopniu chroniła ją przed polonizacją";
- 113/ ibidem - str. 36 - "... zarówno dawniejsza polska historio-
grafia szlachecka, jak i późniejsza burżuazyjna, nie szczędzi-
ły Chmielnickiemu jak najbardziej dosadnych epitetów, aby
zdyskredytować w oczach czytelników tego "wodza hultajstwa",
który położył kres rządów magnaterji polskiej na Ukrainie,
aby w jak najczerniejszych barwach przedstawić wielkiego wod-
za wyzwolenczej walki Ukrainy.
Chmielnicki był jednym z najwybitniejszych mężów stanu siedem-
nastowiecznej Europy. Doskonale wódz i świetny organizator
wspaniale orientował się we wszystkich najbardziej zawiłych
problemach politycznych. Cechował go głęboki patriotyzm i
umiłowanie rodzimej ziemi ukraińskiej".
- 114/ ibidem - str. 37 - "pod sztandary Chmielnickiego garnęły się
wszystkie niemal warstwy narodu ukraińskiego. Murem stanęła
za nim "czerń" chłopska, uciskane i poniewierane przez szlach-
tę masy chłopów pańszczyznianych. Niemal jednomyslnie poparło
go ukraińskie mieszczaństwo - z mieszczaństwem Kijowa, stolicy
kraju na czołe. Błogosłowiło jego pułki duchowieństwo prawos-
ławne, prześladowane i poniżane przez jezuicką unię brzeską.
Walczyła w szeregach Chmielnickiego drobna szlachta ukraiń-
ska, liczna zwłaszcza na Wołyniu starszyzna kozacka, przeważ-
nie rekrutująca się spośród tej szlachty. Powstanie Chmielnic-
kiego nabrało w ten sposób charakteru ruchu w pełni ogólnona-
rodowego.
- 115/ ibidem - str. 38 - "burżuazyjna historiografia polska próbo-
wała problem powstania Chmielnickiego przerzucić na platfor-
mę walki między "narodem polskim" a "hajdamaczyzną", tłumacząc
postępowanie feudalnej oligarchji "misją" kulturalną na wscho-
dzie, "wyższymi" celami narodowościowymi i t.d."

str. 38-39 ... "Polakiem był jeden z najwybitniejszych dowódców powstańczych, Stanisław Michał Krzyczewski. Wiele przemawia zatem, że polakiem był bohaterki pułkownik Korsunski, Stanisław Mrozowiecki, który poległ w lipcu 1649 roku. Jak pisał jeden ze współczesnych pamiętnikarzy, "żałowaliśmy go bardzo plebs", a pieśń ludowa śpiewała o nim:

Oj Moroze, Morozenko,
Ty sławnyj kozacze,
Za toboju, Morozenko,
Wsia Ukraina płacze!

str. 39 ... "wyrazne sympatje dla powstania istniały wśród chłopów polskich. Naprężenie, jakie panowało na ziemiach polskich, bardzo liczne wypadki przechodzenia polskiego żołnierza do szeregów powstańczych, sympatja, z jaką odnoszono się do oddziałów kozackich we wsiach polskich, to wszczystko nie było przypadkowe. Polskie masy ludowe widziały w powstańcach ukraińskich nie swego wroga, lecz współtowarzysza w walce z feudalnym uciskiem".

... "warto tu wspomnieć, że ów powszechnie znany jako typowy przedstawiciel "polskiej kultury na wschodzie", jeden z najokrutniejszych magnackich dowódców, książę Jeremi Wiśniowiecki "krwawy Jarema" - należał do niedawno dopiero spolonizowanej magnaterji pochodzenia ukraińskiego".

str. 40 ... "sam Chmielnicki doskonale zresztą rozumiał to znaczenie sympatji, jaką żywiły polskie masy ludowe do powstania, gdy następnie zwracał się w swych uniwersałach do "pułkowników, essaułów, sotników i wszczystkich mołojców wojska zaporozkiego ... i lachów pobratymstwo z nami trzymających".

116/ ibidem - str. 42 - "Naród polski, zjednoczony dziś pod przewodnictwem klasy robotniczej, z głęboką sympatją wita święto narodów ukraińskiego i rosyjskiego, wszystkich narodów radzieckich - rocznicę Rady Perejasławskiej.

Dla nas rocznica ta jest sposobnością do przypomnienia podstawowych prawd o dziejach Polski, prawd, które leżą w podstawie polityki ludowego państwa polskiego - przedewszystkim podstawowej prawdy, że zaborcze wyprawy magnatów polskich na wschód nie leżały w interesie narodu polskiego, w interesie polskich ludzi pracy, że były one skierowane zarówno przeciwko ukraińskim masom ludowym, jak i przeciwko najgłębszym interesom Polski.

W czasie, kiedy Potoccy, Wiśniowieccy, Sapiehowie parli na wschód, na ziemi ukraińskie - feudalowie niemieccy germanizowali Śląsk i ziemi nadodrzańskie. W czasie gdy latyfundi "kresowych królewiatek" rozprościerały się coraz szersze za Dnieprem - nad ujściem Wisły umacniała się potęga Hohencollernów, która w sto kilkadziesiąt lat później zakulała w kajdany naród polski. Za swobodę wyzyskiwania chłopów ukraińskiego przez kresowych magnatów płacił naród polski Wrocławiem, Szczecinem i Gdańskiem, płacił narastaniem coraz groźniejszego niebezpieczeństwa ekspansji feudałów niemieckich na Poznań i Warszawę.

Podbój ziem ukraińskich i białoruskich umacniał w szlacheckiej Rzeczypospolitej pozycję najbardziej reakcyjnych warstw - magnaterji świeckiej i duchownej - ułatwiał szlach-

cie narzucenie pańszczyznianej niewoli również polskiemu chłopu, przygotowywał ponury okres czasów saskich - okres panowania szlacheckiego wstecznicstwa i jezuickiego obskurantyzmu, okres upadku Polski do stanu bezsilności i uzależnienia od obcych potęg".

117/ "Na sprawiedliwych zasadach oparliśmy przeprowadzenie granic między Radziecką Ukrainą i Białorusią a Polską. Ludowe granice, które zaborczość magnaterji i szlachty przemieniła w wiecznie krwawiące rany, stały się granicami przyjaźni i braterskiej współpracy ..."

118/ "Trybuna Ludu", 21.5.1954. No. 140 - Pod znakiem braterstwa narodu rosyjskiego i ukraińskiego;

119/ "Trybuna Ludu", 22.5.1954, No. 141 - Braterstwo i przyjaźń wolnych narodów;

120/ "Trybuna Ludu", 31.5.1954, No. 150 - Ramię w ramię, Stanisław Brodski:

" Są jednak jeszcze w naszym kraju ludzie, którzy nie do końca zrozumieli i poznali drogę narodu ukraińskiego, ludzie, których spojrzenie mąca dawniej zaszczerpane uprzedzenia oraz wspomnienie niedawnych krzywd, dokonanych z rąk faszystów spod znaku UPA czy "SS Division Galizien" ... Na takich liczy "rozgłosnia", której jednym z głównych asów w awdycjach "ukraińskich" jest faszystowski ... Stefan Bandera".

" ... Z jednej strony wykuwał się sojusz reakcji ukraińskiej spod znaku tzw. UNDO z polskim faszyzmem. Już wtedy więc kiełkowały ziarna późniejszych wydarzeń wspólnych bojów partyzantki ukraińskiej i polskiej przeciwko hitlerowskiej okupacji oraz kolaboracji UPA i NSZ w walce przeciwko demokracji polskiej.

" ... I niewolno zapomnieć, że zbrodnie popełniali ukraińscy faszyci".

121/ "Trybuna Ludu", 22.5.1954, No. 141:

"przewodniczący delegacji - Stefan Ignar, zastępca Przewodniczącego Rady Państwa oraz członkowie delegacji: Leon Kruczkowski, Prezes Zarządu Głównego Związku Literatów Polskich, Stanisław Arnold, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, Maria Iskra, chłopka z woj. Krakowskiego, Szczepan Blant, przodujący górnik".

122/ "Trybuna Ludu", 24.5.1954, No. 143; "Правда", 23.5.1954 ;

123/ "Правда", 23.5.1954, ч. 143;

124/ В а н о М у р а д е л и - На концерти польских артистов, "Правда", 30.7.1954 г., ч. 211;

125/ "Правда", 12.9.1954 г., ч. 255 - Успехи украинских артистов в Польше;

126/ "Правда", 17.9.1954 р., ч. 260 - Месячник польско-советской дружбы /делегация перебувала від 15.9.1954 р. до 10.10.1954 р. в Україні, а пізніше поїхала в Москву. Пор. теж "Литературная Газета", 19.10.1954 р., ч. 121/;

127/ "Правда", 8.10.1954 р., ч. 181;

128/ Пор. "Правда", 9.10.1954 р., ч. 282; "Правда", 20.10.1954 р., ч. 293;

129/ Пор. "Правда", 14.10.1954 р., ч. 287 - Торжество по случаю месячника румыно-советской дружбы и десятилетия АРЛУ; Там же - Открытие в Бухаресте выставки "Румыно-советская дружба в народном искусстве Румынской Народной Республики";

130/ Пор. "Радянська Україна", 22.4.1954 р., ч. 95 - Прием у Консульстві Польської Народної Республіки в Києві з нагоди 10-річчя підписання Договору про дружбу, післявоєнне співробітництво і взаємну допомогу між Радянським Союзом і Польщею;

131/ Пор. П. К а л е н и ч е н к о -Документ нерушимої дружби польського, російського і українського народів, "Радянська Україна", 20.4.1955 р., ч. 93; Pod sztandarem bratniej przyjaźni, Zbiór materjałów i dokumentów o wspólnej walce wyzwolenczej i nierozwalnej przyjaźni ludu polskiego, ukraińskiego i rosyjskiego, Warszawa, 342 str. 1954 r.;

132/ A n d r é P i e r r e - De Moscou à Kiev, Le tricentenaire de l'Union l'Ukraine à la Russie, "Le Monde", 19.I.1954; I s a a c D e u t s c h e r - Changes in the Ukraine - The Times' Weekly, 21.I.1954, No. 108;

133/ B o h d a n F e d e n k o - Moskvas kurs i Ukraine... Of. Social-Demokraten, Kobenhavn, 25.I.1955;

B o h d a n F e d e n k o - Staline, Malenkow et l'Ukraine, Gauche Européenne, Mai 1954, No. 13;

134/ Так була, напр., поведена акція Українською Секцією Соціалістичного Руху для Сполучених Держав Європи, яка видала ще в січні 1954 року 4 брошури англійською, німецькою і французькою мовами про Переяславський Договір: Ukraine and Muscovy /Russia/ /Tercentenary/ of the Political Connection/ Published by the Ukrainian Section of the Socialist Movement for the United States of Europe, London, January 1954; Die Ukraine und Russland - Zum 300. Jahrestag eine Schutzbuendnisses, Ukrainische Sektion der Sozialistischen Be-

wegung fuer die Vereinigten Staaten von Europa, London, Januar 1954;
L'Ukraine et la Moscovie /Russia/ - / 300 ans de lieson politique/;
London, Janvier 1954; Die Ukraine und Moskau /Russland/ - 300 Jahre
der politische Verbindung, London 1954;

Українською мовою з'явилася низка різних брошур на тему
Переяславського Договору.

135/ Пор. "Радянська Україна", 22.5.1954 р., ч. 120; "Прав-
да", 22.5.1954 р., ч. 142; "Правда", 13.5.1954 р., ч. 133 ;

136/ "Правда", 6.6.1954 р., ч. 157 - О пребывании в Советс-
ком Союзе председателя Канадийского товарищества культурной
связи с Украиной В.И. Свистуна;

137/ Я. Б о р т н я к - Вони бачили радянську дійсність
- Враження іноземних делегацій від подорожі на Радянську Укра-
їну в 1954 році. "Радянська Україна", 8.І.1954 р., ч. 6;

У статті цитується радіопромова В. Свистуна:

"Національна політика Радянського Союзу - забез-
печує кожному народові повний розквіт його культури
його рідною мовою ..."

138/ М.Н. П о к р о в с к и й , Об Украине; Сборник ста-
тей и материалов, Ки'в, 1935 р., стор. 70;

139/ Там же, стор. 165;

140/ М. Я в о р с ь к и й , Історія України в стислому на-
рисі, Харків, 1928 р., стор. 51;

141/ А.В. Ш е с т а к о в , История СССР, Краткий курс,
Москва, 1945, стор. 60;

142/ С.М. Б е л о у с о в , К.Г. Гуслистий, О.П. Оглоблін,
М.Н. Петровський, М.І. Супруненко, Ф.О. Ястребов: Історія Укра-
їни - короткий курс, Ки'в, 1940 р., стор. 2;

143/ Пор. А.М. П а н к р а т о в а , История СССР - Учебник
для VII класса средней школы, Москва 1940 р., стор.189;

144/ Пор. К.Г. Г у с л и с т и й , Л.М. С л а в і н , Ф.О.
Я с т р е б о в : Нарис історії України, Уфа 1942 р., Академія
Наук УРСР, стор. 67;

145/ Там же, стор. 71;

146/ Пор. Б.Д. Г р е к о в , С.В. Б а х р у ш и н , В.И.
Л е б е д е в : История СССР, Москва 1939 р., т. I, стор. 553;

147/ "История СССР, 2 изд. Москва 1947, т. I, стор. 497;

- 148/ О.К. К а с и м е н к о, В.А. Д я д и ч е н к о, Ф.Б. Л о с ь, Ф.П. Ш е в ч е н к о, Ф.О. Я с т р е б о в, Історія Української РСР, т. I., стор. 5;
- 149/ Там же, стор. 5-6;
- 150/ Там же, стор. 6;
- 151/ Там же, стор. 225-226;
- 152/ Возз'єднання України з Росією - Воссоединение Украины с Россией, Москва, 1954 р., Видавництво Академії Наук СРСР;
- 153/ Там же, стор. V;
- 154/ Там же, стор. VII;
- 155/ Там же;
- 156/ Там же, стор. VII;
- 157/ Там же, стор. XVI;
- 158/ Там же, стор. XVII;
- 159/ Там же, стор. XIX;
- 160/ И. Г р е к о в, В. К о р о л ь к, И. М и л л е р : Воссоединение Украины с Россией, Москва 1954, стор. 66-67;
- 161/ Возз'єднання України з Росією, Москва, 1954 р., т. I, стор. XXII;
- 162/ Там же, стор. XXV;
- 163/ Там же, стор. XXV;
- 164/ Там же, стор. XXVI;
- 165/ Там же, стор. XXVI;
- 166/ Там же, стор. XXVII;
- 167/ В. С о с ь о р а, "Свята Дружба", "Радянська Україна", 22.5.1954 р., ч. 120;
- 168/ "Известия", 21.3.1954 р., ч. 119;
- 169/ "Правда", 13.5.1954 р., ч. 133;
- 170/ "Известия", 22.5.1954 р., ч. 120;
- 171/ "Литературная Газета", 22.5.1954 р., ч. 61;
- 172/ "Литературная Газета", 27.5.1954 р., ч. 63;
- 173/ Н а т а н Р ы б а к, Переяславская Рада, т. I, II, Гослитиздат, Москва, 1954 р.;
- 174/ П е т р о П а н ч, Гомоніла Україна, роман, В-во "Радянський Письменник", Київ, 1954 р.;
- 175/ Пор. А. И л ь ч е н к о, Петербургская осень, повесть, Гослитиздат, Москва, 1954 р.; М. В о в ч о к, Украинские повести и рассказы в 3 томах, Москва, 1954 р.; Украинские повести

и рассказы /твори Квітки-Основ'яненка, Нечуя-Левицького, Федьковича, Франка/ - I том тритомового збірника вийшов весною 1954 р.;

176/ "Литературная Газета", 22.5.1954 р., ч. 61;

177/ "Літопис Великої Дружби", В-во "Радянський Письменник", Київ, 1954 р.;

178/ "Правда", 17.5.1954 р., ч. 137;

179/ Там же ;

180/ О. Кириченка введено до Президії ЦК КПСС під час Липневого Пленуму ЦК КПСС, що тривав від 4 до 12 липня 1955 р. Пор. "Правда", 13.7.1955 р., ч. 194;

181/ Як далеко стоїть Україна від "суверенности", показує промова Хрущова з 7 грудня 1954 р. на Всесоюзній нараді будівельників у Москві. Хрущов, м.і. сказав:

"Після війни в Києві складено проєкт заbudови центру міста. Цей проєкт возили із Києва до Москви і назад багато разів, Хрещатик уже майже відбудовано, а проєкт усе ще не затверджений. І це не одинокий випадок. Нам здається, що назріла потреба переглянути порядок затвердження заbudови міст, надавши більше права місцевим органам".

Із цього видно, що уряд Союзної Республіки - України не має права керувати будівництвом своєї столиці, а якщо це й робить, то порядком "незаконним". Див. "Правда", 28.12.1954 р., ч. 362.

BIBLIOTECA
6, rue de la
1954

З М І С Т

Українського Збірника, кн. 15

		Стор.
1. І. БАКАЛО,	Борис Миколайович Мартос /до 80-річчя з дня народження/	I-VII
2. Д. СОЛОВЕЙ,	Голод у системі колоніального панування ЦК КПСС в Україні	3
3. С. ПРОЦЮК,	До критики економічної думки в ССРСР в періоді 1954-1956 рр.	63
4. Н. ТЕОДОРОВИЧ,	Стан Православної Синодальної Церкви в Україні в 1917 р.	93-142
5. Б. ФЕДЕНКО,	<u>Додаток.</u> 300-ліття Переяславського Договору і советська пропаганда /окреме сторінкування/	83-143